

ISSN 0350-5774

UDK
UDC 949.712(05)

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

LETNIK 60
LETO 2006

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bojan Balkovec (tehnični urednik), Borut Batagelj, dr. Rajko Bratož, dr. Ernst Bruckmüller, dr. Marta Verginella, dr. Žarko Lazarevič, dr. Božo Repe, dr. Franc Rozman, Janez Stergar (namestnik odgovornega urednika), dr. Peter Štih (odgovorni urednik), dr. Peter Vodopivec

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena junija 2006

Prevodi: Nives Sulič Dular (angleščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: **za leto/letnik 2006:** za nečlane in zavode 7600 SIT, za društvene člane 5600 SIT, za društvene člane-upokojence 4200 SIT, za društvene člane-štolente 2800 SIT. Cena tega zvezka v prosti prodaji je **3800 SIT** (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 € oziroma ekvivalent v nacionalni valuti.

Plačuje se na transakcijski račun: SI56020100012083935

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA

Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2, 1520 Ljubljana
LJBASI2X

Sofinancirajo: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Znanstveno-raziskovalni center SAZU, Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS

Tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, julij 2006

Naklada: 1630 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih bazah:

International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies

<http://www.zgodovinskicasopis.si>

info@zgodovinskicasopis.si

KAZALO – CONTENTS

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

- Prof. dr. Ignacij Voje – osemdesetletnik (Sašo Jeršič) 5–9
Prof. PhD Ignacij Voje – Octogenarian
- Bibliografija prof. dr. Ignacija Vojeta: 1986–2006 (Nataša Stergar) 11–21
Prof. PhD Ignacij Voje's Bibliography 1986–2006

RAZPRAVE – STUDIES

- Tomaž Lazar, Vojaški sistemi v prvi križarski vojni 23–47
Military Systems in the First Crusade
- Robert Kurelić, Status Celjskih grofova kao kneževa Svetog Rimskog carstva 49–68
The Position of the Counts of Cilli as Princes of the Holy Roman Empire
- Borut Klajčan, Čehi v zalivu. Češka prisotnost v Trstu od leta 1848 do prve svetovne vojne 69–94
The Czechs in the Bay. The Czechs in the Bay of Trieste between 1848 and the First World War
- Boris M. Gombač, Slovenska socialna demokracija v Trstu 1889–1900 95–121
Slovene Social Democracy in Trieste in the Period between 1889 and 1900
- Vladislav B. Sotirović, Srpska politička desnica i srpsko nacionalno pitanje u Trojednici krajem XIX veka 123–137
Serbian Political Right and Serbian National Question in Triune Kingdom at the end of 19th c.
- Irena Selišnik, Podoba ženske v letu 1918 skozi prizmo političnih člankov 139–156
The Image of a Woman in the Year 1918 through Prism of Published Material
- Alenka Verdinek, Atentati v Bolgariji, Romuniji in Albaniji med obema vojnama in odmevi nanje v Slovincu in Jutru 157–187
Assassination Attempts in Bulgaria, Romania, and Albania during WWI and WWII, and Reactions upon Them in *Slovenec* and *Jutro* Newspapers

ZAPISI – NOTES

- Razvoj slovenskega kemijskega izrazja (Miha Tišler) 189–205
Development of Chemical Terminology in Slovene
- Kompetence učitelja začetnika zgodovine v Veliki Britaniji, Franciji in Sloveniji (Danijela Trškana) 207–222
Competence of a Novice Teacher of History in Great Britain, France, and Slovenia

IN MEMORIAM – IN MEMORIAM

Terezija Traven (1. 10. 1910 – 30. 10. 2005) (Jurij P e r o v š e k) 223–224

KONGRESI, SIMPOZIJI IN DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

35. mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci, Bad Radkersburg, 5.–8. julij 2005
(M. Mojca P e t e r n e l) 225–226
35th International Conference on Cultural History. Modinci, Bad Radkersburg,
July 5 – 8, 2005

HEIRNET konferenca in seminar (History Educators International Research Network),
London, 14.- 15. julij 2005 (Danijela T r š k a n) 226–228
HEIRNET (History Educators International Research Network) Conference
and Seminar. London, July 14 – 15, 2005

37. letna konvencija Ameriškega združenja za napredek slavističnih študij, Salt Lake City,
3.– 6. novembra 2005 (Matjaž K l e m e n č i č) 228–230
37th Yearly Conference of the American Association for the Advancement
of Slavic Studies. Salt Lake City, November 3 – 6, 2005

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Ignacij Voje, Slovenica – balcanica: zgodovinske študije (Peter Š t i h) 231–232

Dušan Kos, Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem
Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja (Matjaž B i z j a k) 232–233

Sima Ćirković, Desanka Kovačević-Kojić, Ruža Ćuk, Staro srpsko rudarstvo
(Ignacij V o j e) 233–237

Danijela Juričić Čargo, Lilijana Žnidaršič Golec, Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije:
1. zvezek: urbarji v zbirki urbarjev in fondih zemljiških gospostev (Jože M a č e k) 238

Ingeborg Jaklin, Das österreichische Schulbuch im 18. Jahrhundert: aus dem Wiener Verlag
rattner und dem Schulbuchverlag (Anja D u l a r) 239–240

Marta Verginella, Suha pašta, pesek in bombe: vojni dnevnik Bruna Trampuža
(Aleksej K a l c) 240–243

Sebastian Ritchie, Our man in Yugoslavia: the story of a Secret Service operative
(Ljuba Dornik Š u b e l j) 243–248

Aly Götz, Hitlers Volksstaat: Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus
(Jože M a č e k) 248–251

OBVESTILA – INFORMATION

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis 252
Guidelines for Contributor to Zgodovinski časopis – Historical Review

Prof. dr. Ignacij Voje Ob njegovi osemdesetletnici

*Majhen in ponižen rastem v vesoljni red,
bratje z istimi besedami govorijo, dvignjeni
iz nedelje strmimo v zemeljski krog.
(Edvard Kocbek, Slovenska pesem)*

Dvignjeni iz nedelje strmimo v zemeljski krog ... Ko razmišljamo o profesorju dr. Ignaciju Vojetu, Nacetu, kot mu prijazno pravijo tisti, ki so mu blizu, moramo pesnikove besede razumeti najprej dobesedno. Profesor Voje namreč že desetletja prihaja ob ponedeljkih, naravnost dvignjen iz nedelje, torej, na Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani in se tam s svojimi kolegi, prijatelji in študenti pogovarja o zgodovini, o preteklosti in sedanjosti, o malih detajlih preteklosti in velikih temah sedanjosti, ki se tako pogosto spremenijo v majhne detajle preteklosti, ki morda nekoč spet postanejo velike teme ... Ni vedno lahko razumeti tega zemeljskega kroga, in vendar se zgodovinarji zaziramo vanj in večkrat moremo le strmeti, in poskušamo ga razumeti, še več, celo razložiti ga hočemo. V tem zemeljskem krogu pa tečejo, kot je vedel povedati Claude Lévi-Strauss, trije krogotoki, menjava dobrin, menjava besed in menjava žensk. Njegovo mnenje je bilo kasneje seveda preseženo, vsaj razrahljano je bilo in povedano z več stila, mi pa vemo, da se je prav v te krogotoke še posebej vztrajno zaziral profesor Voje s svojimi kolegi, najprej z njemu tako dragim in žal že pokojnim dr. Ferdinom Gestrinom in nato še posebej z dr. Vasilijem Melikom in svojim naslednikom, dr. Vaskom Simonitijem. To vemo zato, ker je profesor Voje o tem veliko pisal in so o tem pisali tudi njegovi sogovorniki, njegovi *confrères*. Menjave srebra, glamskega srebra, svinca in svinčevega glaja in sploh trgovske menjave in krediti v srednjeveškem Dubrovniku, trgovski stiki Dubrovnika z balkanskimi in italijanskimi deželami in slovenskimi kraji in poti Ljubljančanov v Dubrovnik, balkanska politika grofov Celjskih in njihova pobožnost, menjave turških ujetnikov na eni in usode turških sužnjev in suženj na drugi strani, usode balkanskih držav pod Turki in velike besede o teh usodah, migracije na Balkanu ... O vsem tem je pisal profesor Voje in se z očmi predanega in pozornega zgodovinarja zaziral v vse to in vse to skušal razumeti in razložiti.

Odločitev za zgodovino pri Ignaciju Vojetu ni bila slučajna. Ko je kot petletni deček s starši obiskal Dubrovnik, tekal po Stradunu, se vzpenjal po Onofrijevem vodnjaku in menda skušal stati na onem podstavku ob vhodu v cerkev frančiškanskega samostana, tega ni nikoli pozabil. Tudi ni nikoli pozabil svojih gimnazijskih učiteljev, Davida Zupana in Boga Teplyja, ki sta nanj naredila velik vtis in slednjič odločilno vplivala na to, da se je vpisal na študij zgodovine. To je bilo leta 1946 in njegovi profesorji so bili dr. Milko Kos, dr. Gregor Čremošnik, dr. Metod Mikuž ter dr. Fran Zwitter in mladi dr. Bogo Grafenauer. Še posebej se je Voje zbližal s profesorjem Čremošnikom, velikim strokovnjakom za južnoslovansko in dubrovniško zgodovino, s katerim ga je povezala vez, ki je ostala nepretrgana vse do Čremošnikove smrti in je bila zares pristna in tesna, in je Vojeta zaznamovala kot znanstvenika, pa tudi, menda ne sodimo napak, kot človeka. Leta 1951, takoj po njegovi diplomski, je Čremošnik Vojetu ponudil mesto asistenta na svoji katedri za zgodovino Južnih Slovanov in Voje se je sprva obotavljal, a slednjič ponudbo

sprejel. Čremošnik ga je nato napolil v dubrovniški arhiv in med notarske akte, s čimer je bila Vojetova znanstvena pot dodobra začrtana. Vedno znova se je nato vračal v Dubrovnik in se tam z njemu tako lastno akribijo posvečal študiju arhivskega gradiva. Pri tem so mu pomagali tako Čremošnikovi nasveti kakor tudi njegova prijazna vzpodbuda, ki je vzpodbuda vsem, ki hodijo v arhive, in ki nemara ne bo nikdar izgubila svoje dragocenosti: »Vam je pogosto žal, da dan ne šteje 48, ampak 24 ur, kajne? To so znane bolečine vseh delavcev na naših področjih, ko največ, česar primanjkuje, predstavlja ravno nesrečni čas. Tolažite se, vsem nam je šlo tako.«¹ Pomembno je na Vojetovo delo vplivalo srečanje z beograjskim profesorjem in velikim poznavalcem dubrovniške zgodovine dr. Jorjem Tadićem, ki je po smrti profesorja Čremošnika leta 1958 postal mentor njegove disertacije. Disertacijo z naslovom »Kreditna trgovina v srednjeveškem Dubrovniku« je Voje obranil leta 1964 in dobro desetletje kasneje jo je objavila Akademija znanosti in umetnosti Bosne in Hercegovine. Delo, ki je bilo leta 1977 nagrajeno z nagrado Sklada Borisa Kidriča, je Ignacija Vojeta postavilo med največje poznavalce srednjeveške dubrovniške zgodovine in trideset let po svoji objavi ostaja eno temeljnih in nepreseženih del o gospodarski zgodovini Dubrovnika in njegovih povezavah z balkanskimi, italijanskimi in slovenskimi deželami. Voje je sicer svoji dubrovniški temi ostajal vseskozi zvest in svoje bogato znanje je nedavno razgrnil še enkrat v delu z naslovom »Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku.« Na svoji znanstveni poti je profesor Voje tako postal vrhunski strokovnjak za zgodovino srednjeveškega Dubrovnika, žal pa je ostal tudi zadnji v vrsti slovenskih zgodovinarjev, ki to so oziroma so to bili.

Drugo področje Vojetovega velikega zanimanja je turški Balkan. Z njim se je Voje dodobra seznanil v letih med 1954 in 1956, ko je študiral na Orientalnem inštitutu v Sarajevu, kjer je poslušal predavanja profesorja dr. Branislava Đurđeva in se uril v turškem jeziku, turški paleografiji in diplomatiki pri profesorju dr. Hamidu Hadžibegiću. S tem je Voje postal, kot je zapisal Vasilij Melik, »prvi slovenski zgodovinar, ki more študirati turške čase po turških virih,«² in ki se je potlej v svojih zgodovinskih premišljevanjih vedno znova vračal k problemom turškega Balkana in njegovih stikih s slovenskimi deželami. Voje sam o svojem sarajevskem študiju sicer pravi: »Specializacija iz turškega obdobja mi je pozneje zelo koristila, ker sem lahko pri predavanjih študentom mnogo bolj približal turško obdobje v zgodovini južnoslovenskih narodov, kot če te specializacije ne bi imel.«³

Voje je namreč leta 1960 začel predavati pregled srednjeveške in zgodnjenovoveške zgodovine Južnih Slovanov in pri svoji tisoč dvesto let dolgi *venia legendi* ostal dobrih trideset let. Leta 1967 je postal docent, leta 1975 izredni in pet let kasneje redni profesor, leta 1993 pa se je upokojil. Lani se je v predavalnico spet vrnil in danes ga ob ponedeljkih vidimo, kako vestno, prizadevno in dobre volje stopa pred študente. Zares, profesor Voje ostaja zvest samemu sebi, saj, kot je pisal Vasko Simoniti, »zanj kot učitelja niso bili študentje nikoli nevedna množica, ki jo je bilo potrebno razsvetliti, ampak je stal pred njim vedno posameznik-študent, ki mu je profesor želel prebuditi radovednost in odgovornost do preteklosti.«⁴

Profesor Voje pa ni le ugleden znanstvenik ter profesor, ki so ga njegovi študentje obdržali v dobrem in hvaležnem spominu, bil je in ostaja priljuden, pozoren in požrtvovalen kolega, kakršen se je še posebej izkazal kot predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo in kot predstojnik Oddelka za zgodovino v letih med 1980 in 1982 ter 1985 in 1990, in tudi kot član Jugoslovanskega komiteja za balkanologijo in Jugoslovanskega komiteja za bizantologijo ter član Jugoslovanske komisije UNESCO za pripravo Kulturne zgodovine človeštva.

¹ Cit. Voje I., *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku* (Ljubljana 2003) 303.

² Melik V., »Ignacij Voje – šestdesetletnik,« *Zgodovinski časopis* 1–2 (1986) 6.

³ Voje, *Poslovna uspešnost*, 304.

⁴ Simoniti V., »Prof. dr. Ignacij Voje praznuje sedemdesetletnico,« *Zgodovinski časopis* 1 (1996) 6.

In vse to slednje v težkem, politično vihrovem in zanesenem času razpadanja Jugoslavije, v času, torej, ko je razpadala neka država in je po vseh svojih šivih pokal njen sistem. V Jugoslaviji in komunizmu, oziroma v tisti različici političnega teatra, ki so ji rekli jugoslovanski socializem, je Voje preživel nekako polovico svojega življenja in večidel svoje znanstvene kariere, in ob premišljevanju njegovega jubileja se seveda moramo vprašati, kako je bilo. O tem sami seveda ne vemo ničesar in o tem nam bo morda nekoč profesor pripovedoval sam, in povedal nam bo lahko tudi, če se je v komunizmu smejal ali celo smejal. Nekaj pa le lahko rečemo in ob nečem smo pa le lahko navdušeni, še več, celo nasmejani. Ko so leta 1959 nad njegovo fakulteto letali oblastni jastrebi in se je dogajalo nekaj, kar so kasnejši kronisti poimenovali afera Slodnjak, je Voje sedel v Dubrovniškem arhivu in se poglobljal v študij srednjeveške Dubrovniške republike. Ta si je, tako kot Republika Vojevega časa, na svoje zastave zapisala veliko geslo *Libertas* in si v kamen vklesala enako veliko, *Obliiti privatorum, publica curate*. Da razlike med njima niso bile samo slučajne in da so bile dejanske razsežnosti velikih gesel vsakokrat podvržene vsemu (pre)človeškemu, to je menda lahko vedel, vsaj slutil, vsak, ki je bral tudi Vojetove študije, ali pa prav zato. Njegov, kot bi se zdelo na prvi pogled, umik v srednjeveški Dubrovnik je bil tako pravzaprav politični komentar, pa če je njegov avtor to hotel ali ne. Da, bil je naravnost izvrsten, prvovrsten zgodovinarjev politični, *republikanski* komentar, bila je naravnost izvrstna zgodovinarjeva fusnota k svojem času, izvrstna v svoji diskretnosti, neprizanesljivi natančnosti in, kdor pozna Vojetovo naravo, to ve, v svoji dobrohotnosti.

* * *

V enem izmed svojih pisem je profesor Čremošnik Vojetu čestital za njegov izbor raziskovalne snovi. To je bila odločitev, je pisal Čremošnik, ki je zahtevala poguma, saj gre za snov, »ki sama po sebi ni lahka.«⁵ Lahka pa menda ni bila vsaj iz dveh razlogov. Najprej zato, ker je bila v času, ko je Voje začel s svojimi raziskavami, gospodarska zgodovina srednjeveškega Dubrovnika še zelo slabo raziskana in zanimanje zanjo zelo skromno in besede, ki jih je kakšnih dvajset let predtem v uvodu v svojo razpravo o dubrovniškem denarju zapisal Gregor Čremošnik, še vedno aktualne: »Najlošije stojimo u istorijskoj nauci sa znanjem naobičajnih sitnica iz vsakidašnjeg života. Sve može da bude važno za istoričara, i datum najuglednijeg vladara i pisac najpraznijeg historiografskog spisa i, Bog bi znao, čemu sve starina utisnula pečat važnosti i zanimljivosti! Samo o pitanjima koja, danes jednako kao u prošlim vekovima drmajju ekonomskim životom i razvojem naroda i država, slabo tko vodi računa.«⁶ In prav to je bilo v primeru srednjeveškega Dubrovnika še posebej pomembno, in raziskovalna snov zato še drugič težka. Srednjeveški Dubrovnik je bil namreč mesto trgovcev, ki, kot je pisal Filip de Diversis v svojem Opisu mesta Dubrovnik, »nosijo plemiška imena,« država, katere poslanci so najprej ogrskega kralja in nato turškega sultana prepričevali, da ne morejo živeti, če ne trgujejo. In ker jim je, kot se zdi, verjel na besedo, je Jorjo Tadić celo menil, da je šest stoletij dolga zgodovina Dubrovniške republike zares zanimiva prav zaradi gospodarske vloge, ki jo je odigrala na Balkanu in v Sredozemlju, medtem ko da je bila njena politična vloga vseskozi samo precej marginalna.⁷ Danes seveda vemo, po zaslugi dveh imenitnih zgodovinarjev, Zdenke Janekovič Römer⁸ in Vesne Miović⁹, da je takšna ocena mnogo pretirana in da so prav politični premislek in politične veščine, s katerimi so dubrovniška

⁵ Voje, Poslovna uspešnost, 302.

⁶ Cit. Voje, Poslovna uspešnost, 297.

⁷ Tadić J., »Les archives économiques de Raguse,« Annales 6 (1961) 1196.

⁸ Janekovič Römer Z., Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovekovlja i humanizma (Zagreb, Dubrovnik 1999).

⁹ Miović-Perić V., Na razmeđu. Osmansko-dubrovačka granica (1667.-1806.) (Dubrovnik 1997). Miović V., Dubrovačka diplomacija u Istanbulu (Zagreb, Dubrovnik 2003).

vlastela uredila in vodila svojo državo, na eni strani ter diplomatske spretnosti, s katerimi so si Dubrovčani pridobili ekskluziven in privilegiran položaj na balkanskem in sredozemskem prostoru, na drugi ustvarili tisto okolje, v katerem se je šele moglo trgovati in, kot bi dejali Dubrovčani sami, sploh živeti.

To slednje pa seveda ne spremeni očitnega in nespornega dejstva, da so Dubrovčani živeli od trgovine, in to še posebej v srednjem veku. In kot vemo prav iz Vojetovih študij, so v Dubrovniku trgovali vsi, tisti s plemiškimi imeni in tisti brez njih, vlastela in pučani, tisti, ki so trgovali s stotinami in tisočinami dukatov, in oni, ki so obračali le nekaj perperjev. In šele če si zares predočimo to dejstvo, se nam pokaže vsa vrednost dubrovniškega opusa Ignacija Vojeta. »Moja naloga je bila, da sistematično prikažem razvoj kreditne trgovine v srednjeveškem Dubrovniku, opravim analizo samega vira, obdelam vse oblike in mehanizme kreditnega poslovanja ter ugotovim obseg in vrednost kreditnega poslovanja v posameznih obdobjih,«¹⁰ piše Voje v sintezi svojega dela. In temu se je posvetil in to svojo nalogo natančno opravil. Ker je bila srednjeveška trgovina zasnovana na odnosih medsebojne zadolženosti, vzajemnega kreditiranja, torej, je bilo Vojetovo raziskovanje dubrovniških kreditnih mehanizmov pravzaprav raziskovanje samih temeljev dubrovniškega življenja, tistih najbolj realnih, surovih, materialnih in materializiranih, neprizanesljivo realnih temeljev, oziroma, povedano drugače, bilo je raziskovanje samega ožilja dubrovniške države. Voje je pokazal kako zelo razvejano in visoko razvito je bilo to ožilje, kako zelo večji in sodobni so bili dubrovniški trgovci: »Dubrovniško gospodarstvo glede sprejemanja novosti tehnike poslovanja ni zaostajalo za beneškim in gospodarstvu naprednih italijanskih mestnih komun.«¹¹ A ne samo to. S svojo akribijo in navdušenjem za detajl in sledeč Čremošnikovi misli, da »samo detajlno raziskovanje omogoča resnično podobo vsakdanjega delovnega življenja,«¹² nam Voje ni predstavil le Dubrovčana-trgovca, mešetarja, knjigovodjo, pač Dubrovčana-posameznika, človeka, samega po sebi in samega s sabo: »Trgovska in pomorska usmeritev dubrovniškega gospodarstva sta vplivali na miselnost dubrovniškega plemstva in meščanov ter na oblikovanje njihovih moralnih vrednot. Trgovina je imela močan vpliv na njihovo mentaliteto, običaje, življenjski slog in vrednote.«¹³ In ko Voje razmišlja o tem, o človeku, soočenim z realnim in izzvanim z idejnim, je kar najbolj diskreten. Ne zanima ga najvišja intelektualna in emotivna potencia človekovih najbolj privzdignjenih idej, in tudi ne najnižji skupni imenovalci človekovih najnižjih strasti. Nad ljudmi, ki jih spoznava, ne izvaja historične avtopsije – bila bi to seveda avtopsija na živem telesu, kajti zgodovinarji se pač ukvarjamo, kot nas na vsaki strani svojih študij opozarja tudi profesor Voje, z živimi ljudmi, ljudmi, ki so sicer umrli in so minuli, a jih zgodovinarji srečujemo žive – ne psihologizira in ljudi ne skuša uvrstiti v že kakšne strukture, zdi se, da pozna zabavljaški verz Otona Župančiča: *Ah, vi, življenja sistematiki! / Tak išče kmet vremena v pratiki!* Ne, Voje se pred človekom iz preteklosti ustavi. Posluša ga, prisluhne mu. Opazuje ga, skuša ga razumeti, nikoli ne sodi, nikoli ne vrednoti, ne docira in ne moralizira: »Ali so se trgovci ravnali po pravilih lepega vedenja in poštenega obnašanja, kot je v svojem spisu o popolnem trgovcu naročal Benko Kotruljević? Na poštenost je trgovce opozarjal napis v atriju palače Sponza, kjer je v pritličju v niši nasproti vhoda stala tehtnica. Latinski napis na loku nad nišo je opominjal: *Prepovedano nam je goljufati in ponarejati uteži. In dokler jaz tehtam, z menoj tehta sam Bog.*«¹⁴ In enako tudi, ko se zdi, da je

¹⁰ Voje, Poslovna uspešnost, 11.

¹¹ Prav tam.

¹² Voje, Poslovna uspešnost, 301.

¹³ Kot v op. 10.

¹⁴ Kot v op. 10.

vse jasno, kot v primeru Mihajla Nikolice Martinušiča, velikega trgovca, člana Sveta naprošenih in Malega sveta in večkrat kneza, tudi tedaj je Voje kar najbolj previden: »Seveda se lahko vprašamo, zakaj se je Mihajlo na tak način izpovedal in navedel svoje grehe in prestopke, ki jih je zakrivil pri trgovanju. Se je pred smrtjo hotel oprati krivde in olajšati svojo vest?«¹⁵ Ali pa, ko gre za Celjske grofe: »Ali so bili Celjani res negativne osebnosti, ali so se res kopali v pregrehah, kot jih prikazuje humanist Enej Silvij Piccolomini, poznejši papež Pij II.? Ali so bili v tem smislu drugačni od fevdalcev in dinastov v tedanji Evropi? Kakšno je bilo njihovo versko življenje in njihova morala? Malo vemo o teh rečeh.«¹⁶ Voje je torej v svojih zgodovinskih premišljevanjih o človeku preteklosti vseskozi kar najbolj diskreten, zaznamuje ga nekakšna zadržanost, ki pa ni ignorantska, mirnost, ki ni hladna, in strogost, ki ni brez naklonjenosti in, to moramo še posebej poudariti, brez spoštovanja.

In sedaj se moramo vrniti k pesnikovim besedam, ki jih navajamo na začetku. Namreč, ko beremo spise Ignacija Vojeta, se nam njihov avtor kaže kot eden tistih ljudi, ki so bili *dvignjeni iz nedelje*. Iz tiste *nedelje* namreč, ki pravi, da so darovi različni, isti pa je duh, in da je dati cesarju, kar je cesarjevega, pa tudi, da naj človek ne ubija, se ne napihuje, ne išče svojega, se ne da razdražiti, ne misli hudega, veseli pa naj se resnice. In zato je ob profesorjevi sedemdesetletnici Vasko Simoniti lahko zapisal: »V svetu tako očitnih kontrastov in le težko premostljivih civilizacijskih zavezanosti se je Vojetov odnos do zgodovine izražal (in se izraža še danes) predvsem v tem, da ga v njej zanima Lepo in da v njej vidi Dobro.«¹⁷

* * *

Vse je podlaga višjemu, krona nižjemu, okovi sosednjemu, pravi pesnik. A vendar se mora v primeru profesorja Vojeta ta pesniška resnica izkazati, kot bi dejal pesnik sam, za pretesno. Ko danes gledamo na delo Ignacija Vojeta, lahko namreč vidimo, da je bilo ustvarjeno z vso avtorjevo znanstveno močjo in vsem njegovim zgodovinarskim talentom in zaznamovano z njegovim lastnim humanističnim občutkom, in njegov avtor je tako naravnost zgledno nadaljeval in dograjeval delo svojih velikih učiteljev. In če je ob smrti prvega med njimi, profesorja Čremošnika, Bogo Grafenauer zapisal, da je bila »njegova največja želja, da bi vzgojil izmed svojih študentov naslednika, ki bi med Slovenci naprej proučeval tisto problematiko, ki ji je on posvetil vse svoje življenje, pa še razširjeno na turško obdobje,«¹⁸ in ob Čremošnikovi izbiri, tako se vsaj zdi, dvomil, lahko danes seveda vidimo, da je bila Čremošnikova izbira prava in dobra: delo Ignacija Vojeta je trdna znanstvena podlaga, v kateri lahko zlasti raziskovalci srednjeveškega Dubrovnika in balkanskih dežel najdejo zanesljive temelje ter izzivalna torišča za svoje lastne raziskave. Zares bogata je profesorjeva dediščina, in vendar to niso *okovi*, ki bi le vezali s svojo znanstveniško težo, je tudi ideja, vsa človeška, navdušena, prosta in sproščena. Ne dvomimo, da si bo našla hvaležnih in vrednih naslednikov.

Naj slednjič profesorju ob njegovem jubileju zaželimo vse najboljše in še mnogo lepih in bogatih *nedeljskih* trenutkov in ponedeljkovih razgovorov z vsemi, ki so mu blizu. Da se bodo ob njem in njegovih delih bogatili in navdihovali tudi tisti, ki so mu daleč in vedno bolj daleč, pa je gotovo. To je gotovo zato, ker je častitljivi slavljeneec predan znanstvenik in plemenit človek. Živeli, gospod profesor!

Sašo Jerše

¹⁵ Voje, Poslovna uspešnost, 245.

¹⁶ Voje I., »Romanja Celjskih grofov,« Mohorjevo koledar 1996 (Celje 1995) 106.

¹⁷ Kot v op. 4.

¹⁸ Grafenauer B., »Gregor Čremošnik,« Zgodovinski časopis XII-XIII (1958-1959) 316.

Bibliografija prof. dr. Ignacija Vojeta: 1986–2006

Starejše bibliografije profesorja Ignacija Vojeta so izšle v: Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, Ljubljana 1957, str. 108–109; druga knjiga za leta 1956–1966, Ljubljana 1969, str. 76–77 in tretja knjiga za leta 1966–1976, Ljubljana 1979, str. 86–87; za vsako študijsko leto je Filozofska fakulteta v Ljubljani izdajala ciklostirana poročila o delu, ki vsebujejo bibliografske podatke; od leta 1984 izdaja Katalog ob razstavi publikacij in predstavitvi izsledkov znanstvenoraziskovalnega dela Filozofske fakultete. Ob 60. letnici prof. Ignacija Vojeta je bila objavljena bibliografija v Zgodovinskem časopisu 40, 1986, str. 8–13.

Pričujoča bibliografija skuša zajeti znanstveno in publicistično delo profesorja Ignacija Vojeta. Bibliografija je urejena kronološko, enote istega leta pa po abecednem vrstnem redu; na konec so uvrščeni intervjuji, spremne besede in ocene.

1986

Ferdo Gestrin – sedemdesetletnik. – ZČ 40, 1986, str. 479–485.

Ljuben Lape (11. oktobra 1910 – 26. novembra 1985). – ZČ 40, 1986, str. 153–154.

Prof. Ferdo Gestrin : sedemdesetletnica. – Naši razgledi 7. 11. 1986.

Prvo srečanje s srbskim samostanom Studenico : ob praznovanju osemstoletnice obstoja. – Obzornik 34, 1986, št. 12, str. 854–862.

Uloga stručnih istorijskih društava u oblikovanju programa sadašnjeg usmjerenog obrazovanja i u reformi »usmjerenog« obrazovanja istoričara na univerzitetima. – V: Istoriografija, marksizam i obrazovanje. Nedelja marksističnih rasprava '85. Beograd 1986, str. 206–219.

Znanstveno zborovanje »Vojne krajine v jugoslovanskih deželah v novem veku do karlovskega miru 1699. leta« : (Beograd 24. in 25. aprila 1986). – ZČ 40, 1986, str. 336–338.

Ocena: Nada Klaić, Crtice o Vukovaru u srednjem veku. Vukovar : Gradski muzej, 1983. 163 strani. – ZČ 40, 1986, str. 342–345.

Ocena: Branislav M. Nedeljković, Liber Viridis. Beograd : Srpska akademija nauka i umjetnosti, 1984. XXXVI + 567 strani. (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. III odeljenje ; knj. XXIII). – ZČ 40, 1986, str. 345–346.

1987

Avstrijsko-turške vojne. – V: Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 151–152.

Balkanologija. – V: Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 179–180.

Balkanski polotok. – V: Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 180. (Soavtor Mirko Pak).

Beograd : zgodovinski oris. – V: Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 242–243.

Bizanc. – V: Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 278–279.

Bizantologija. – V: Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 279–280.

Bogomili. – V: Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 296–297.

Bosna in Hercegovina : zgodovinski razvoj do 1918. – V: Enciklopedija Slovenija, 1. Ljubljana 1987, str. 337–338

- Čremošnik, Gregor.** – V: Enciklopedija Jugoslavije, 3. Zagreb 1987, str. 89.
- Il riscatto dei Friulani dalla prigionia turca.** – Memorie storiche Forogiuliesi (Udine) 66, 1987, str. 141–154.
- Odkupovanje Furlanov iz turškega ujetništva.** – ZČ 41, 1987, str. 257–264.
- Regesti pisem Mihaela Šuttaka, upravitelja posesti knezov Batthyanyjev v Prekmurju.** – Arhivi 10, 1987, str. 79–82.
- Turški vpadi na Kras in njihove posledice.** – V: Lokev skozi čas. Ljubljana 1987, str. 34–48.
- Utrjevanje slovenskih mest za obrambo pred turškimi napadi.** – ZČ 41, 1987, str. 473–492.
- V slovo Franu Zwitteru velikemu Slovencu, profesorju Filozofske fakultete, nekdanjemu rektorju Univerze v Ljubljani, zaslužnemu profesorju in častnemu doktorju Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, akademiku, možu in znanstveniku svetovnega pomena.** – Vestnik 17, 1987–88, št. 1, str. 264–268. (Soavtorja Vasilij Melik, Marjan Šturm)
- Vinko Foretić : (Korčula, 2. 8. 1901 – Dubrovnik, 17. 7. 1986).** – ZČ 41, 1987, str. 173–174.
- Poročilo nadzornega odbora Slovenske matice. – V: Glasnik Slovenske matice 11, 1987/88, št. 1, str. 13–14.
- Urednik: Lokev skozi čas. Ljubljana 1987, 98 str.
- Ocena: Darja Mihelič, Piranska notarska knjiga (1284–1288). Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti ; Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1986 (Viri za zgodovino Slovencev ; 9/2). 265 strani. – ZČ 41, 1987, str. 365–366.
- Ocena: Pavo Živković, Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjovjekovnoj Bosni. Sarajevo : Zavičajni muzej-Travnik, 1982. 252 strani. – ZČ 41, 1987, str. 189–193.
- Ocena: Pavo Živković, Ekonomsko socialne promjene u bosanskom društvu u XIV i XV stoljeću. Tuzla 1986. – ZČ 41, 1987, str. 367–369.
- Ocena: Johannes Dörflinger, Die Österreichische Kartographie im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts – Unter besonderer Berücksichtigung der Privatkartographie zwischen 1780 und 1820. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984. 351 strani ; 24 posnetkov zemljevidov. – ZČ 41, 1987, str. 562–566.
- Ocena: Dušanka Dinić-Knežević, Dubrovnik i Ugarska u srednjem veku. Novi Sad : Filozofski fakultet u Novom Sadu – Institut za istoriju ; Vojvođanska akademija nauka i umjetnosti, 1986, 245 strani (Monografije, knjiga 28). – ZČ 41, 1987, str. 734–736.
- Ocena: Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države. Sarajevo : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1987. 264 str. (Posebna izdanja, knjiga LXXIX; Odjelenje društvenih nauka, knjiga 17.). Sarajevo 1987. – ZČ 41, 1987, str. 736–740.

1988

- Ali res znanstvene »zmede«? : še enkrat o knjigi Iliri in Albanci.** – Naši razgledi 7. 10. 1988.
- Branko Reisp – šestdesetletnik.** – Kronika 36, 1988, str. 266–267.
- Čremošnik, Gregor.** – V: Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana 1988, str. 145
- Črna gora : zgodovinski razvoj do 1918.** – V: Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana 1988, str. 148–149.
- Delo dr. Karla Kovača v dubrovniškem arhivu.** – Arhivi 11, 1988, str. 27–29.
- Iliri in Albanci : ob knjigi Srpske akademije znanosti in umetnosti – Znanstveni prispevek – možnost za politično pomiritev.** – Naši razgledi 26. 8. 1988.

Le guerre tra Venezia e l'impero Ottomano e gli echi politici di queste nelle terre Slovene. – V: Congressi sulle relazioni tra le due sponde Adriatiche. Roma 1988, str. 107–120.

Najstarejši znani načrt mesta Ljubljane. – Obzornik 36, 1988, št. 3, str. 221–225.

Nastava istorije i jugoslovenski patriotizam: godine potiskivanja. – Četvrti jul, 26. 1988, str. 11.

Poseganje celjskih grofov v jugoslovanski in evropski prostor. – Obzornik 36, 1988, št. 7–8, str. 555–561.

Poskusi kvantifikacije trgovskega prometa in proizvodnje v srednjeveškem Dubrovniku. – ZČ 42, 1988, str. 373–387.

Zasliševanje ujetnikov iz Bosne v času turških vpadov v slovenske dežele. – Prilozi 23, 24, 1988, str. 33–44.

Diskusijski prispevek: Jugoslavenski naučni skup o problemima osmanistike sa posebnim osvrtom na izdavanje izvora. – Prilozi za orijentalnu filologiju 37, 1988, str. 272–274.

Ocena: Radomir P. Guberinić, Stari trg i rudnik Brskovo. Trg Brskovo na Limu a ne na Tari. Ivangrad : Društvo prijatelja knjige Ivangrad, 1985. 95 strani ; 1 zemljevid. – ZČ 42, 1988, str. 141–142.

1989

Dubrovniški arhiv kot vir za slovensko glasbeno zgodovino. – ZČ 43, 1989, str. 193–199.

Ferluga, Jadran. – V: Enciklopedija Jugoslavije, 4. Zagreb 1989, str. 115.

Ferluga, Jadran. – V: Enciklopedija Slovenije, 3. Ljubljana 1989, str. 98.

Fran Zwitter (1905–1988). – Godišnjak Srpske akademije nauka 95, 1989, str. 109–111.

Kreditno poslovanje u srednjevjekovnom Dubrovniku. – Dubrovački horizonti 29, 1989, str. 60–66.

Neki novi rezultati jugoslavenske historiografije o narodima Jugoslavije u srednjem vijeku do kraja 15. stoljeća. – Pouk zgodovine 1989, str. 29–39.

Neodložena bitka za Balkan : zgodovinski pomen kosovske bitke. – Delo. Sobotna priloga 24. 6. 1989.

Nepoznati plan Zadra iz 1571. godine. – Zadarska revija 38, 1989, str. 359–364.

Oddelek za zgodovino. – V: Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani 1919–1989. Ljubljana 1989, str. 69–73.

Pomniki kosovskega boja : tančica legende je prekrila zgodovinsko resnico. – Večer 24. 6. 1989.

Prepletanje legende in resničnosti. – Borec 41, 1989, str. 1220–1226.

Sedem tančic kosovske bitke : zapisi Benedikta Kuripečiča 1530. – Nedeljski dnevnik 23. 4. 1989.

Sedem tančic kosovske bitke : Brankovićeve izdaja-legenda ali resnica? – Nedeljski dnevnik 30. 4. 1989.

Sedem tančic kosovske bitke : zmaga ali poraz? – Nedeljski dnevnik 7. 5. 1989.

Sedem tančic kosovske bitke : kult kneza Lazarja. – Nedeljski dnevnik 14. 5. 1989.

Skrb za rudarje na Kosovu v srednjem veku – »Kraj srebrni in zares še zlati«. – Dnevnik, 31. 10. 1989.

Utvrđivanje slovenačkih gradova za odbranu pred turskim provalama. – V: Vojne krajine u jugoslovenskim zemljama u novom veku do karlovačkog mira 1699. Beograd 1989, str. 257–273.

V kosovski bitki se je odločila usoda Balkana. – Delo 19. 6. 1989.

Visoka kultura Kulinove Bosne : ob 800. obletnici prve znane cirilske listine. – Dnevnik 9. 9. 1989.

Pisatelju Petru Božiču v razmislek. – Naši razgledi 11. 8. 1989.

Ocena: Ruža Čuk, Srbija i Venecija u XIII i XIV veku. Beograd : Istorijski institut, Prosveta, 1986 strani. (Posebna izdanja ; knjiga 23.). – ZČ 43, 1989, str. 137–139.

Ocena: Spisi dubrovačke kancelarije. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1988. 394 strani. (Monumenta historica Ragusina ; 3). – ZČ 43 1989, str. 457–459.

1990

Anton Melik – zgodovinpisec in avtor zgodovinskih učbenikov. – Geografski vestnik 62, 1990, str. 51–60.

Celjski grofi in Dubrovnik. – Celjski zbornik 25, 1990, str. 27–41.

Delež Gregorja Čremošnika pri proučevanju ekonomske zgodovine srednjeveškega Dubrovnika in balkanskih držav. – ZČ 44, 1990, str. 278–284.

Dr. Irma Čremošnik : (12. 1. 1916 – 29. 6. 1990). – ZČ 44, 1990, str. 464.

Hrvatska : zgodovinski razvoj do 1918 : Dubrovačka republika. – V: Enciklopedija Slovenije, 4. Ljubljana 1990. str. 57–60.

Il credito nella Ragusa medievale. – V: Ragusa e il Mediterraneo : Ruolo e funzioni di una Repubblica marinara tra medioevo ed Età moderne. Bari 1990, str. 45–60.

Migracioni procesi iz Bosne u slovenačkim zemljama za vrijeme turskih provala u 16. stoljeću. – V: Migracije i Bosna i Hercegovina. Sarajevo 1990, str. 89–99.

Nada Klaić : (1920–1988). – Celjski zbornik 25, 1990, str. 301–302.

Ob sedemdesetletnici oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. – ZČ 44, 1990, str. 603–611.

Povodom stogodišnjice rođenja dr. G. Čremošnika – Dubrovački horizonti 30, 1990, str. 37–38.

Svetovna dediščina : Unesco naravne in kulturne znamenitosti. – Ljubljana 1991. 174 str. (Soavtorja Janez Höfler in Matjaž Puc). (Izšlo tudi v hrvaščini in angleščini)

Uspion i pad Bizanta ; Utjecaj Bizanta na razvoj južnoslavenskih naroda ; Južni Slaveni na razmeđi Istoka i Zapada ; Bosna ; Posljedice osmanlijskog vladanja u južnoslavenskim zemljama. – V: Povijest svijeta. Zagreb 1990, str. 333–339, 340–341, 347, 470–473.

Zgodovina 2. – Ljubljana 1990. 220 str. (Soavtor I. Grobelnik, ponatisi 1992, 1993, 1994, 1995, 1996)

Ob ponatisu Zgodovinskega časopisa 8/1954, štev. 1–4. – ZČ 8, 1954. Ljubljana 1990. (Ovitek)

Spominska slovestnost ob 80-letnici rojstva prof. dr. Metoda Mikuža. – ZČ 44, 1990, str. 125–127.

Priredil, spremna beseda. – V: Gregor Čremošnik, Činovnički stalež u srednjem vijeku u Dubrovniku. Dubrovački horizonti 30, 1990, str. 31–38.

Ocena: Miroslav Pahor – Janez Šumrada, Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja. I. in II. del. Ljubljana : SAZU, 1987. XCVIII + 852. (Viri za zgodovino Slovencev, knj. 10.). – ZČ 44, 1990, str. 135–136.

Ocena: Knjiga odredaba dubrovačke carinarnice 1277. Dubrovnik : Historijski arhiv, 1989. 156 strani. – ZČ 44, 1990, str. 136–138.

Ocena: Beno Kotruljević (Benedetto Cotrugli), O trgovini i o savršenom trgovcu (prevedel Žarko Muljačić, spremna beseda in opombe Anđelko Runjić), Dubrovnik : Dubrovačko-trgovačko-turistički sistem, 1989. 518 strani. – ZČ 44, 1990. str. 472–474.

Ocena: Đuro Tosić, Trg Drijeva u srednjem vijeku. Sarajevo : Veselin Masleša, 1987. 324 strani. – ZČ 44, 1990, str. 639–641.

1991

Die Entwicklung des Kosovo im Lichte der ethnischen Prozesse bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts. – Österreichische Osthefte 33, 1991, št. 2, str. 166–191.

Domžalsko območje v gradivu o prostorskih predstavah 18. stoletja. – Kronika 39, 1991, št. 3, str. 45–50.

Dubrovnik tretjič na smrtni postelji : slovenske vezi z jadranskim biserom so že stare. – Nedeljski dnevnik 20. 10. 1991.

Kosovo : zgodovinski razvoj do 1918. – V: Enciklopedija Slovenije, 5. Ljubljana 1991, str. 319–320.

Kovač, Karel. – V: Enciklopedija Slovenije, 5. Ljubljana 1991, str. 337.

Odnosi med Kozmom Ravbarjem in vaško skupnostjo Domžale v 16. stoletju. – ZČ 45, 1991, str. 33–40.

Pomen Miklošičevih študij in izdaj virov za preučevanje zgodovine južnoslovanskih narodov. – V: Miklošičev zbornik. Maribor 1991, str. 185–205.

Vasilij Melik – sedemdesetletnik. – ZČ 45, 1991, str. 5–13.

Walko-war : opustošeni Vukovar v projekciji srednjega veka. – Naši razgledi 6. 12. 1991.

Beseda o avtorici. – V: Nada Klaić, Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone. Celje 1991, str. 129–130.

Ocena: Dubrovački horizonti. I. letnik, št. 1, 2 – XXII. letnik, št. 30. Zagreb : časopis zagrebačke podružnice Društva prijatelja dubrovačke starine. 1969–1990. – ZČ 45, 1991, str. 335–339.

Ocena: Vasko Simoniti, Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju. Celje : Mohorjeva družba, 1990. 210 str. – ZČ 45, 1991, str. 339–342.

Ocena: Vasko Simoniti, Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju. Ljubljana : Slovenska Matica, 1991. 311 strani. – ZČ 45, 1991, str. 499–502.

Ocena: Branko Korošec, Ljubljana skozi stoletja. Mesto na načrtih, projektih in stvarnosti, Ljubljana 1991, 235 str. – Kronika 39, 1991, št. 3, str. 105–106.

1992

Fragment spominov dr. Gregorja Čremošnika na sarajevsko življenjsko obdobje. – Celjski zbornik 27, 1992, str. 209–216.

Fran Miklošič in Dubrovniški arhiv. – V: Miklošičev zbornik. Ljubljana 1992, str. 565–576. (Obdobja 13).

Kuripečič, Benedikt. – V: Enciklopedija Slovenije, 6. Ljubljana 1992, str. 79.

Makedonija : zgodovinski razvoj do 1918. – V: Enciklopedija Slovenije, 6. Ljubljana 1992, str. 372–373.

Migracijski procesi v slovenskem prostoru v turškem obdobju (16. do 18. stoletje). – ZČ 46, 1992, str. 323–333.

Oris zgodovine jugovzhodne Evrope : novi vek. Ljubljana, Filozofska fakulteta 1992. 175 str.

Oris zgodovine jugovzhodne Evrope : srednji vek. Ljubljana, Filozofska fakulteta 1992. 198 str.

Pod zlatim soncem Filipa II. Makedonskega : novi makedonski državni simboli. – Delo. Sobotna priloga 22. 8. 1992.

Procesi migracij na južnoslovanskem prostoru pod turško oblastjo. – Zgodovina v šoli 1, 1992, št. 1, str. 20–27.

Slovenske veze sa jadranskim biserom jako su stare. – Dubrovački horizonti (Zagreb) 33/32, 1992, str. 137–138.

»**Turški strah**« je blodil po Evropi : razstava turkerij na Ptujskem gradu. – Delo. Sobotna priloga 5. 9. 1992.

Turški vpadi na ptujsko območje in njihove posledice. – V: Srečanje z Jutrovim na Ptujskem gradu. Ptuj 1992, str. 21–29.

Ocena: Josip Lučić, Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba republike. Dubrovnik 1990. 379 strani (Biblioteka »d«; 14). – ZČ 46, 1992, str. 274–275.

1993

Begegnung zwischen Orient und Okzident. – Österreichische Osthefte 35, 1993, št. 2, str. 345–349.

Ocena: Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu. Ptuj : Pokrajinski muzej Ptuj, 1992. 189 strani. – ZČ 47, 1993, str. 152–154.

Ocena: Bitka pri Sisku : 1593–1993. Ljubljana : Narodni muzej, 1993. 112 strani. – ZČ 47, 1993, str. 476–478.

Ocena: Paul Meinhard Strässle, Der internationale Schwarzmeerhandel und Konstantinopel 1261–1484 im Spiegel der sowjetischen Forschungen. Bern – Frankfurt am Main – New York – Paris : Peter Lang, 1990. 384 + XI strani. (Geist und Werk der Zeiten, Nr. 76). – ZČ 47, 1993, str. 475.

Ocena: Ema Umek, Erbergi in dolski arhiv. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1991. (Publikacije arhiva Republike Slovenije, Inventarji. Serija Graščinski arhivi : zv. 5). 1. del 1991. 250 strani, 2. del 1992. 262 strani. – ZČ 47, 1993, str. 597–598.

Ocena: Kulturni spomeniki in njihov pomen. Zbornik povzetkov raziskovalnih nalog osnovnošolcev. XXIV. srečanje mladih raziskovalcev zgodovine in I. srečanje mladih geologov. Ljubljana : Zveza prijateljev mladine Slovenije 1993. 130 strani. (Informacije ZPMS št. 3/1993). – ZČ 47, 1993, str. 609–612.

1994

Ime Ljubljana v zapisih dubrovniških notarjev : opozorilo na še neupoštevano gradivo. – Delo. Književni listi 7. 4. 1994.

Nemirni Balkan : zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja. Ljubljana, DZS 1994. 295 str.

Prikaz Celjskih grofov v Kosovih delih. – ZČ 48, 1994, str. 47–53.

Zum 400. Jahrestag der Schlacht bei Sisak (1593–1993). – Österreichische Osthefte 36, 1994, št. 2, str. 339–341.

Poročilo nadzornega odbora. – Glasnik Slovenske matice, 18, 1994, št. 1–2, str. 87–90.

Intervju: Razgovor s prof. dr. Ignacijem Vojetom ob njegovem odhodu v pokoj (zapisal Drago Novak). – Zgodovina v šoli 3, 1994, št. 1, str. 70–73.

Ocena: Igor Grdina, Celjski knezi v Evropi. Celje : Fit-Media, 1994. XXXV strani. – ZČ 48, 1994, str. 428–429.

Ocena: Spisi dubrovačke kancelarije. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti umjetnosti ter Zavod za hrvatsku povijest, 1993. 406 strani. (Monumenta historica Ragusina ; 4). – ZČ 48, 1994, str. 579–580.

1995

Akademik prof. dr. Branislav Đurđev : 1908–1993. – ZČ 49, 1995, str. 303–304.

Bogo Grafenauer. – Zgodovina v šoli 4, 1995, št. 3 str. 3–5.

Branislav Đurđev : 1908–1993. – Letopis SAZU, 46. 1995, str. 134–135.

Die Auswirkungen der Türkeneinfälle in Krain und der Steiermark und die Verbreitung des Protestantismus im 16. Jahrhundert. – V: Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen : Primus Truber und seine Zeit. München 1995, str. 160–173. (Sagners slavistische sammlung ; Bd. 24)

Jadran Ferluga – petisedemdesetletnik. – ZČ 49, 1995, str. 127–128.

Odnos fevdalnih rodbin na Kranjskem do reformacije. – ZČ 49, 1995, str. 67–74.

Prof. dr. Josip Lučić : 1924–1994. – ZČ 49, 1995, str. 304–306.

Romanja Celjskih grofov. – V: Mohorjev koledar 1996. Celje 1995, str. 103–107.

Neuklonljivi Dubrovnik. – V: Mohorjev koledar 1996. Celje 1995, str. 107–108.

1996

Akademik prof. dr. Ferdo Gestrin – osemdesetletnik. – Glasnik Slovenske matice 20, 1996, št. 1–2, str. 60–62.

Bitka pri Nikopolju pred 600 leti prelomnica za Celjske grofe. – Glasnik Slovenske matice 20, 1996, št. 1–2, str. 26–32.

Dr. Zdravko Šundrica : 1915–1995. – Arhivi 19, 1996, str. 226–227.

Fragmenti o trgovskih odnosih med Istro in Dubrovnikom v srednjem veku. – V: Grafenauerjev zbornik. Ljubljana 1996, str. 403–408.

Odnos fevdalnih rodbin na Kranjskem do reformacije. – V: III. Trubarjev zbornik. Ljubljana 1996, str. 214–221.

Prvi znani slovenski glasbenik – organist v srednjeveškem Dubrovniku. – V: Mohorjev koledar 1997. Celje 1996, str. 120–122.

Slovenija na vojaškem zemljevidu pred 200 leti (1763–1787). – Zgodovina v šoli 5, 1996, št. 3, str. 16–21.

Slovenci pod pritiskom turškega nasilja. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete 1996. 271 strani.

Poročilo nadzornega odbora Slovenske matice. – Glasnik Slovenske matice 20, 1996, št. 1–2, str. 9–12.

Predstavitev knjige Vere Kržišnik-Bukić, »Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo«. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1996, 135 str. – Razprave in gradivo 31, 1996, str. 255–259.

Ocena: Ema Umek, Erbergi in dolski arhiv, 2 Bd, (Publikacije Ahiva Republike Slovenije, Inventarji, Serija Graščinski arhivi 5, Ljubljana 1991, 1992, 250 str., 262 str.) . – Österreichische Osthefte 38, 1996, št. 1, 1996, str. 117–120.

Ocena: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet Slowenien. I. zv. Ljubljana 1995. – ZČ 50, 1996, str. 457–459.

1997

Iz zapuščine kiparja Jakoba Žniderja. – V: Mohorjev koledar 1998. Celje 1997, str. 151–152.

Sigismund Luksemburški. – V: Enciklopedija Slovenije, 11. Ljubljana 1997, str. 68.

Simoniti, Vasko. – V: Enciklopedija Slovenije, 11. Ljubljana 1997, str. 77.

Turško zvonjenje. – V: Mohorjev koledar 1998. Celje 1997, str. 152–154.

Za Ljubljancane privlačen srednjeveški Dubrovnik. – V: Mohorjev koledar 1998. Celje 1997, str. 154–157.

Poročilo nadzornega odbora (za leto 1996). – Glasnik Slovenske matice 21, 1997, str. 131–134.

Beseda zgodovinarja. – V: Jakob Sket, Miklova Zala: Povest iz turških časov. Ljubljana 1997, str. 109–121.

Ocena: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. 2. zvezek. Ed. Vincenc Rajšp, transl. Aleksandra Serše, Majda Ficko, Marija Grabnar, Vladimir Kološa. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1996. 328 strani, 19 zvd. – ZČ 51, 1997, str. 287–288.

Ocena: Vera Kržišnik-Bukić, Bosanska identiteta. Med preteklostjo in prihodnostjo. Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1996. – ZČ 51, 1997, str. 289–290.

1998

Ob sedemdesetletnici prof. dr. Branka Reispa. – ZČ 53, 1998, str. 407–410.

Prof. dr. Branko Reisp 70-letnik. – Delo 12. 8. 1998.

Slovenske žene nagnale turške napadalce. – V: Mohorjev koledar 1999. Celje 1998, str. 218–220.

Spoznavanje kulturne in naravne dediščine Slovenije na 200 let starem avstrijskem vojaškem zemljevidu. – Zgodovina v šoli 7, št. 1, 1998, str. 17–20.

Sveti Blaž (Vlaho) zavetnik srednjeveškega Dubrovnika in simbol njegove svobode. – V: Mohorjev koledar 1999. Celje 1998, str. 220–222.

Poročilo nadzornega odbora. – Glasnik Slovenske matice 22, 1998, št. 1–2, str. 9–12.

Prevedel in uredil: Gregor Čemošnik, Dubrovniške šole v srednjem veku. – ZČ 52, 1998, str. 583–596.

Spremna beseda – V: Branko Reisp, Gradovi dežele Kranjske. Ljubljana 1998. (Zavihek)

Ocena: Vera Kržišnik-Bukić: Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo, Ljubljana 1996. – Zgodovina v šoli 7, 1998, str. 47–49.

Ocena: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. 3. zvezek. Ed. Vincenc Rajšp, transl. Drago Trpin. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1997. 436 strani, 26 zvd. – ZČ 52, 1998, str. 292–296.

Ocena: Ferdo Gestrin, Slovanske migracije v Italijo. Ljubljana : Slovenska matica, 1998. 295 strani. – ZČ 52, 1998, str. 447–451.

Ocena: Branko Reisp, Gradovi dežele Kranjske. Ljubljana : Slovenska matica, 1998. 221 strani. – ZČ 52, 1998, str. 613–616.

Ocena: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. 4. zvezek. Ed. Vincenc Rajšp, transl. Aleksandra Serše. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1998. 303 strani, 21 zvd. – ZČ 52, 1998, str. 616–618.

1999

Balkanska politika celjskih grofov. – V: Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja. Celje 1999, str. 103–113.

Delitev dobička v dubrovniških trgovskih družbah v 15. stoletju. – V: Vilfanov zbornik. Ljubljana 1999, str. 193–202.

Gregor Čremošnik in njegova štiridestletnica mature. – ČZN 35 (70), 1999, str. 172–183.

In memoriam – Ferdo Gestrin. – Glasnik Slovenske matice 23, 1999, 1–2, str. 109–113.

Poročilo maršala Schulenburga dožu beneške republike o turški nevarnosti. – Arhivi 22, 1999, št. 1–2, str. 127–132.

Povest o kruhu in Turkih. – V: Mohorjev koledar 2000. Celje 1999, str. 172–174.

Prispevek k proučevanju dubrovniške komende. – V: Gestrinov zbornik. Ljubljana 1999, str. 73–78.

Utrinki spominov na profesorja Metoda Mikuža. – V: Mikužev zbornik. Ljubljana 1999, str. 401–408.

Zlata doba dubrovniške diplomacije. – V: Mohorjev koledar 2000. Celje 1999, str. 174–181.

Predstavitev knjige Daniele Juričić-Čargo. – Arhivi 22, 1999, št. 1–2, str. 254–255.

Ocena: Miha Kosi, Potujoči srednji vek. Ceste, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem. Založba ZRC, Ljubljana 1999, 334 strani + 1 zemljevid. – Kronika 47, 1999, št. 1–2, str. 198–201.

Ocena: O dolenjskih gadovih : Branko Reisp: Gradovi dežele Kranjske. Ljubljana, Slovenska matica, 1988. – Rast 10, 1999, str. 362–363.

Ocena: Miha Kosi, Potujoči srednji vek : Ceste, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem. Ljubljana založba ZRC, 1999. 344 strani. – ZČ 53, 1999, str. 271–275.

2000

Iz popotnih zapiskov Slovenca Benedikta Kuripečiča po Balkanu leta 1530. – V: Mohorjev koledar 2001. Celje 2000, str. 167–173.

Oddelek za zgodovino. – V: Zbornik Filozofske fakultete : 1919–1999. Ljubljana 2000, str. 79–88.

Portret dubrovniškega trgovca Mihajla Martinušića. – Annales 10, 2000, št. 2, str. 271–282.

Zgodovinski pregled. – V: Oddelek za zgodovino : 1920–2000 : ob osemdesetletnici. Ljubljana 2000, str. 7–20.

Poročilo nadzornega odbora Slovenske matice za leti 1998 in 1999. – Glasnik Slovenske matice 24, 2000, št. 1–2, str. 27–31.

Ob ponatisu Zgodovinskega časopisa 41/1987, štev. 3. (68). – ZČ 41, št. 3 (68). Ljubljana 2000. (Ovitek).

Ocena: Desanka Kovačević-Kojić, Trgovačke knjige braće Kabužić (Caboga) 1426–1433. Beograd, SANU 1999, 366 strani. – Annales 10, 2000, št. 2, str. 588–589.

Ocena: Dušan I. Sindik, Pisci srednjovekovnog latiniteta : Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka. 1. zv. Cetinje 1996. – ZČ 54, 2000, str. 130–132.

Ocena: Zdenka Janeković-Römer, Okviri slobode : Dubrovačka vlastela između srednjovekovlja i humanizma. Zagreb – Dubrovnik : Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999. 454 strani. – ZČ 54, 2000, str. 137–140.

Ocena: Daniela Juričič-Čargo, *Gospodarski razvoj lupoglavskega gospostva v 16. stoletju v luči urbarjev in urbarialnih zapisov 1523–1573* (z objavo urbarjev iz let 1523 in 1573), Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1999, 322 strani. – ZČ 54, 2000, str. 140–141.

Ocena: Peter Štih, »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«. Študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesesa in furlanskega grofa Werihana (DD. 0. III. 402 in 412). Nova Gorica : Goriški muzej 1999. 192 strani. – ZČ 54 2000, str. 297–299.

Ocena: Zora Torkar, »Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni«. Najpremožnejši meščani v drugi polovici 19. stoletja. Kamnik : Kulturni center, 1996. 187 strani. Marija Klobčar, Kamničani. Med izročilom in sodobnostjo. Življenje kamniških meščanov od leta 1880 do druge svetovne vojne. Ljubljana : Založba ZRC, 1998. 263 strani. – ZČ 54, 2000, str. 307–310.

Ocena: Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovekovlje, prostor, ljudi, ideje*. Zagreb : Školska knjiga, 1997. 620 strani. – ZČ 54, 2000, str. 467–471.

Ocena: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. *Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien*. 5. zvezek. Ed. Vincenc Rajšp, transl. Marija Grabnar, Aleksandra Šerše, Vladimir Kološa. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1999, 498 strani, 19. zvd. – ZČ 54, 2000, str. 472–474.

2001

Kako smo reševali dediščino Mohorjeve družbe na Koroškem pred petdesetimi leti. – V: Mohorjev koledar 2002. Celje 2001, str. 46–50.

Kesanje dubrovniškega trgovca Mihajla Martinušića. – V: Mohorjev koledar 2002. Celje 2001, str. 172–176.

O pomorskih in trgovskih povezavah med Dubrovnikom in Trstom v 18. stoletju. – V: Melikov zbornik. Ljubljana 2001, str. 311–322.

2002

Najemniki-trabantii dubrovniške republike v gradivu Arhiva Republike Slovenije. – Arhivi 25, 2002, š. 1, str. 19–22.

Otroška sirotišnica v srednjeveškem Dubrovniku. – V: Mohorjev koledar 2003. Celje 2002, str. 178–183.

Poročilo nadzornega odbora Slovenske matice za leti 2000 in 2001. – Glasnik Slovenske matice 25–26. Ljubljana, 2002, št. 1–2, str. 79–82.

2003

Gregor Čremošnik in dubrovniški arhiv. – V: Zbornik Janka Pleterskega. Ljubljana 2003, str. 55–61.

Orožje iz slovenskih dežel za prvi srbski upor : (ob 200 letnici). – V: Mohorjev koledar 2004. Celje 2003, str. 140–144.

Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku. – Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete 2003. 367 str.

Volilni škandal v dubrovniškem Velikem svetu. – V: Mohorjev koledar 2004. Celje 2003, str. 144–146.

Poročilo nadzornega odbora Slovenske matice za leti 2002 in 2003. – Glasnik Slovenske matice 27–28. Ljubljana, 2003–2004, št. 1–2, str. 186–189.

2004

Dr. Jadran Ferluga 1920–2004. – Delo 24. 2. 2004.

Društvena dejavnost. – V: Včeraj, danes, jutri, Slovenska Matica : 1965–2003, Ljubljana 2004, str. 68–79.

Iz korespondence Gregorja Čremošnika z Jankom Glazerjem. – ČZN 75(40) 2004, str. 469–477.

Marija zavetnica Slovencev pred turškimi napadalci. – V: Mohorjev koledar 2005. Celje 2004, str. 138–141.

Prof. dr. Jadran Ferluga : (1920–2004). – ZČ 58, 2004, str. 207–209.

Sožitje in izrivanje : odnos osmanskih Turkov do krščanskih bogoslužnih zgradb na Balkanskem prostoru. – Zvon 2004, št. 2, str. 66–71.

V zemljo vkopana cerkev sv. Spasa (gospodovega vnebovzetja) v Skopju. – V: Mohorjev koledar 2005. Celje 2004, str. 170–172.

Spremna beseda ob 100 letnici izhajanja Časopisa za zgodovino in narodopisje. – ČZN 75(40) 2004, str. 191–194.

Ocena: Darja Mihelič, Piranska notarska knjiga (1289–1292), Tretji zvezek. Ljubljana : ZRC SAZU 2002. 258 strani. (Thesaurus memoriale, Fontes ; 1). – ZČ 58, 2004, str. 220–222.

Ocena: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebeit des Republik Slowenien. 6. zvezek. Vincenc Rajšp. Ljubljana : ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2000. Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebeit des Republik Slowenien. 7. zvezek. Ur. Vincenc Rajšp. Ljubljana : ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2001. 131 strani. – ZČ 58, 2004, str. 222–226.

2005

Formular dubrovniške zadolžnice. – V: AD fontes : Otorepčev zbornik. Ljubljana 2005, str. 73–76.

Iz žusemske župnijske kronike (1901–1913). – V: Mohorjev koledar 2006. Celje 2005, str. 184–188.

Oskrba Dubrovnika z žitom v 14. stoletju. – Arhivi 28, 2005, str. 147–152.

Slovenica Balcanica. – Ljubljana, Slovenska matica 2005. 398 str.

Starohrvaška cerkva sv. Križa v Ninu. – V: Mohorjev koledar 2006. Celje 2005, str. 193–195.

2006

Turški dokumentarni viri : (gradivo za interno uporabo). – Ljubljana, Oddelek za zgodovino 2006. 35 str.

Gospodarske povezave med Dubrovnikom in Senjem v 15. stoletju. – V: Raukarov zbornik. Zagreb 2006, str. 347–360.

Utrinki spominov na prvo desetletje povojnega ŠPZ-APZ. – V: Mladi že 80 let. Akademski pevski zbor »Tone Tomšič« 1926–2006. Ljubljana 2006, str. 98–101.

Nataša Stergar

RAZPRAVE

Tomaž Lazar

Vojaški sistemi v prvi križarski vojni*

UDK 355.4»10«

LAZAR Tomaž, univ. dipl. zgod., SI-1000 Ljubljana, Vurnikova 5**Vojaški sistemi v prvi križarski vojni****Zgodovinski časopis**, Ljubljana 60/2006, št. 1–2 (133), str. 23–47, cit. 137

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek obravnava osnovne značilnosti zahodnoevropskega, bizantinskega in seldžuškega vojaškega sistema v času prve križarske vojne s poudarkom na njihovem izvoru, oborožitvi, taktiki in strategiji ter praktični problematiki. Kaže na pomembne razlike v vojaških tradicijah posameznih regij, pa tudi na določene podobnosti in prepletanje prvin. Razlogov za uspeh prve križarske vojne ne gre iskati le v političnih dejavnikih, saj so njeno usodo odločili izidi vojaških spopadov.

Avtorski izvleček

UDC 355.4»10«

LAZAR Tomaž, BA in History, SI-1000 Ljubljana, Vurnikova 5**Military Systems in the First Crusade****Zgodovinski časopis (Historical Review)**, Ljubljana 60/2006, No. 1–2 (133), pp. 23–47, 137 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Investigated are basic characteristics, origins, strategies, armament, and military tactics of West European, Byzantine, and Seljuk armies that fought in the First Crusade. The article examines certain similarities, important differences in their military traditions, and interconnection of some elements. More than political factors, the outcomes of battles represent the principal reasons for the success of the First Crusade.

Author's Abstract

Prva križarska vojna sodi med najzanimivejša poglavja srednjeveške vojaške zgodovine, saj predstavlja enkratno soočenje zahodnoevropskih bojevnikov z vzhodnimi silami, ki so se korenito razlikovale tako od zahodnega modela kot tudi med seboj. V tem spopadu se je moral zahodnoevropski vojaški sistem spoprijeti z bistveno drugačnimi tradicijami, izzivi, za katere prvotno ni bil namenjen, novimi grožnjami in za nameček še neprijaznim okoljem, ki je bilo veliki večini križarjev povsem tuje.

V srednjem veku so obstajale bistvene razlike v vojaški ureditvi in tradiciji že znotraj ene same države ali celo zemljepisne regije, kaj šele v okviru vse celine, zato je vsak poskus

* Članek temelji na prvem poglavju diplomskega dela Vojaška problematika prve križarske vojne, Ljubljana 2005.

iven, da zviijače ni spregledal, se je tako med zasledovanjem nenadoma znašel v pasti; v hrbet mu je udarila skrita rezerva, z druge strani pa še zasledovana enota, ki se je zdaj nemudoma prerazporedila in prešla v boj. Zaradi tega je bil glavni nasvet Aleksija Komnena križarjem, naj Turkov nikakor ne zasledujejo brezglavo in naj se ne ločujejo od glavnine. Enako je v vojni proti stepskim konjenikom svetoval tudi cesar Mavrikij v *Strategikonu*.

S u m m a r y

Military Systems in the First Crusade

Tomaž Lazar

One of the largest medieval campaigns, the First Crusade is interesting for a number of reasons. It was a unique confrontation of extremely different military powers and traditions, namely those of West Europe, of the Byzantine Empire, of the Seljuk Turks, and of the Fatimid Egypt. This article shall examine the first three.

West-type military systems, prevalent in medieval Europe, were based on relatively small, but excellently trained and well-armed elite of knights. In contrast to a deeply rooted opinion, knights were neither unruly nor undisciplined, nor were they individual warriors. Precisely coordinated, they fought in small, yet dense cavalry units that enabled them to charge deep into their opponent's formation. Their protective gear, which was of high quality, offered sufficient protection against the arms of that time; at the end of the 11th century, it was not so heavy as to hinder their mobility.

Even though the knights were prestigious elite, the infantry was just as essential. In Western Europe, infantry consisted mostly of spearmen backed up by archers and crossbowmen. Since infantry soldiers were neither sufficiently trained nor well armed, their strategy was primarily defensive. The infantry was nevertheless an effective supplement to the knights on horseback.

Despite its difficult political situation at the time, the Byzantine Empire still had certain advantages over other Mediterranean countries. In accordance with the ancient Roman tradition, its military science was very well developed, with an abundance of literature on the subject. A precise reconstruction of the theoretical structure of the Byzantine army is therefore possible.

The Byzantine Empire possessed a well-organized army with a clear system of command. A favorable geographical position at the crossroads of European, Asian, and Middle Eastern cultures enabled the empire to have access to different military technologies, which it turned to its advantage. However, the empire had vulnerable borders and suffered from inner conflicts. Furthermore, it had a limited number of recruits and was therefore compelled to hire mercenaries.

Even though its military might traditionally depended upon the native Cataphract cavalry, in the 11th century this concept started to change. During the rule of Alexios, Turkish archers, together with the (foreign) heavy cavalry units, represented the main body of the Byzantine cavalry. Although poorly armed, the relatively numerous infantry units grew more important. Like in Europe, their primary function was of defensive nature.

In the middle of the 11th century, the Seljuk Turks became an important factor in Asia Minor and in the Middle East. At the arrival of the crusaders their power had been fragmented among numerous seigneuries and states that were unable to unite their forces to defend themselves. Yet this alone cannot provide an adequate explanation as to why the Turks had been defeated in the First Crusade.

In the time of the First Crusade, the military organization of the Seljuk Turks was very similar to their original one. Although they were still fighting like the nomadic warriors of the steppe, their nomadic lifestyle had to adapt to new circumstances in urban areas. While the Turkish military system in Asia Minor was still based mostly on cavalry archers, in Syria and in Iran it included heavy cavalry as well. Armed with composite bows, Turkish equestrians had specialized in fighting from a distance. Their tactics relied heavily on swift shifts, on turning the enemy's flank, and on tactical maneuvers. Quite often, they resorted to short-range fighting, but could not compete with heavy cavalry on an equal basis.

Robert Kurelić

Status Celjskih grofova kao kneževa Svetog Rimskog carstva¹

UDK 316.35:32»13/14«

KURELIĆ Robert, Mr. sc., M. Tita 120, HR-51410 Opatija

Status Celjskih grofov kot knezov Svetega Rimskega cesarstva

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1–2 (133), str. 49–68, cit. 157

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)

Potem ko jim je cesar Fridrik III priznal samo »knežji naziv,« so postali Celjski grofje svojevrstni »knezi brez dežele.« Iz zgodovine je znano, kako kratkega veka je bila celjska kneževina. Vprašanje priznanja tega knežjega položaja pa ostaja odprto. Avtor članka je raziskal dvajsetletno obdobje, v katerem so bili Celjski grofje knezi Svetega Rimskega cesarstva. Zanimali so ga problemi simbolične in ritualne komunikacije in pa percepcija družbenopolitičnega položaja, prestiža in ugleda. Z analizo intitulacij in salutacij v listinah, pismih in kroničkih zapisih je želel preučiti reakcije tedanje družbenopolitične srenje na novi rang Celjskih grofov. Poleg vzpona Celjskih grofov do knežjega naziva in njihove popolne afirmacije avtorja zanima tudi družbena sestava obeh družbenopolitičnih tvorb, v katerih so Celjski grofje delovali, to je Svetega Rimskega cesarstva in Ogrsko-hrvaškega kraljestva.

Avtorski izvleček

UDC 316.35:32»13/14«

KURELIĆ Robert, MA, M. Tita 120, HR-51410 Opatija

The Position of the Counts of Cilli as Princes of the Holy Roman Empire

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 60/2006, No. 1–2 (133), pp. 49–68, 157 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

After Emperor Fridrich III had bestowed upon them the title of »princes« the counts of Cilli had attained the somewhat unique status of princes with no country of their own. Yet their principedom only lasted for a brief period, and the question of the recognition of their title remains unsolved. Investigated are the problems of symbolic and ritual communication and of the perception of social and political positions, prestige, and reputation during the two decades in which the counts had been recognized as princes of the Holy Roman Empire. By analyzing intitulations and salutations in various documents, letters, and chronicle entries the author tried to learn about the reactions of the society and politicians of that time to the new rank of the Cilli rulers. Just as interesting as their political ascent to the title of princes is the social structure of both medieval states in which the princes had lived, the Holy Roman Empire and the Hungarian-Croatian Kingdom.

Author's Abstract

¹ Ovaj članak prerađena je i skraćena verzija magistarskog rada »The Uncrowned Lion: Rank, Status, and Identity of the Last Cilli« obranjenog 16. lipnja 2005. godine u odsjeku za srednjovjekovne studije Central European University u Budimpešti. Posebnu zahvalu upućujem Boži Otorepecu čija je *Centralna kartoteka srednjeveških listin*. (Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti) (dalje: CKSL) obilato korištena u izradi ovog rada.

Hochgeboren Fürst

Krunom gotovo dvadesetogodišnjeg procesa kneževske afirmacije može se smatrati događaj koji je neposredno prethodio, a vjerojatno bio i povezan sa izmirenjem Ulrika i Ladislava. U povelji izdanoj 25. siječnja 1455. godine vojvoda Sigismund Tirolški oslovio je Ulrika kao *dem hochgeboren fürsten vnserm lieben oheim graf Vlreichen grauen zu Cili zu Ortemburg vnd im Seger etc, ban zu Dalmacien Croacien vnd in Winndischlannden*.¹⁵⁴ Po prvi puta od proglašenja knezom Svetog Rimskog carstva jedan je Habsburg leopoldinske loze nazvao Celjskog *hochgeboren*. Koliko je Ulriku moglo značiti to priznanje vidi se iz daljnijeg teksta isprave. Sigismundu je naime posudio sto tisuća forinti što je u to vrijeme bila astronomska svota. Za usporedbu, godišnji je prihod čitavog ugarsko-hrvatskog kraljevstva 1475. godine bio petsto do sedamstopešest tisuća forinti.¹⁵⁵ Ulrik je znači skupo platio taj konačni korak na usponu u »Reichsfürstenstand.« Iduće godine u veljači sklopio je savez sa kneževima-izbornicima i vojvodama Saske, Fridrikom i Vilimom, pri čemu ga i oni oslovljavaju kao *hochgeborenen fursten* i stoga smatraju sebi ravnim.¹⁵⁶

Po načinu na koji su oslovljavani, poklonima koje su dobivali, te savezima koje su sklapani očito je društveno-politička okolina Celjske grofove doživljavala kao kneževe i sukladno tome ih i tretirala. Po svemu sudeći sredina petnaestog stoljeća još uvijek je vrijeme u kojem su osobna moć, rodbinske veze i ugled bili važniji čimbenik za afirmaciju plemića u društvu od pravnog statusa njegovih posjeda. Bez obzira na to što je sporazumom s carem Fridrikom III. prestala postojati Celjska kneževina suvremenici su Celjske grofove prihvatili kao punopravne članove »Reichsfürstenstanda.« Godine 1455. Ulrik II., posljednji predstavnik svoje dinastije,¹⁵⁷ grof Celja, Ortenburga i Zagorja, ban Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (a nakon Hunyadijeve smrti 1456. godine i generalni kapetan Ugarske), dovoljno je moćan da se bez ustezanja i skromnosti može nazvati onako kako ga već čitava društveno-politička okolina i percipira: *fürst*.

Summary

The Status of the Counts of Cilli as Princes of the Holy Roman Empire

Robert Kurelić

King of Hungary and Emperor of the Holy Roman Empire Sigismund of Luxemburg elevated the counts of Cilli, Frederick II and Ulrich II, to the rank of princes of the Holy Roman Empire in 1436. This was a tremendous achievement for a family which barely a hundred years earlier had risen from minor Styrian nobility to the rank of count. This elevation was disputed by the Habsburg Duke Frederick V (later Emperor Frederick III), whose domain was threatened by the formation of this new principality. After a protracted feud Frederick and the Cilli finally reconciled in 1433, an agreement which brought an end to the principality of Celje, but recognized the »princely name« of the counts of Cilli.

¹⁵⁴ CKSL 25.I.1455., Lienz.

¹⁵⁵ András Kubinyi, »Stände und Staat in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts,« *Bohemia* 31 (1990): 312–325, ovdje: 323, i János M. Bak, »Monarchie im Wellental: Materielle Grundlagen des ungarischen Königums im fünfzehnten Jahrhundert,« u *Das spätmittelalterliche Königum im europäischen Vergleich*, ur. Reinhard Schneider, 347–384 (Sigmaringen: Thorbecke, 1987).

¹⁵⁶ CKSL 27. II. 1456., Pešta

¹⁵⁷ Voje, *Balkanska*, 106.

How did this unprecedented solution reflect on the status of the Cilli, who held lands in both the empire and in the kingdom of Hungary?

The imperial system of nobility was a legally defined pyramidal hierarchy composed of seven layers. The top was occupied by the emperor, followed by clerical and secular princes, and the »free lords« (counts and *Edelfreie*). These four layers represented the higher nobility, whereas the remaining three formed the lower nobility. The difference in status was further accentuated by the forms of address used for the members of a particular layer: *illustris/hochgeboren* for the emperor and the princes, *spectabilis/wohlgeboren* for the »free lords« and *nobilis/edel* for the lower nobility. Additionally, the emperor and the princes were entitled to add *dei gracia/von Gottes Gnaden* to their titles.

In Hungary there was no legally established hierarchy of nobles. Instead, all were considered to be equal and subject only to the king. However, a *de facto* hierarchy developed over the centuries so that the barons – holders of various offices at court and viceroys of the border territories – began to transform themselves into an aristocracy. In order to compensate for the lack of vassalage, the Hungarian system introduced an institution called *familiaritas*. »Minor« nobles served as an armed retinue or administrators of the magnates in exchange for income, while preserving their legal independence from their lord. The forms of address used in Hungary were not as elaborated as their imperial counterparts. The king still used *dei gracia* and *illustris*, but the general term for the nobility was simply *nobiles*. The barons, however, adopted the term *magnificus* in order to stress the distinction between themselves and the »lower« nobility.

After elevation to the rank of princes, the Cilli were recognized and addressed appropriately by their imperial and Hungarian peers, with a few notable exceptions. Emperor Frederick III refused to address them as *hochgeboren*, even after the reconciliation in 1433. He did, however, take Ulrich II Cilli as his royal councilor, which opened up new opportunities for him to assert his status and identity. During the Reichstag in Nuremberg in 1444 he was treated as a prince and even accorded the same respect as the elector-princes of the empire.

In Hungary there is only one recorded case of opposition to the new rank of the Cilli. Nicholas Újlaki, the voivode of Transylvania and one of the most powerful barons in the kingdom, refused to use the appropriate form of address in 1443. However, this was a period when the Cilli were severely weakened in Hungary. In the civil war that erupted in the kingdom after the death of King Albert II Habsburg in 1439 they supported his posthumously born son Ladislaus V against the Polish pretender Wladislaus III Jagiełło. After the defeat of Ladislaus' party in 1441, in large part through the efforts of Nicholas Újlaki and John Hunyadi, the Cilli were forced to submit to Wladislaus and recognize him as their king, although they continued to champion the cause of the infant king. They did, however, receive from Wladislaus the recognition of their status as Hungarian nobles, and he also accorded them the respect due to princes. That it took one of Újlaki's power to contest the new rank of the Cilli serves only to confirm the immense power wielded by the Cilli. After Wladislaus' death at Varna in 1444 even the voivode was forced to recognize their imperial rank and address them as princes.

An important step in the assertion of one's identity as prince of the Holy Roman Empire was the use of the word »prince« or *fürst* by the individual himself. In the case of the Cilli, the first (and only) recorded instance dates to the year 1455, one year before Ulrich's assassination in Belgrade and nineteen years after the elevation. This was in fact not unprecedented, as the burgraves of Nuremberg followed a similar pattern in the late fourteenth century. It seems that the members of a newly elevated princely family would only begin addressing themselves as princes after they felt comfortable in the knowledge that their peers had accepted them as such and that they had achieved a level of power and prestige corresponding to the title.

In the last two years of his life Ulrich was the power behind the throne of Ladislaus V, king of Hungary and Bohemia and duke of Austria. The Cilli had himself named ban of Croatia and Dalmatia in addition to his previous title of ban of Slavonia. After Hunyadi's death in 1456 he was also the regent of Hungary, becoming thus the most powerful man in the kingdom. Additionally, he was also very close to acquiring the crown of Bosnia, which would have brought him to the very top of the medieval hierarchy.

However, one of the most important steps on his path of assertion was the full recognition of his princely title, when Sigismund of Tyrol, the cousin of Emperor Frederick III, addressed him as *hochge-*

boren in 1455. This was the first time that a Habsburg of the Leopoldinian branch addressed him in such a manner, which finally completed the long process of recognition of the princely rank of the Cilli. After that Ulrich seems to have felt himself fully entitled to call himself *fürst*.

Šolska kronika

Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, do objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva – Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

Borut Klabjan

Čehi v zalivu¹

KLABJAN, Borut, mag., asist., Znanstveno raziskovalno središče Koper, Univerza na Primorskem, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1, Borut.Klabjan@zrs-kp.si

Čehi v zalivu. Češka prisotnost v Trstu od leta 1848 do prve svetovne vojne

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1–2 (133), str. 69–94, cit. 37

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., It.)

Ključne besede: Čehi, Trst, Slovani, 1848–1914.

Avtor se v študiji ukvarja s češko skupnostjo v Trstu od leta 1848 do prve svetovne vojne. Čeprav se je zgodovinske pisarje že ukvarjalo z raznoliko narodno sestavo Trsta v habsburškem času, je bila češka skupnost vedno potisnjena v ozadje. Z arhivskim gradivom, znanstveno literaturo in časopisi iz tistega obdobja, je tako prvič prikazana vloga, ki so jo Čehi imeli v tržaškem mestnem tkivu.

Avtorski izvleček

UDC 323.15(450.36=850)«1848/1914»

KLABJAN, Borut, MA, Assistant, Znanstveno raziskovalno središče Koper, Univerza na Primorskem, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1, Borut.Klabjan@zrs-kp.si

The Czechs in the Bay. The Czechs in the Bay of Trieste between 1848 and the First World War

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 60/2006, No. 1–2 (133), pp. 69–94, 37 notes

Language: Sn. (En., Sn., It.)

Key words: Czechs, Trieste, Slavs, 1848–1914.

The article looks at the Czech community in Trieste in the period between 1848 and the First World War. Although a number of historians have already discussed the nationally heterogeneous structure of Trieste during the period of the Habsburg Monarchy the Czechs have always been relatively neglected. By examining archival documents, literature, and newspapers from that period the author focused on the role of the Czech community in the town of Trieste.

Author's Abstract

Češka prisotnost v Trstu od leta 1848 do prve svetovne vojne

Uvod

Proti koncu 19. stoletja je bil Trst že več kot pol tisočletja del habsburških posestev. Vse do 18. stoletja je bil zaradi svoje periferne lege potisnjen ob rob dogajanj. Zahvaljujoč se ekonomskemu razvoju pa je od takrat, kljub nihajočim gospodarskim tokovom prerasel v pomembno središče Imperija. Tržaško pristanišče je, ne glede na večkratne nesporazume z Dunajem o njegovi vlogi, bilo za mesto vir napredka in blaginje. Karl Ludvig von Bruck, ki

* Za nasvete in pomoč pri nastajanju tega prispevka se najlepše zahvaljujem dr. Marti Verginelli in dr. Walterju Lukanu.

¹ Naslov prispevka je povzet po knjigi tržaškega pisatelja Borisa Pahorja *Mesto v zalivu*, ki s tem izrazom pojmuje in opisuje mesto Trst.

- Urbančič, B. (1993): Slovensko-češki kulturni stiki. Ljubljana, Mladika.
- Verginella, M. (2001): Sloveni a Trieste tra Sette e Ottocento. Da comunità etnica a minoranza nazionale. V: Finzi R., Panjek G.: Storia economica e sociale di Trieste. La città dei gruppi. I. Trieste, Lint, 441-483.
- Vestnik-1, Vestnik Tržaške sokolske župe (Vestnik). I, 6, 15. september 1912.
- Vestnik-2, Vestnik Tržaške sokolske župe. I, 2, 15. maj. 1912.
- Vestnik-3, Vestnik Tržaške sokolske župe. I, 3, 15. junij 1912.
- Vinkler, J. (2004): Češko-slovenski in Slovensko-češki slovstveni stiki v 19. stoletju (doktorska disertacija). Ljubljana.
- Virioli, M. (1995): Per amore della patria. Patriottismo e nazionalismo nella storia. Roma-Bari, Laterza.
- Vodopivec, P. (2000): Karl Ludwig von Bruck, Trst in Slovenci. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 40, 1, 49-67.
- Volk, S. (1995): Življenjski utrip Narodnega doma v dnevni kroniki. V: Narodni dom v Trstu 1904-1920. Devin-Trst, Narodna in študijska knjižnica v Trstu, 83-101.
- Waldenberg, M. (1994): Le questioni nazionali nell'Europa centro-orientale. Milano, Il Saggiatore.
- Zwitter, F. (1962): Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. Ljubljana, Slovenska matica.
- Žaček, V. (1968): Češi a Jihoslavané v období národního obrození a buržoazní revoluce roku 1848. V: Československo a Juhoslávia. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 81-103.
- Žitko, S. (1999): Leto 1848 in proces formiranja nacionalne zavesti pri tržaških in istrskih Slovencih. V: Annales. Ser. Hist. Sociol., 9, 2, 291-300.

R i a s s u n t o

I cechi nel golfo

La presenza della comunità Ceca a Trieste dal 1848 alla prima guerra mondiale

Borut Klabjan

Quando prima dello scoppio del primo conflitto mondiale la città di Trieste conobbe uno dei suoi periodi più prosperi, una delle caratteristiche principali era la straordinaria eterogeneità della sua popolazione. Una delle componenti che formavano il puzzle etnico cittadino era la comunità ceca. Finora essa è rimasta colpevolmente ai margini delle indagini e delle ricerche storiche in questo campo; con questo studio si intende colmare una lacuna ed analizzare lo sviluppo che caratterizzò la comunità ceca di Trieste dalla metà del 19° secolo, fino all'inizio delle ostilità nel 1914. Con il risveglio del sentimento nazionale tra i popoli dell'Europa centro-orientale, anche a Trieste i cechi iniziarono ad organizzarsi e riunirsi in compagini basate sul principio etnico. Dapprima in collaborazione con le altre comunità slave, soprattutto con quella maggioritaria slovena, e dal primo decennio del nuovo secolo, anche fondando organizzazioni esclusivamente ceche. Dai primi anni del 900 erano infatti anche numericamente più consistenti nel vivace tessuto cittadino. Per la maggior parte erano funzionari statali, soprattutto a livelli medio-alti, banchieri, assicuratori, commercianti, liberi professionisti e ristoratori, ma non mancavano coloro che si collocavano più in basso nella scala sociale.

Alla metà del 19° secolo la lotta nazionale dei cechi per l'affermazione della propria identità nazionale in Boemia ed in Moravia era da esempio per molte altre realtà della monarchia asburgica. Anche sulle sponde dell'alto Adriatico gli sloveni ed i croati presero in prestito l'esempio ceco per contrastare da una parte la pressione accentratrice di Vienna, mentre dall'altra le tentazioni assimilatrici del nazionalismo e dell'irredentismo italiano.

Oltre che idealmente la presenza ceca cominciò a manifestarsi sempre più attivamente anche in forma pratica; i cechi furono tra i fondatori dello *Slavjansko društvo* (Società slava) nel 1848 e successivamente, soprattutto con Jan Lego, tra i più attivi elementi della *Slavjanska čitalnica* (Sala di lettura slava). In questo modo si inserirono a pieno titolo nel movimento che portò al risveglio nazionale della popolazione slava di Trieste e dei suoi immediati dintorni. Nel 1908 costituirono anche un'associazione propria, la *Československá Obchodnická Beseda v Terstu* (Circolo commerciale cecosloveno o cecoslo-

vacco a Trieste) a cui fece seguito l'anno seguente la più importante *Česká beseda* (Circolo ceco) e nella quale si riuniva la maggior parte dei cechi dal 1909 in poi. Vi fu poi un'altra organizzazione che riuniva esclusivamente personale impiegato nella ristorazione cittadina, prevalentemente camerieri e banconieri, il *Československý svaz hostinského pomoci v Terstu* (Unione cecoslava o cecoslovacca di assistenza nella ristorazione a Trieste).

Questa eterogeneità e questa complessità vennero poi spazzate via dalla guerra e dalla volontà uniformatrice ed assimilatrice della realtà italiana del dopoguerra.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

je med drugim izdala:

27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana 1994 : zbornik. – Ljubljana, 1994. – 1.000 SIT

Sosed v ogledalu soseda od 1848 do danes : 1. zasedanje slovensko-avstrijske zgodovinske komisije, Bled 1993. – Ljubljana 1995. – 1.500 SIT

Slovenija v letu 1945 : zbornik referatov. – Ljubljana 1996. – 1.000 SIT

Življenje in delo Josipa Žontarja : ob stoletnici rojstva. – Ljubljana, Kranj 1996. – 500 SIT

Razvoj turizma v Sloveniji : zbornik referatov z 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Bled 1996. – Ljubljana 1996. – 1.500 SIT

Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti : mednarodni znanstveni simpozij, Maribor 1998. Ljubljana 1998. – 2.000 SIT

Množične smrti na Slovenskem : zbornik referatov z 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Izola 1998. – Ljubljana 1999. – 2.000 SIT

Temeljne prelomnice preteklih tisočletij : zbornik referatov s 30- zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Rogla 2000. – Ljubljana 2001. – 2000 SIT

Za zainteresirani lahko kupijo knjige na sedežu ZZDS v Ljubljani, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200). Člani ZZDS imajo 25 odstotni popust, študentje pa 50 odstotni popust.

Boris M. Gombač

Slovenska socialna demokracija v Trstu 1889–1900

UDK 323.2(450.369)»18«

GOMBAČ Boris M., dr., Narodni muzej, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20

Slovenska socialna demokracija v Trstu 1889 – 1900**Zgodovinski časopis**, Ljubljana 60/2006, št. 1–2 (133), str. 95–121, cit. 107

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., It.)

1889 v Trstu ustanovljeno Delavsko društvo so vodili italijanski, slovenski in nemški socialisti, vendar so se prvi vedno čutili nekaj več, kar so kazali s svojimi kandidaturami na volitvah (1891, 1897, 1901) in z oviranjem slovenske socialne demokracije. Zaradi velikega števila slovenskega delavstva v Trstu so tja prišli socialistični agitatorji iz zaledja, ki so ustanovili svojo socialistično stranko, ki je konkurirala italijanski. Na teoretičnem polju je federalizem v avstrijski socialni demokraciji zamenjal centralizem in tudi nezgodovinski narodi so se lahko postavili v vrsto za žgodovinskimi. Svoje drugačnosti niso socialisti nikdar izkoristili do konca, saj so spregledali marsikatero stavko in krivico. Delavske elite so zanikale pavperizirano delavstvo in ga puščale na robu razvoja. Tudi razredna stranka se je otepala nacionalizma.

Avtorski izvleček

UDC 323.2(450.369)»18«

GOMBAČ Boris M., PhD, National Museum of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20

Slovene Social Democracy in Trieste in the Period between 1889 and 1900**Zgodovinski časopis (Historical Review)**, 60/2006, No. 1–2 (133), pp. 95–121, 107 notes

Language: Sn. (En., Sn., It.)

The Workers Society, founded in Trieste in 1889, was led by Italian, Slovene, and German socialists. Although on an equal footing, the Italians felt superior to the other two groups, which was evident from their candidacies for the 1891, 1897, and 1901 elections as well as from the manner in which they tried to hinder Slovene social democrats. Since Trieste had a large Slovene population, Slovene socialist agitators from the hinterland had been brought to the city, where they founded their own socialist party that competed with the Italian one. Since the former centralistic system had been replaced by federalism in the social democracy of Austria even the nations that were, so to speak, »without their own history«, had been allowed to join in and stand in line behind the »historic nations.« Yet the socialists never managed to capitalize upon their being different from others. Denying the existence of impoverished working masses, this workers' elite had overlooked many a strike and injustice and hurried ahead, leaving others far behind. It also had to struggle against nationalism.

Author's Abstract

Resnejšo pobudo za ustanovitev organizirane italijanske, slovenske in nemške socialno demokratske stranke v Trstu, lahko datiramo v konec devetdesetih let 19. stoletja. Kot vsak razvoj, tako tudi uveljavljanje tamkajšnje socialne demokratske misli ni bilo enostavno. Gibanje je doživljalo svoje vzpone in padce, vzrok za to pa lahko iščemo v splošnem družbenem razvoju v Evropi, oz. bolj specifično v Avstriji. Tako kot drugje, se tudi v Trstu nekaj visoko kvalificiranega delavstva in intelektualcev, ki so ugotavljali, da je politični razvoj še vedno privilegiral elite in na demokratičnem robu puščal večino produktivnega prebivalstva, ni več zadovoljevalo z liberalizmom in nacionalnim navdušenjem, za katere so izgorevali v prejšnjih desetletjih. V prepričanju, da je liberalizem že izrabil svoj bonus naprednosti, so se ti sloji začeli obračati k socialističnemu gibanju, ki je takrat veliko obetalo.

nih delavcev, jih vključiti v aktivno politično življenje in jim dati socialni ponos, ki ga do tedaj ni bilo. V nasprotju s pričakovani avstrijskih socialnih demokratov so ti procesi na eni strani okrepili nacionalno čutenje, na drugi pa načeli občutek pripadnosti delavstva velikemu večnacionalnemu prostoru. S tem, da so mezdno delavstvo osvobodili, so socialisti pospešili njegov vstop v nacionalne vrste in s tem na nek način načeli bistvo avstrijske socialne demokracije.¹⁰⁵ Prav zaradi tega se je socialno demokratskemu gibanju v Trstu začela bližati skupina intelektualcev (Slataper, Stuparich, Vivante itd), ki je tržaškemu socializmu dala izredno veliko, saj so z leve napadli politiko liberalnih nacionalcev, ki v Avstriji niso več videli svoje države. Ko je leta 1912 izšel Vivantejev *Irredentismo adriatico*, so tržaški italijanski socialisti razumeli, da morajo prerasti lastni nacionalizem in do konca razčistiti svoje pomisleke do nacionalnega vprašanja in do Slovencev v Trstu.¹⁰⁶

Od tod do realizacije teh zamisli je bila za italijanske socialiste seveda še dolga pot, ki jo tržaško delavsko gibanje ni nikdar do konca prehodilo, tudi takrat ne (1915–1918), ko je bila za to vsaj minimalna možnost. Vendar teh možnosti tudi Ucekarjeva naslednika Valentino Pittoni in Ivan Regent nista videla, čeprav pri tem v Evropi nista bila osamljena. Pomanjkanje odločnejše stranke, ki bi povzela vsesplošno nezadovoljstvo je bil v Evropi resen problem, vendar je bila mnogo pomembnejša in usodnejša naraščajoča vloga nacionalizmov, ki so preplavili Evropo. Razvoj delavskega gibanja se je torej ustavil na prvi resnejši zapreki, saj ni dal odgovora nacionalnim napetostim, ki so razjedale Evropo. Lahko bi celo zatrdili, da je od takrat dalje propadel tisti model socializma, ki je najprej v Nemčiji, nato še v Avstriji in seveda tudi v Trstu razvil misel o znanstvenem socializmu, ki je ponujal drugo kulturo in drugi način življenja, kot ga je kapitalizem.¹⁰⁷

R i a s s u n t o

La democrazia sociale slovena a Trieste 1889–1900

Boris M. Gombač

Dopo il congresso austriaco socialdemocratico di Heinfeld del 1888–89, si formarono nell'impero asburgico altre associazioni socialiste. In onore alla multiculturalità di Trieste si formò in questa cittadina costiera una società con tre sezioni nazionali: La Confederazione operaia, La Delavska zveza e la Deutscher Leseverein. A dirigere le tre sezioni furono C. Ucekar, L. Zadnik e J. Pregant, che dopo tre anni a causa di disaccordi inerenti alla questione nazionale ed ad una male organizzata campagna elettorale portarono la società alla liquidazione d'ufficio da parte della I. R. Luogotenenza triestina. La lotta per l'eredità della Confederazione evidenziò due forti personalità del socialismo triestino Zadnik e Ucekar, che però non entrò mai in nessuna società che non fosse italiana. Per questo Ucekar costituì La lega sociale democratica, che non prevedeva sezioni miste. Nel frattempo vennero a formarsi a Trieste diversi giornali socialisti dal *Lavoratore* al *Delavec* e alla *Svoboda*, che agitavano per l'idea socialista. Dopo il V. congresso della socialdemocrazia austriaca di Vienna il movimento operaio poté federalizzarsi, consentendo ai singoli popoli di costituire associazioni socialiste nazionali. In attesa della riforma elettorale del 1897 si formarono sia La sezione sudslava che La sezione adriatica del partito socialdemocratico d'Austria. Nel 1897 si ebbero a Trieste le elezioni che però non portarono un grande successo ai socialisti triestini. Questi dovettero cimentarsi con un anno pieno di scioperi e di confronti sindacali che rafforzarono la socialdemocrazia triestina. Ma a grande sorpresa di Ucekar i

¹⁰⁵ E. Maserati, *Il movimento operaio a Trieste dalle origini alla prima guerra mondiale*, Milano 1973, str. 123.

¹⁰⁶ A. Vivante, *Irredentismo adriatico*, ponatis Libreria della voce, Firenze 1912, str. 188–193.

¹⁰⁷ D. Kermauner, *Temeljni problemi primorske politične zgodovine*, Ljubljana 1977, str. 89.

---

socialisti sloveni formarono una propria sezione anche a Trieste. Tra due risoluzioni inerenti alla questione nazionale, quella di Domocos e quella di Camber, Ucekar scelse l'ultima che penalizzava però le organizzazioni di classe non italiane. Si dovette giungere ad un compromesso tra lo sloveno Etbin Kristan, padre di una mozione a favore della federalizzazione del partito in Austria e Ucekar, che era garante del centralismo di partito. I due dirigenti accettarono la libera scelta di ciascuno a far parte del proprio partito socialista nazionale.

Vladislav B. Sotirović

Srpska politička desnica i srpsko nacionalno pitanje u Trojedinici krajem XIX. veka

UDK 323.15(497.13=163.41)

SOTIROVIĆ, Vladislav B., dr., izredni profesor, Vilnius Universitetas, Filologijos fakultetas, Slavu filologijos katedra, Universiteto gatve 5, LT-01513 Vilnius, Lithuania (Lietuva)

Srpska politička desnica i srpsko nacionalno pitanje u Trojedinici krajem XIX. veka

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1–2 (133), str. 123–137, cit. 44

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)

Članek obravnava politične in nacionalne odnose med Hrvati, Srbi, Italijani in Mađari v obdobju med 1881 in 1902 in še posebej odnos Srbske neodvisne stranke v Zagrebu do nacionalne identitete Srbov in srbskega narodnega vprašanja v trojedini kraljevini Hrvaški (Dalmacija, Hrvaška in Slavonija). Temeljna naloga Srbske neodvisne stranke je bila, da prisili hrvaško politično opozicijo in še posebno pripadnike nacionalistične Hrvatske stranke prava, da priznajo Srbe v trojedini kraljevini kot posebno etnično in jezikovno entiteto, ki se razlikuje od Hrvatov, in da jim z zakonom zagotovijo določene nacionalne pravice in tako zavarujejo njihovo nacionalno identiteto.

Avtorski izvleček

UDC 323.15(497.13=163.41)

SOTIROVIĆ, Vladislav B., Assoc. Univ. Prof., Ph.D. in Hum. Sc. (Philology)

Vilnius Universitetas, Filologijos fakultetas, Slavu filologijos katedra, Universiteto gatve 5, LT-01513 Vilnius, Lithuania (Lietuva)

Serbian Political Right and Serbian National Question in Triune Kingdom at the end of 19th c.

Zgodovinski časopis – Historical Review, Ljubljana 60/2006, No. 1–2 (133), pp. 123–137, 44 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The article investigates the party policy of Serbian Independent Party in Zagreb upon the national identity of the Serbs and Serbian national question in the Triune Kingdom (Dalmatia, Croatia and Slavonia) as a part of political-national relations between Croats, Serbs, Italians and Hungarians in the years from 1881 to 1902. The ultimate goal of the party was to compel Croatian opposition politicians, especially those from nationalistic Croatian Party of Rights, to recognize existence of Serbs in Triune Kingdom as separate ethnolinguistic identity from Croats and to legally guarantee to Serbs certain national rights in order to protect their national identity.

Author's Abstract

Krajem XIX i početkom XX veka su se na prostoru Trojedne Kraljevine (Dalmacije, Hrvatske i Slavonije), ali i van nje, vodile velike polemike u srpskoj i hrvatskoj štampi o pripadnosti kulturne baštine Južnih Slovena pisane štokavskim narečjem. U ovim polemikama su aktivno učešće uzeli i ideolozi desničarske Srpske samostalne stranke (osnovane 1881. g. u Zagrebu) i svoje stavove najčešće izražavali u stranačkom listu *Srbobran* (štampan ćirilicom u Zagrebu). Srpski samostalci su svoje tvrdnje temeljili uglavnom na filološkom mišljenju Vuka Stefanovića Karadžića, ali i drugih istaknutih slavista XVIII–XIX stoleća: J. Dobrovskog, P. J. Šafarika, J. Kopitara, J. Kolara i F. Miklošiča. To znači da se ideologija Srpstva koju je propagirala Srpska samostalna stranka zasnivala na tezi da su svi štokavci poreklom Srbi, kajkavci Slovenci, a čakavci Hrvati. Stoga je *Srbobran* doslovce ponavljao da su pravi Hrvati samo oni Južni Sloveni koji naseljavaju jadranska ostrva, Istru i istočnu jadransku obalu, a govore samo čakavskim narečjem (dakle ne i kajkavskim i štokavskim pored čakavskog).

Bibliografija

- Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti*, Fond Dejana Medakovića, Beograd; Fond Školskog saveta; Spisi Dr. Bogdana Medakovića; Fond F. Nikića, Sremski Karlovci, 1895–1899.
- Etnografska karta srpskih zemalja, izrađena na osnovu istorije, jezika, običaja i poezije*, izrada i izdanje velikoškolske omladine, *Prosvetni glasnik*, Beograd, 1892.
- Hrvatska*, Zagreb, 1904.
- Hrvatsko pravo*, Zagreb, 1897.–1902. g.
- Hrvatsko pravo*, Zagreb, 1897–1902.
- Jagić V., *Spomeni mojega života*, knj. II (1880.–1923. g.), Beograd, 1934.
- Kalendar Srbobran za 1897.*, Zagreb, 1896.
- Kranjčević S. S., *Sabrana djela*, knj. 3, Zagreb, 1967.
- Krestić Đ. V., *Građa o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji (1848–1914)*, knj. II, BIGZ, Beograd, 1995.
- Kršnjavi I., *Zapisci, iza kulisa hrvatske politike*, knj. I–II, Zagreb, 1986.
- Matoš A. G., *Sabrana djela*, knj. 7, Zagreb, 1973.
- Meyer, *Konversations-Lexikon*, IV, Leipzig, 1875.
- Mitrović J., »Sukob Srba i Hrvata prilikom otkrivanja spomenika Gunduliću 1893. u Dubrovniku«, *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, br. 2, Beograd, 1991.
- Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu*, prepiska, 1892–1893.
- Narodna biblioteka u Beogradu*, Korespondencija Germana Anđelića.
- Nodilo N., *Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka*, JAZU, Zagreb, 1883.
- Novi List*, 1901.
- Novi Srbobran*, Zagreb, 1902.
- Obzor*, Zagreb, 1902.
- Rukopisno odeljenje Matice srpske*, Novi Sad, 1892.–1902. g.
- Šišić F. (priređivač), *Korespondencija Rački Strossmayer*, knj. IV, Zagreb, 1930.
- Škarić V., Nuri-Hadžić O., Stojanović N., *Bosna i Hercegovina pod austro-ugarskom upravom*, Beograd, 1938.
- Spalajković M., *La Bosnie et l'Herzegovine*, Paris, 1899.
- Srbobran*, Zagreb, 1886.–1902. g.
- Stefanović Karadžić V., *Crna Gora i Boka Kotorska*, Beograd, 1972.
- Stenografski zapisnici sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1897–1902*, sveska IV, dio I, god. 1900, Zagreb, 1900.
- Stenografski zapisnici i prilozi Sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1897.
- Tri govora narodnog zastupnika Đorđa Đurkovića u sednici hrvatsko-slavonskog i ugarskog sabora od 19. (31.) oktobra, 12. i 22. novembra 1895.*, Novi Sad, 1896.

Summary

Serbian Political Right and Serbian National Question in Triune Kingdom at the end of 19th c.

Vladislav B. Sotirović

The article investigates the party policy of Serbian Independent Party in Zagreb upon the national identity of the Serbs and Serbian national question in the Triune Kingdom (Dalmatia, Croatia and Slavonia) as a part of political-national relations between Croats, Serbs, Italians and Hungarians in the years from 1881 to 1902. The ultimate goal of the party was to compel Croatian opposition politicians, especially those from nationalistic Croatian Party of Rights, to recognize existence of Serbs in Triune Kingdom as separate ethnolinguistic identity from Croats and to legally guarantee to Serbs certain national rights in order to protect their national identity. As the best sign of Croatian good will was proposed an introduction of common Croato-Serbian language instead of current Croatian one. However, in the cases of Croatian hardline policy toward Serbs, the party adopted the attitude according to

---

which the Croats have been only specius of Serbian gens that means Croats are only the part of Serbian ethnolinguistic body. In this period of time it was mainly a common policy of both sides to negate separate national existence to eachother: Croat Party of Rights negated that Serbs are living on the territory of Triune Kingdom teaching that Serbs are Orthodox Croats (and Bosnian Muslims Islamic Croats), while Serbian Independent Party annulled national identity of Croats propagated that Croats are nothing else than Catholic Serbs (as well as that Bosnian Muslims are of Serb ethnolinguistic background).

Irena Selišnik

Podoba ženske v letu 1918 skozi prizmo političnih člankov

UDK 342.89(497.4)»1918«

SELIŠNIK Irena, prof. zgod. in dipl. soc. kulture, mlada raziskovalka, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Podoba ženske v letu 1918 skozi prizmo političnih člankov

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1–2 (133), str. 139–156, cit. 108

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)

Ključne besede: ženske, politične stranke, 1918, volilna pravica

Leto 1918 je napovedalo politične, socialne in ekonomske spremembe, ki so se odražale tudi v političnem diskurzu, ki je zadeval vključevanje žensk v politiko. Vse tri politične stranke na Slovenskem so v svojih programih predvidele tudi volilno pravico za ženske. Kljub temu pa je vsaka od njih ubrala drugačno strategijo, medtem ko je bilo za JDS najpomembnejše vprašanje političnih pravic za ženske in je le te vključila neposredno v stranko, pa je bilo stališče SLS in JSDS podobno, vsaj kar zadeva razumevanja ženskega vprašanja. Obe politični stranki sta ga namreč razumeli prvenstveno kot vprašanje ženskega dela in vstop žensk v politiko argumentirale zelo esencialistično, s to razliko, da je JSDS koncept skrbi radikalizirala in ženske tudi vključila v stranko. SLS je ubrala drugačno pot in ženske mobilizirala preko obstoječih organizacij in društev v katoliškem taboru. Čeprav so pravzaprav vse ženske organizacije delovale v okviru političnih strank in tudi to je bil eden izmed razlogov, da po prvi svetovni vojni ni nastalo žensko gibanje, ki bi združeno terjalo volilno pravico za ženske. Združene ženske Slovenije so se tako skupaj zavzele le za majniško deklaracijo, za narod.

Avtorski izvleček

UDC 342.89(497.4)»1918«

SELIŠNIK Irena, BA, postgraduate, Faculty of Arts, University of Ljubljana, SI 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

The Image of a Woman in the Year 1918 through Prism of Published Material

Zgodovinski časopis Historical Review, Ljubljana 60/2006, No. 1–2 (133), pp. 139–156, 108 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Key Words: Women, Political Parties, 1918, suffrage

In the year 1918 people in Slovenia anticipated political, social and economical changes which reflected also in political discourse that was also associated with the entrance of women in politics. All three political parties in Slovene Territory have included in their programs also women's right to vote. However each of political parties had their own strategy for women's inclusion in to the party. For JDS (liberal party) the most important topic was the suffrage and they have practiced the policy of direct inclusion of women in to the party. SLS and JSDS had similar view on women's question they have both understood the women's issue as the issue of women's work and they argued women's entrance in to politics very esencialistic with the difference that JSDS has radicalized the concept of care and have also included women directly in to the party. SLS had different approach and has included women in their movement through associations and societies. But in fact all women's organizations worked in the scope of political parties and that was the main reason that after the First World War there was no collaborated women's action for suffrage. Women were mobilized just for the May Declaration movement in the name of the nation.

Authors' Abstract

1. Uvod

V prelomnem letu 1918 se je končala prva svetovna vojna. Za Slovence je njen konec z razpadom Avstro-Ogrske monarhije pomenil čas negotovosti in čas obljub, a tudi začetek novega obdobja. Večina slovenskega prebivalstva je vstopila v novo politično tvorbo, v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov (29.oktobra 1918), dober mesec kasneje pa v Kraljevino SHS

Zofka Kveder, pa so bile tudi preveč nevarne in subverzivne oblasti.¹⁰⁶ Tudi tako izjemna situacija, kot je bila vojna, načinov odločanja in mišljenja ni spremenila. Pravzaprav je bil nacionalni feminizem,¹⁰⁷ ki ga Richard Evans razume kot povezavo med feminističnim gibanjem in nacionalistično ideologijo, v Sloveniji še močno strankarsko obarvan in kot tak del strankarskega življenja. V ženskih društvih so tako bile med najbolj vplivnimi ravno članice posameznih političnih strank, zato pogosto ni bilo najbolj jasno, kje se konča eno politično delovanje in začne druga. Nekatera ženska društva pa so bila tudi del večje organizirane strukture (tako SKSZ). Manko neodvisnega feminističnega gibanja, ki bi predstavljal primerne sogovornika slovenski politični eliti in bi po vojni brezkompromisno zahteval politične pravice tudi za ženske, je povzročil samo deklarativno zavzetost slovenskih političnih strank do tega vprašanja.

V tedanjem političnem diskurzu v analiziranem obdobju se tako prepletata dva elementa: nacionalizem in zahteve po demokratizaciji. Vendarle pa je potrebno vzpostaviti razliko med konceptom državljan oziroma državljanke in konceptom Slovenke oziroma Slovenca. Medtem ko je bil nacionalizem še v 17. stoletju povezan z demokratičnimi občutenji,¹⁰⁸ sta se oba koncepta (demokracija in nacionalizem) na začetku 20. stoletja razšla. Ko se je tako za utemeljevanje vstopanja državljanek v institucije sodobne države in vzpostavljanje demokratizma potrebno sklicevati na demokratične imperitive in esencialistično filozofijo (torej na *ratio*), pa sta za vstop v narod dovolj požrtvovalnost in ljubezen (torej čustva). V tem je njuna različnost. Njuna podobnost pa se skriva v mehanizmih njunega nastanka. Javni diskurz tako predpisuje, kdo je del naroda in kdo je državljan oziroma državljanke. Ker je za njuno definicijo potreben konsenz, je tako forma javnosti nujna. Izključitev žensk iz javne sfere je tako vplivalo na izključitev iz obeh konceptov. Toda izjemne okoliščine vojne so ženske vpoklicale v službo naroda, ne pa v boj za demokratizacijo. Slovenske stranke so potrebovale ženske podpise in prav te so tudi dale pravi zalet deklaracijskemu gibanju. Z uporabo ženskih teles so ga namreč naredile izjemnega in množičnega ter ga legitimirale. Toda v kasnejših virih in literaturi je vloga žensk le bežno omenjena, zreducirana na minimum, čeprav so članki, ki so nastali med vojno in neposredno po njej, ilustrirali drugačno podobo. Če je prva svetovna vojna bila izjemen čas za Slovence kot narod, nikakor ni bila prelomen čas za politično emancipacijo Slovenk, saj jim ni zagotovila mesta v zgodovinskem spominu.

S u m m a r y

The Image of a Woman in the Year 1918 through Prism of Published Material

Irena Selišnik

The year 1918 was the year of great political changes which we can also find in the »everyday language of politics«. This paper considers how the idea of political women appeared and how have all three political parties in Slovenian territory embraced the »political woman« and supported women's suffrage.

¹⁰⁶ V Franciji so take zahteve povezovali z boljševiki in komunistično revolucijo. Glej: Hause, S. (1987). *More Minerva than Mars*. V: Ur.: Randolph Higonnet, M., Jenson, J., Michel, S. in Collins Weitz, M. *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*. Yale: Yale University Press, str. 111.

¹⁰⁷ Termin je vpeljala zgodovinarica Amy Hackett (1972) *The German Women's Movement and Suffrage 1890–1914: A Study of National Feminism*, V: R. Bezucha, ed., *Modern European Social History*, str. 354–386.

¹⁰⁸ Alan Finlayson (2003) *Nationalism*. V: *Political Ideologies. An Introduction*. Routledge, str. 107.

The liberal JDS (Yugoslav Democratic Party) has understood the women question as a request for women's right to vote and national progress. The point of views of catholic SLS (Slovene's people's Party) and JSDS (Yugoslav Social Democrat party) on women question were much more similar. They both regarded women's right to work as the most important issue and they demanded women's political rights within maternalistic argumentation. But there were still some differences between both of them basically in the concept of care which was much more radical in writings of Alojzija Štebi a JSDS's party activist then in the material published by SLS and their followers.

However also JSDS and SLS together with JSD supported the suffrage but the concept of integrating women in the political parties was approached differently. While women have been involved in the SDS and JSDS and were present on the party's conferences and giving speeches for the party, women in SLS were organized in the women's organizations in the scope of political catholic movement. However all the political camps have established their own women's organizations and also this is partly a reason for non existence of any independent women's movement or coordinated appearance for suffrage in 1918.

The only joint collaboration of women's organizations from catholic and liberal women's organizations till 1925 was their active involvement in national movement for May Declaration. The author analyzes the discourse of the May Declaration movement within the historical context of women's involvement in to the public sphere. The reason for their active participation was seen from the printed media as women's love for their country and nation and not so much for democracy.

HISTORIA

znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani

V zbirki HISTORIA, ki jo izdaja oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, so do sedaj izšle monografije:

Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas : zbornik, Lipica, 29. maj – 1. junij 1996. – Ljubljana 1997. – 1.000 SIT

Mojega življenja pot : spomini dr. Vladimirja Ravniharja. – Ljubljana 1997. – 1.500 SIT

Janez Peršič, Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu. – Ljubljana 1999. – 1.000 SIT

Mikužev zbornik. – Ljubljana 1999. – 2.000 SIT

Dragan Matič, Nemci v Ljubljani. – Ljubljana 2002. – 1500 SIT

Navedene knjige lahko dobite na Filozofski fakulteti, v knjižnici oddelka za zgodovino, Ljubljana, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200).

Alenka Verdinek

Atentati v Bolgariji, Romuniji in Albaniji med obema vojnama in odmevi nanje v Slovincu in Jutru*

UDK 323.26(1-924.64)»1920/1940«

VERDINEK Alenka, univ. dipl. lit. komp. in zgod., SI-2360 Radlje ob Dravi, Dobrava 25c,
e-mail: alenkaverdinek@hotmail.com

Atentati v Bolgariji, Romuniji in Albaniji med obema vojnama in odmevi nanje v Slovincu in Jutru

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1–2 (133), str. 157–187, cit. 73

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek govori o atentatih v Bolgariji, Romuniji in Albaniji med obema vojnama in odmevih nanje v dnevnikih *Slovenec* in *Jutro*. V izhodišču je opredeljen atentat na splošno teoretičen in zgodovinski način, v nadaljevanju pa je predstavljeno politično stanje v Bolgariji, Romuniji in Albaniji tako, da so postavljeni pomembnejši atentati v ospredje. Atentati na vodilne predstavnike oblasti kot so kralji, predsedniki in predsedniki vlad so obdelani skozi poročanje dveh vodilnih slovenskih časopisov, katoliškega političnega časopisa *Slovenec* in liberalnega *Jutro*. V tem okviru se prispevek osredotoča na potek morilskega napada, priprave atentatorjev in zarotnikov, njihovo usodo po atentatu, življenjsko pot žrtev ali žrtev, ukrepe oblasti, vpliv atentata na notranje in zunanje politično življenje, odzive doma in v tujini, morebitno polemiko med časopisoma ter še druge učinke atentata.

Avtorski izvleček

UDC 323.26(1-924.64)»1920/1940«

VERDINEK Alenka, BA in Comparative literature and History, SI-2360 Radlje ob Dravi, Dobrava 25c,
e-mail: alenkaverdinek@hotmail.com

Assassination Attempts in Bulgaria, Romania, and Albania during WWI and WWII, and Reactions upon Them in *Slovenec* and *Jutro* Newspapers

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 60/2006, No. 1–2 (133), pp. 157–187, 73 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The author investigates assassinations and assassination attempts in Bulgaria, Romania, and Albania during WWI and WWII, and reactions upon them in *Slovenec* and *Jutro* newspapers. After the initial definition of assassination from the viewpoints of theory and history, the article discusses political situations in Bulgaria, Romania, and Albania, and the most conspicuous assassination attempts on the kings, presidents, and prime ministers of these states. These events had been duly reported in and discussed by both leading Slovene newspapers, the liberal *Jutro* and the catholically oriented *Slovenec*. The article examines preparations prior to assassinations; their course of action; fate of the assassins and conspirators; life stories of their victims; measures taken by the authorities; impact of these acts of violence upon the domestic situation and abroad; domestic and foreign responses to them; controversies between both newspapers; and other impacts of these actions.

Author's Abstract

V Bolgariji, Romuniji in Albaniji so med obema vojnama vladale napete razmere. Države so se morale spopadati s precejšnjimi političnimi, gospodarskimi in socialnimi problemi. Nestabilno, marsikdaj kaotično stanje so poskušale urediti z diktatorskimi in avtoritarnimi prijemi, kar je vodilo v močan odpor opozicije. Začeli so se izvajati državni udari in druge nasilne akcije. Na teror se je odgovarjalo s protiterorjem in represijo. V tem pogledu so se

* Prispevek je vsebinsko skrajšan in prirejen po diplomskem delu z naslovom *Atentati v jugovzhodni Evropi v prvi polovici 20. stoletja in odmevi nanje v Slovincu, »Slovenskem narodu« oziroma »Jutru«*, za katerega je avtorica prejela Prešernovo nagrado Filozofske fakultete za leto 2004. Ob tej priliki se avtorica iskreno zahvaljuje mentorju doc. dr. Mitji Ferencu.

zaščitil kralja Zoga in ga tako rešil smrti za ceno svojega lastnega življenja. In zato sta tudi časopisa vseskozi vztrajno poudarjala pomen njegovega žrtvovanja, Jutro pa je celo razložilo, zakaj je postal žrtev atentata ravno Topolaj: »Da je kralj Ahmed Zogu ostal pri atentatu nanj nepoškodovan, pripisujejo predvsem dejstvu, ker mu je bil njegov adjutant major Leš Topolaj silno podoben in so ga atentatorji bržkone zamenjali s kraljem. Ustreljeni adjutant je bil enako visok kakor kralj ter mu je bil sličen tudi po očeh in laseh. Mnogokrat so ga imeli za kralja samega, ker je vedno hodil prvi ter je v javnih lokalih vedno izvrševal naročila pri uslužbencih, dočim se je kralj Zogu držal običajno v ozadju in ni skoro nikoli govoril. Tudi v gledališču so pred atentatom smatrali za kralja mnogi ljudje adjutanta, ki je sedel na sprednjem sedežu, dočim je kralj sedel zadaj za njim.«⁷² Poleg tega je Jutro, za razliko od Slovenca, še vse naslednje dni posvečalo pozornost pokojnemu Topolaju. Tako je poročalo o prevozu njegovih posmrtnih ostankov iz Dunaja v Albanijo in potem tudi 7. marca objavilo srednje velik članek o veličastnem pogrebu, ki je potekal v Tirani z vsemi državnimi častmi ob prisotnosti množice prebivalstva: »Včeraj je z Dunaja prispelo semkaj truplo umorjenega majorja Topolaja. Oblasti so truplo sprejele z velikimi vojaškimi častmi. Truplo je bilo v navzočnosti zastopnikov vlade, civilnih in vojaških dostojanstvenikov diplomatskega zbora, članov rodbine umorjenega in velike množice prebivalstva položeno na topovsko lafeto. Žalni sprevod se je med gostim špalirjem prebivalstva pomikal do Skanderbegove vojašnice, kjer je bilo izrečenih več govorov. Cerkvene svečanosti so se vršile v katoliški cerkvi. Iz cerkve je odšel sprevod na pokopališče, kjer je bilo truplo pokopano v rodbinski grobnici. Vse mesto je razobesilo žalne zastave.«⁷³

Summary

Assassination Attempts in Bulgaria, Romania, and Albania during WWI and WWII, and Reactions upon Them in *Slovenec* and *Jutro* Newspapers

Alenka Verdinek

During the period between the First and the Second World Wars, the political situation in Bulgaria, Rumania, and Albania was tense. This, combined with serious economic and social problems, gave birth to a series of violent acts. Assassinations and attempts on lives of prominent government officials were perceived as a means of achieving certain goals, or were a response to unwanted measures of the authorities. These acts of violence became an essential factor within a political arena. The most likely targets were kings, presidents, and prime ministers.

Tsar Boris III of Bulgaria had been the target of his adversaries several times. By far the most spectacular attempt on his life had been organized by the Communist Party on April 16, 1925. During a funeral attended by high-ranking officials, several party members blasted a cathedral in Sofia, killing 160 people and wounding over 100. Boris III had not arrived to the cathedral by then, and remained alive by sheer luck. In Romania, members of the ultra right-wing Iron Guard had organized and carried out two assassinations. The first, which took place on the platform of the Sinaia train station on December 29, 1933, was the murder of Romanian prime minister Ion Duca. Duca was shot to death for having issued a decree, endorsed by King Carol II, to imprison several hundred members of the Iron Guard. In the assassination of September 21, 1939, members of the Iron Guard killed Prime Minister Armand Călinescu in Bucharest; in the name of King Carol II, Călinescu had ordered the killing of Codreanu, the leader of the Iron Guard, several months earlier. The most frequent assassination target in Albania

⁷² Jutro, 23. februar 1931, Kako se je rešil kralj Zogu.

⁷³ Jutro, 7. marec 1931, Pogreb majorja Topolaja v Tirani.

was King Zog, who was said to have survived, without any major damages, no less than fifty-five assassination attempts. The one that had met with the widest response happened in Vienna on February 20, 1931. King Zog was shot at by two Albanians, allegedly members of the National Alliance that consisted of Zog's adversaries who had been banished into exile.

These assassinations, or their attempts, had been duly reported by the most prominent Slovene newspapers, the catholically oriented *Slovenec* and the liberal *Jutro*. The initial report, which covered all the vital information, was followed by many others that had brought more details. Reports on the attempted assassination on Bulgarian tsar Boris III were being published for as long as a month: those on Romanian Prime Minister Ion Duca for almost a month; and the ones on Armand Călinescu for over a week. Articles on King Ahmed Zog of Albania had been appearing in *Slovenec* for over a week, and for almost a whole month in *Jutro*. Regardless of the number of articles, both newspapers reported on the assassinations as accurately as possible, sometimes adding photographs. The reports discussed preparations prior to assassinations; their course of action; fate of the assassins and conspirators; life stories of their victims; measures taken by the authorities; impact of these acts of violence upon the domestic situation and abroad; domestic and foreign responses to them; and other impacts of these actions.

It should be stressed that with the exception of Albanian King Zog, both newspapers glorified the victims, depicting their life and work in a thoroughly favorable light. As a rule, assassins and their collaborators had been treated negatively; although never excessively disdainful, both newspapers clearly condemned such acts of violence. The assassin was often of secondary importance, with the blame transferred to the whole group or organization behind the assassination. The most alarming reports, printed in both newspapers, were those connected with Tsar Boris III and with Armand Călinescu. In the case of the former, both newspapers took an extremely politically biased position, which resulted in a fierce, although brief, polemic filled with verbal attacks and accusations. These imputations, clearly reflecting political differences and viewpoints of the political parties that supported each newspaper, gave a good insight into the manner in which the newspapers tried to settle their contrary viewpoints and enhance their political influence.

ZAPISI

Miha Tišler

Razvoj slovenskega kemijskega izrazja

*Kemija v slovenskim jeziku je nov prikazik; z novo učenostjo
rasejo nove besede, vsak nov zapopadik mora imeti svoje ime,
svojo, kar se da, lastno besedo.*
(M. Vertovc, 1847)

Z opuščanjem latinskega in nemškega jezika pri pouku nasploh in še posebej pri naravoslovnih predmetih se je v 19. stoletju na Slovenskem pojavila zahteva po ustreznih učbenikih v slovenskem jeziku. V začetku 19. stoletja je delovala v okviru ljubljanskega liceja mediko-kirurška šola. Učitelji so večino predmetov predavali v latinščini, deloma v nemščini. Za časa ilirskih provinc (1809–1813) je bilo z odlokom določeno, da mora imeti licej kot »école centrale« kabineta za kemijo. Maršal Auguste Frédéric Marmont, guverner ilirskih provinc, je leta 1810 imenoval za predavatelja za splošno kemijo Jeana-Marieja Zandrinija iz Brescie, ki je poučeval v francoščini. Ob odhodu je maršal Marmont podaril ljubljanski centralni šoli vso opremo svojega laboratorija. Od leta 1813 v Ljubljani ni bilo več izpitov iz kemije. Po odhodu Francozov je bila kemija vključena v študij medicine kot farmacevtska kemija, po reformiranem študiju leta 1833 so poučevali v drugem semestru I. letnika splošno in farmacevtsko kemijo.¹ Učni jezik je bil sprva latinski, nato so polagoma uvedli nemščino, nekaj predavanj je bilo tudi v slovenščini. V letih 1834–1850 je predaval kemijo poleg farmacije, botanike, fizike in uvoda v kirurški študij dr. Ivan Nepomuk Biatzowsky. Leta 1848, po takratni marčni revoluciji so v Ljubljani ukinili mediko-kirurški študij tako, da so postopoma ukinjali letnike. Profesor za fiziko Janez Krstnik Kersnik (1783–1850) je od leta 1849 predaval za širšo javnost v slovenščini ob nedeljah popoldne tudi o kemiji in o ločitvenih metodah.² Šele po letu 1848 je postala slovenščina na gimnazijah obvezen učni predmet, polagoma so nastajali tudi prevodi nemških učbenikov ali pa učbeniki slovenskih avtorjev za področje kemije, kar navajam v nadaljevanju.

Na Slovenskem je bila ustanovljena leta 1901 v Idriji prva realka s prevladujočim poukom v slovenščini. Zanimivo je tudi, da je odlok avstrijskega prosvetnega ministrstva iz leta 1910 določal, da v Idriji poučujejo v nemščini med drugim tudi kemijo, profesorji pa naj bi dijakom razlagali strokovne izraze v slovenščini in nemščini. Od leta 1905 je delovala prva izključno

¹ Jože Ciperle: Podoba velikega učilišča ljubljanskega. Licej v Ljubljani 1800–1848. Slovenska matica, Ljubljana, 2001.

² Miha Tišler: Prispevki kemije k evropski kulturi in civilizaciji. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 2003.

slovenska gimnazija, privatna škofijska gimnazija v okviru Zavoda sv. Stanislava v Št. Vidu pri Ljubljani. Kot navaja Ciperle, so v šolskem letu 1909/1910 uvedli pouk kemije kot samostojen predmet.³

Jöns Jacob Berzelius je leta 1813 predlagal sistem kemičnih simbolov za prvine upoštevajoč začetnico ali začetnici latinskih imen prvin.⁴ Simboli so se le stežka uveljavljali tja do sredine 19. stoletja. Berzelius je navedel simbole za 47 do takrat znanih prvin in mnogi tedanji simboli dandanes niso več v veljavi: M za klor (iz prvotnega imena muriatna kislina, tj. solna kislina), Ch za krom, Tn za volfram (iz švedskega tung sten, tj. težak kamen), Cl za kolumbij, tj. niob, I za iridij, Pa za paladij, Ma za mangan, Gl za glucinum, tj. berilij, Ms za magnezij, So za natrij (iz imena soda, tj. natrijev karbonat) in Po za kalij (iz nemškega ali angleškega imena Pottasche oziroma potash za pepeliko). V nadaljevanju navajam, da so nekateri kemiki kasneje uporabljali še druge, svoje simbole. Velika zmeda v poimenovanju je obstajala npr. ob odkrivanju hafnija od leta 1845 do leta 1922 (norium, ostranium, jargonium, norvegium, nigrium, euxenium, celtium, danium), ko je dokončno ime predlagal leta 1922 Niels Bohr v svojem predavanju ob podelitvi Nobelove nagrade za fiziko. Pripomniti velja, da v začetku 20. stoletja še ni bilo nikakršne neposredne evidence za atomsko teorijo snovi. O sistematski in racionalni kemijski nomenklaturi so kemiki prvič obširno razpravljali na kongresu v Karlsruheju leta 1860, vendar je kongres minil brez zaključkov. Šele leta 1892 so na konferenci v Ženevi predlagali osnovna načela za bodočo kemijsko nomenklaturu, vendar je trajalo do leta 1921, da je Mednarodna unija za čisto in uporabno kemijo (IUPAC) ustanovila komisije, ki naj bi pripravile pravila za sistematično imenovanje kemičnih spojin.

Vertovčeva »Kmetijska kemija« je bila prva knjiga, ki je bila napisana v slovenščini in ki je poleg kmetijskega dela obravnavala tudi takrat znane kemijske zakonitosti in spremembe.⁵ Napisana je bila z dobrim namenom in obilico dobre volje, čeprav avtor v kemiji ni bil preveč izkušen. Matija Vertovc (1784–1851) je uporabljal za prvine že številna sodobna imena, predvsem za kovine. Upoštevati moramo, da so bile knjige v tistem času tudi drugje po svetu pisane za nekemike, za katere je bilo potrebno poznavanje le majhnega števila kemičnih spojin. Po drugi strani pa so bili opisi kemijskih spojin odraz takratnega stanja kemijskih znanosti, ki so šele pričele odkrivati mnogotere zakonitosti in spremembe. Že leto poprej (1844) je nekaj enakih izrazov s področja kemije uporabil v spisu o »Vinoreji« za Slovence.⁶

Mihael Peternel (1808–1884), duhovnik in naravoslovec, je bil prvi ravnatelj realke v Ljubljani (1852–1860) in je poučeval kemijo in nekatere druge predmete.⁷ Profesor fizike Janez Krstnik Kersnik (1783–1850) mu je dovolil uporabljati kabinet za fiziko tudi za kemične poskuse. Peternel je zbral slovensko naravoslovno izrazje in je leta 1862 napisal sestavek »Imena, znamenja in lastnosti kemiških prvin«, kjer je opisal kemično izrazje s področja prvin in anorganskih spojin.⁸ Navedel je 61 takrat znanih prvin, medtem ko je Pinner⁹ leta

³ Jože Ciperle: Pota do moderne gimnazije na Slovenskem. V: Sto let zavoda sv. Stanislava. Str. 353. Uredil: France M. Dolinar. Izdala: Zavod sv. Stanislava in Družina, Ljubljana, 2005.

⁴ Jöns Jacob Berzelius: Essay on the Cause of Chemical Proportions, and on Some Circumstances Relating to Them: Together with a Short and Easy Method of Expressing Them. *Annals of Philosophy*, 2, 443–444 (1813); 3, 51–2, 93–106, 244–255, 353–364 (1814) (iz Henry Marshall Leicester: A Source Book in Chemistry, 1400–1900. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1965).

⁵ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

⁶ Matija Vertovc: Vinoreja. (Priloga v Kmetijskih in rokodelskih Novicah) Ljubljana, 1844.

⁷ Slavica Pavlič: Mihael Peternel – duhovnik, učitelj in naravoslovec. *Loški razgledi*, 48, 27–38 (2001).

⁸ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških prvin. *Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach*, 1862.

⁹ Adolf Pinner: *Repetitorium der anorganischen Chemie*. Verlag von Robert Oppenheim, Berlin, 1883.

1883 omenil, da je znanih 71 prvin, a jih je v preglednici objavil le 66. Za nekatere od teh atomске mase še niso bile ugotovljene, za celo vrsto drugih pa je navedel polovične vrednosti, npr. za ogljik 6, za kisik 8, za žveplo 16 ipd.¹⁰ Zanimivo je, da so takrat že upoštevali pravilne atomске mase med drugim za dušik in halogene. Simbole za nekatere prvine so takrat pisali na drug način, npr. Fl za fluor, Eb za erbij, Nc za nikelj (nicolum), Ro za rodij, No za norin (norium, takratno ime za cirkon). Za volfram sta takrat obstajala dva znaka: W in Sl (za šel, po Scheeleju, ki je odkril rudnino scheelit, ki vsebuje volfram). Formula za vodo je bila HO, za fosforno kislino pa PO₅.¹¹

Erjavčev prevod kemijskega dela v Schindlerjevi »Knjigi prirode«, »Astronomija in kemija« (1870), vsebuje številna imena spojin in drugih opisov, ki so še danes uveljavljeni.¹² Fran Erjavec (1834–1887) je študiral kemijo in prirodopisje, poučeval je na goriški realki in je priredil prve slovenske šolske knjige iz prirodopisja. Opisal je v tistem času 64 znanih prvin. Razlikoval je med poimenovanjem halogenov, če so bili ti vezani na enovalenten ali večvalenten kation, npr. železni klorovec in železni klorec po takratnem nemškem imenovanju Chlorür in Chlorid.

Cigale se je v svoji »Znanstveni terminologiji« iz leta 1880¹³ v glavnem držal izrazov, ki jih je v kemiji uporabljal Erjavec, slednji pa je spet večinoma uporabljal Vertovčeve izraze. Poudaril je, da gre pri njegovih izrazih samo za nasvete, začasne izraze, dokler ne bodo našli primernejših in boljših izrazov.

V luči IUPAC kemijskega izrazoslovja je nekako preroška Cigaletova misel, ko je v uvodu svoje knjige leta 1880 zapisal, da »bi po moji sodbi bilo bolje, ko bi se vseh narodov učenjaki mogli zediniti v enakem imenstvu kemijskih prvin in proizvodov«.

Cigale je tudi predlagal, da bi opustili nekatera Vertovčeva okorna poimenovanja in bi raje uporabili češke in hrvaške izraze kot npr. vodik, ogljik, kisik, dušik, za sestavljene izraze pa npr. ogljiko-vodik in ne ogljični vodik. Menil je, da bi bilo v primerih, kjer še ni primernegega in ustaljenega izraza, najbolje izposoditi si izraze iz slovanskih jezikov. Cigale je imenoval organske kisline večinoma s končnico -ova ali -eva (nitrobenzoeva kislina), nekaj pa tudi s končnico -na (žolčna, oksalna, očetna kislina). Na splošno je poskušal uvesti lepe slovenske izraze, npr. prvine, beljakovine, alkaloide pa je poimenoval z imeni, ki jih še danes uporabljamo. Razlikoval je med beljakovino (Eiweissstoff) in protejinom (Protein), oz. protejinovino ali protejinovo tvarino (Proteinkörper, Proteinstoffe). Izrazi za kisline ali druge spojine na temelju dušika, žvepla ali fosforja, ki lahko obstajajo v različnem valenčnem stanju, takrat v glavnem niso obstajali, ker (verjetno) take spojine še niso bile natančno opisane. Tudi za splošno izobrazbo take podrobnosti iz kemije niso bile potrebne.

Zdravnik Maks Samec (1844–1889) je leta 1880 napisal »Vpliv vpijančljivih pijač na posamezni organizem in na človeško društvo v obče« in je uporabil nekaj takratnih kemijskih izrazov.¹⁴

Baltazar Baebler (1880–1936), kemik, je študiral kemijo na Dunaju in je od leta 1905 poučeval na idrijski realki, po prvi svetovni vojni pa je bil zaposlen v Cinkarni v Celju.

¹⁰ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemijskih prvin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

¹¹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹² Isto.

¹³ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁴ Maks Samec: Vpliv vpijančljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v obče. Matica Slovenska, Ljubljana 1880.

Napisal je učbenik »Kemija in mineralogija za IV. razred realk in za sorodne šole«.¹⁵ Uporabil je kemijske izraze, ki jih večinoma rabimo še danes, izjeme so bile le pri nekaterih organskih spojinah, ki so se v 20. stoletju podredile poimenovanju po IUPAC-u. Za nekatere prvine je še navajal podaljšano ime, npr. neodimij, prazeodimij, v preglednici pa je opisal že 81 prvin. Pri navajanju anorganskih spojin, kjer je možno več spojin zaradi različne valence pozitivnega dela molekule, teh navedb v nekaterih primerih ne najdemo. Npr. pri bakru je razlikoval med kuprospojinami in kuprispojinami. Prvine je poimenoval na sedanji način, razen za silicij, ki ga je imenoval tudi kremik. V tistem času, ko je pisal knjigo, je o sladkorjih objavljaj začetne raziskave Emil Fischer, ki je za nekaj monosaharidov predlagal strukturne značilnosti, kaj več pa o dokončni strukturi omenjenih molekul takrat ni bilo mogoče ugotoviti. Zanimiva je Baeblerjeva razlaga imena za višnjev strup, cianovodik, HCN: poimenovanje naj bi bilo povezano s tem, da imajo nekatere »cijanske« spojine višnjevo barvo.¹⁶ Podobno je bilo le malo razlage o beljakovinah. Ne glede na vse povedano, pa je bil Baeblerjev učbenik za tiste čase odličen in z razvojem kemijskih znanosti ter z ustreznim slovenskim kemijskim izrazjem dobro usklajena predstavitev kemije.

V treh člankih v času od leta 1906 do 1911, v katerih obravnava radioaktivnost, praktične vaje v kemiji in nevarnosti kemičnih poskusov, je uporabil Baebler slovenske izraze, ki so skladni s sedanjimi, kar kaže na prizadevanja pisca za posodobitev in uporabo pravilnega slovenskega strokovnega izrazja.¹⁷

Alfons Vales je leta 1910 opisal 140 poizkusov iz anorganske kemije in 90 poizkusov iz organske kemije. Večinoma je uporabil sodobne kemijske izraze, ohranil pa je tudi nekaj starejših imen za kemikalije.¹⁸

Kemijske izraze, ki so se udomačili proti koncu 19. stoletja, najdemo tudi v mnogih učbenikih za srednje šole slovenskih avtorjev.¹⁹

V članku »Razvoj poučevanja kemije« so Glažar in soavtorji zbrali podatke za šolske knjige in učbenike iz kemije oziroma kemije in drugih naravoslovnih predmetov od začetkov slovenskih izdaj od sredine 19. stoletja do leta 1994.²⁰ V krajšem spisu kot priloga v slovenskem prevodu Lipičeve knjige »Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike« je Šmalc povzel nekatere značilnosti nemške in slovenske kemijske nomenklature s področja anorganske kemije.²¹ V

¹⁵ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910.

¹⁶ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910.

¹⁷ Baltazar Baebler: Radioaktiviteta in razpadanje atomov. Šesto izvestje mestne višje realke v Idriji za šolsko leto 1906/1907, str. 7–32. Izdalo ravnateljstvo. Idrija, 1907; Baltazar Baebler: Praktiške vaje v kemiji. Sedmo izvestje mestne višje realke v Idriji za šolsko leto 1907/8, str. 17–18. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1908; Baltazar Baebler: O nevarnostih kemičnih poizkusov. II. (X.) Izvestje c. kr. državne višje realke v Idriji za šolsko leto 1910–11, str. 5–17. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1911.

¹⁸ Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910.

¹⁹ Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876; Luka Lavtar: Nekaj o načrtu za prirodoslovje na srednji stopnji ljudske šole. R. Milic, Ljubljana, 1880; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. I. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1898; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. II. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1903; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. III. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1899; Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907; Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofjski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

²⁰ S. A. Glažar, A. Kučan in A. Jemec: Razvoj poučevanja kemije. Kemija v šoli 7, 19 (1995).

²¹ Andrej Šmalc: Nemška in slovenska kemijska nomenklatura v času F. V. Lipiča. V knjigi Fran Viljem Lipič: Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike (uredila Zvonka Zupanič- Slavec), str. 627, Ljubljana, 2003.

preglednici so zbrana imena prvin (v zaporedju periodnega sistema), ki so jih v 19. stoletju večinoma poimenovali drugače, kot je to danes običajno.

Element	<i>Vertovc</i>	<i>Peternel</i>	<i>Erjavec</i>	<i>Cigale</i>	<i>drugi</i>
<i>Vodik</i>	voden(e)c, vodenogaz	vodenec, vodik	vodenec	vodenec	vodenec ²²
<i>Litij</i>		litin			
<i>Ogljik</i>	vogelc	ogljec	ogljenec, ogljec	ogljenec	
<i>Dušik</i>	gnjil(i)c, gnjilogáz	trohnelec	dušec	dušec, dušik	dušik ²³ , dušec ²⁴
<i>Kisik</i>	kislic, kislogaz	kislec	kislec	kislec, kisik	kislec ²⁵
<i>Fluor</i>	ftor, fluor		fluvor		
<i>Natrij</i>		solin, natrin	natrijum		
<i>Magnezij</i>		magnezin			
<i>Aluminij</i>		glinin, alumin			
<i>Silicij</i>		kremenec	kremenec		kremik, silicij ²⁶
<i>Žveplo</i>	žeplo, shvepljo	žeplo	žeplo	žeplo	žeplo, sera ²⁷ , žvepleni cvet ²⁸
<i>Klor</i>	klorogaz				
<i>Kalij</i>		pepelin, kalin	kalijum		
<i>Kalcij</i>		apnin	kalcijum		
<i>Baker</i>	kotlovina, kufer	kuper		med, baker	
<i>Selen</i>	zelen				
<i>Stroncij</i>		strontin			
<i>Barij</i>		barin			

Zanimivo je, da so se nekatera prvotna slovenska imena prvin udomačila in dolgo obdržala. Še leta 1907 je uporabil Štupar ime apnik za kalcij in kremik za silicij²⁹, slednje ime je uporabil tudi Senekovič.³⁰ Peternel je v nasprotju z današnjo rabo pisal nekatere prvine s končnico -in namesto -ij ali tudi brez slednje, npr. cerin, torin, kadmin, paladin, iridin, rodin, ozmin, za rutenij je uporabil ime ruten, za itrij pa jitrin. Dvojno ime je takrat veljalo za berilij

²² Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876.

²³ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910; Baltazar Baebler: Praktiške vaje v kemiji. Sedmo izvestje mestne višje realke v Idriji za šolsko leto 1907/8, str. 17–18. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1908; Baltazar Baebler: O nevarnostih kemičnih poizkusov. II. (X.) Izvestje c. kr. državne višje realke v Idriji za šolsko leto 1910–11, str. 5–17. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1911.

²⁴ Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876.

²⁵ Isto.

²⁶ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910; Baltazar Baebler: Praktiške vaje v kemiji. Sedmo izvestje mestne višje realke v Idriji za šolsko leto 1907/8, str. 17–18. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1908; Baltazar Baebler: O nevarnostih kemičnih poizkusov. II. (X.) Izvestje c. kr. državne višje realke v Idriji za šolsko leto 1910–11, str. 5–17. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1911.

²⁷ Siegmund Fellöcker (priređil Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

²⁸ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910.

²⁹ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

³⁰ Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. II. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1903.

(Be): berilin ali glicin, za slednjega so uporabljali znak Gl, tj. od prvotnega imena glucinium ali glucinum, kar je neformalno veljalo še vse do leta 1957. V prevodu Fellöckerjevega učbenika je uporabil Erjavec ime tuha za vrsto ogljika, za grafit.³¹ Saje od borovine, ki so tudi ogljik, so imenovali žužel, ozon tudi delavni kislec.³² Reisner je leta 1912 označil v preglednici 81 prvin s pravilnimi imeni.³³

Bistveno več razlik, nedoslednosti in zapletov je bilo pri poimenovanju anorganskih kemijskih spojin še posebej v primerih, kadar obstajajo pri kationih različna valenčna stanja, ki omogočajo nastanek različnih spojin. V nadaljevanju navajam v oklepaju pravilne formule za določene spojine.

Vodik vsebujoče spojine, hidride, ki so plini, so imenovali tako, da so dodali pripono »gaz«, pisano skupaj ali narazen, npr. za vodikov sulfid, H₂S: žeplovodenigaz,³⁴ žeplovodenčeva kislina³⁵, žeplovi vodenec³⁶, žvepleni vodik³⁷ ali vodenčev žveplec³⁸ oziroma žveplov vodikovec.³⁹ Podobno so imenovali fosfin (PH₃) fosforovodeni gaz⁴⁰, fosforov vodenec⁴¹, ter arzenov in antimonov vodenec (arzin, AsH₃, in stibin, SbH₃).⁴² Cigale je kot vodenčeve kisline označil tiste kisline, ki imajo poleg vodikovega atoma le en atom ali atomsko skupino. Take izpeljanke so bile vodenčev žveplec⁴³, vodenčev fluvorec ali fluvorovodenčeva kislina⁴⁴, vodikov fluorec⁴⁵ ali fluorov vodikovec⁴⁶, vodna raztopina pa je bila jedavčeva kislina⁴⁷. Amoniak (NH₃) so pisali kot amonjak⁴⁸, imel pa je tudi nenavadno ime, čpavec⁴⁹, a izvor te besede ni znan. V slučaju, ko imamo vodikovo spojino bodisi v obliki plina ali njegovo vodno raztopino, kot kislino, so razlikovali takole: vodenčev klorec ali plinava solna

³¹ Siegmund Fellöcker (prirenil Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

³² Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

³³ Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

³⁴ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

³⁵ Siegmund Fellöcker (prirenil Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

³⁶ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemijskih prvin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

³⁷ Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910.

³⁸ Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876.

³⁹ Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

⁴⁰ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

⁴¹ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemijskih prvin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁴² Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. II. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1903.

⁴⁶ Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

⁴⁷ Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. II. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1903.

⁴⁸ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

⁴⁹ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

kislina⁵⁰, klorovodenčeva kislina⁵¹, klorov vodenec⁵² ali klorov vodikovec⁵³, vodenčeva kislina pa je bilo ime za klorovodikovo ali solno kislino.⁵⁴ Slednje ime je uporabil kasneje tudi Bebler v učbeniku.⁵⁵ Za cianovodik (HCN) so rabili ime cijanovodenčeva kislina ali cianov vodikovec in neobičajno pisavo formule CyH ali HCy,⁵⁶ Bebler je uporabil ime cijanovodik, pruska kislina ali višnjejev strup.⁵⁷ Slednje ime sta uporabila tudi Štupar in Reisner.⁵⁸

Imena kisik vsebujočih anorganskih spojin so na začetku sledila bolj ali manj nemškimi imenom. Okside so označevali na splošno kot okis⁵⁹, kot okislanc (oksidul) ali okisanc (oksid)⁶⁰ oziroma okisec. Ogljikov dioksid (CO₂) so imenovali ogljenčeva kislina⁶¹ oziroma ogljikov dvokis ali ogljikova kislina.⁶² Peternel je razvrstil okside glede na vsebnost kisika od najmanj do največ vsebujočega z naslednjimi oznakami: okisek (nemško Oxydul), podkis (Suboxyd), okis (Oxyd), prekis (Überoxyd).⁶³ Peternel ni dosledno uporabljal eno ime, ampak je ogljikovo kislino (CO₂) imenoval ogeljčevo, ogeljčovo ali ogeljno kislino, ogljikov oksid (CO) pa nedoločen ogeljčev okis.⁶⁴ Ime ogeljenčev okis je uporabil Erjavec⁶⁵, ime ogljikov oksid (CO) pa kasneje Senekovič v učbeniku.⁶⁶ Oksidom, ki so plini, so dodajali še končnico »gaz«, pisano skupaj ali pa narazen, npr. vogelno kislil gaz⁶⁷, žveplenokislil gaz (žveplov trio-

⁵⁰ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁵¹ Isto.

⁵² Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁵³ Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

⁵⁴ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

⁵⁵ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910.

⁵⁶ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

⁵⁷ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910; Baltazar Baebler: O nevarnostih kemičnih poizkusov. II. (X.) Izvestje c. kr. državne višje realke v Idriji za šolsko leto 1910–11, str. 5–17. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1911.

⁵⁸ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907; Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

⁵⁹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

⁶⁰ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

⁶¹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Luka Lavtar: Nekaj o načrtu za prirodoslovje na srednji stopnji ljudske šole. R. Milic, Ljubljana, 1880.

⁶² Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. I. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1898.

⁶³ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁶⁶ Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. I. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1898.

⁶⁷ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847; Matija Vertovc: Vinoreja. (Priloga v Kmetijskih in rokodelskih Novicah) Ljubljana, 1844.

ksid, SO_3)⁶⁸ ali žveplov trikis.⁶⁹ Navajam nekaj primerov imen oksidov: CoO je bil kobaltov oksid, ZnO pa cinkov oksid, podobno živosrebreni oksid (HgO) in živosrebreni oksid (Hg_2O)⁷⁰, kuprovi oksid (CuO)⁷¹ ali bakrov oksid⁷² in kuprovi oksid (Cu_2O)⁷³ ter svinčeni oksid oziroma svinčeni ali srebreni glaj (PbO),⁷⁴ SnO_2 so imenovali cinov oksid, SnO pa cinov oksid.⁷⁵ Podobno so razlikovali med železnim oksidulancem (oksidul) [železov(II) oksid, FeO]⁷⁶ in železnim oksidom ali železnim oksidom [železov(III) oksid, Fe_2O_3]⁷⁷ in železnim okiščevim oksidom [železov(II,III) oksid, Fe_3O_4]⁷⁸ ter med manganovim oksidom (MnO) in manganovim prekisom [manganov(IV) oksid, MnO_2] ter manganovim oksidom (Mn_2O_3).⁷⁹ Čeprav je oksidulanc ali oksidul zastarelo trivialno ime za okside večvalentnih kationov v najnižjem oksidiranem stanju, še redkokdaj uporabimo ime dušikov oksidul za didušikov oksid, N_2O .

Erjavec je imenoval v tistem času znana dušikova oksida kot dušičev kislec, omamni ali pijani plin (dušikov oksid, NO) in kot dušičev oksid (dušikov dioksid, NO_2).⁸⁰ Peternel je dušikove okside oziroma kisline, ki jih je s formulami označil kar kot okside, imenoval takole: trohnelcov oksid (NO), trohnelcov oksid (NO_2), trohnelčesta kislina (NO_3), podtrohnelcova kislina (NO_4) in trohnelcova kislina (NO_5).⁸¹

Nekatere okside so označevali kar kot kisline oziroma ni bilo vedno jasno ali je šlo za oksid ali za kislino. Npr. kromova kislina [CrO_3 , kromov(VI) oksid], arzenova sokislina (As_2O_3 , ker H_3AsO_3 ne obtaja), arzenova kislina (As_2O_5 ali H_3AsO_4), kremenčeva kislina ali kremeničica (SiO_2)⁸², borova kislina (B_2O_3 ali H_3BO_3)⁸³, nekatere kisline pa kot okside: klorova nakislina, ClO, [HClO, klorov(I) kislina], klorova kislina, ClO_5 , (HClO_3 , predvsem v obliki soli)⁸⁴, fosforova nakislina, PO, [H_3PO_2 , fosforjeva(I) kislina], fosforna ali fosforova kislina,

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

⁷⁰ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁷¹ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁷² Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁷³ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁷⁴ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

⁷⁷ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁸² Matija Vertovc: Vinoreja. (Priloga v Kmetijskih in rokodelskih Novicah) Ljubljana, 1844; Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁸³ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862; Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁸⁴ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

PO_3 [H_3PO_3 , fosforjeva(III) kislina], fosforna kislina, PO_5 [H_3PO_4 , fosforjeva(V) kislina] in isto formulo za brezvodno fosforovo kislino.⁸⁵ Peternel jih je poimenoval takole: podfosforasta kislina (PO), fosforasta kislina (PO_3), fosforova kislina (PO_5). Podobno je označil arzenasto kislino kot AsO_3 in arzenovo kislino kot AsO_5 .⁸⁶ Kasneje so imenovali še fosforov petokis, P_2O_5 (P_4O_{10}).⁸⁷

Podobno kot okside so poimenovali tudi žveplove analoge kot ž(v)eplec ali sulfid.⁸⁸ Primeri: bakreni žveplec (CuS), svinčeni žveplec (PbS), živosrebrni žveplec (HgS , cinober), cinov žveplec ali zlata pena (SnS_2), ogljenčev žveplec (CS_2)⁸⁹ ali žeplovi ogljec.⁹⁰ Razlikovali so pri večvalentnih spojinah, npr. železni enojni žveplec (FeS)⁹¹ ali železov žveplovec⁹² in železni dvojni žveplec (FeS_2), rumeni arzenov žveplec, AsS_3 , (As_2S_3) ali operment (iz imena Auripigment)⁹³ ter rumen arsenik⁹⁴ in rdeči arzenov žveplec, AsS_2 (As_4S_4) ali realgar⁹⁵ ter rudeč arsenik⁹⁶, antimonov trojni žveplec ali antimonov sijajnik oziroma raztok, SbS_3 (Sb_2S_3) in antimonov peterni žveplec ali zlato žveplo, SbS_5 (Sb_2S_5).⁹⁷

Največ neskladja je bilo pri pisanju formul in imenih baz, alkalij, zaradi težav, ki so jih imeli v tistem času tudi drugod po Evropi, ker niso poznali natančnih strukturnih značilnosti molekul. Zato so pisali formule alkalij kot okside, ali okside z dodano hidroksilno, OH, skupino, kasneje pa na pravilen način kot MOH (M = alkalijska kovina). Vertovc navaja ime kali ali potašelj za kalijev hidroksid (KOH), za kar je uporabil nemški izraz Pottasche, ki pa je ime za pepeliko ali kalijev karbonat.⁹⁸ Dvojno oznako za kalijev in natrijev hidroksid, kalijumov oksid in natrijumov oksid, KO in NaO, oziroma za kalijev ali natrijev hidrat, KO.HO in Na.HO, so najverjetneje rabili za razlikovanje obeh trdnih alkalij in njunih vodnih raztopin.⁹⁹ Enako je razlikoval med obema vrstama tudi Peternel¹⁰⁰, ki je kalijev hidroksid poime-

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁸⁷ Francišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

⁸⁸ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim oziranjem na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

⁸⁹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁹⁰ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁹¹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁹² Francišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

⁹³ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁹⁴ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

⁹⁷ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

⁹⁸ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

⁹⁹ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim oziranjem na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁰⁰ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

noval pepelinov okis, pepelik ali kalik, KO, vodno raztopino pa je označil kot z vodo zvezan KO.HO ali vodenina pepelinovega okisa.¹⁰¹

S podobno nenatančnostjo, seveda kot posledico nepopolnega poznavanja natančnih struktur kemijskih spojin, se srečamo tudi pri anorganskih kislinah in njihovih soleh. Vertovc je žveplovo(VI) kislino imenoval žeplokislina ali hudičevo olje, kasneje je Baebler¹⁰² v učbeniku uporabil ime žveplena kislina, Samec žveplena kislina¹⁰³, Rebek pa žveplo-kislina.¹⁰⁴ Dušikovo(V) kislino so imenovali solnitarokislina oziroma solniterjeva kislina (dobljena iz solitra, sal petrae, natrijevega nitrata, NaNO₃, takrat imenovanega solnitar).¹⁰⁵ Erjavec je razlikoval že štiri na žveplu temelječe kisline: žveplena nakislina s formulo H₂SO₂ S₂O₂ (nem. Unterschweflige Säure, ki je v bistvu neobstoja tjožveplova kislina H₂S₂O₃), žveplena sokislina s formulo H₂SO₃ SO₂ (neobstoja, v bistvu gre za hidratiziran SO₂ v vodi), žveplena kislina s formulo H₂SO₄ SO₃ [v formuli dodan SO₃ bi danes ustrezal dižveplovi(VI) kislini, H₂S₂O₇] in hudičevo olje ali vitriol, kar ustreza oleumu ali kadeči žveplovi kislini, tj. žveplovi(VI) kislini z dodanim SO₃.¹⁰⁶ Peternel je žveplovo(VI) kislino predstavil kot SO₃ (v bistvu kot plin, žveplov trioksid) in jo imenoval žveplova kislina¹⁰⁷, drugi pa omenjajo žvepleno sokislino (H₂SO₃).¹⁰⁸

Pri dušikovih kislinah so razlikovali med duščevo ali solitarno kislino zapisano kot oksid, NO₅ (dušikova kislina, HNO₃), duščevo ali solitarno sokislino, spet kot oksid NO₃ (dušikasta kislina, HNO₂) in duščevo ali solitarno okislino v obliki NO₄ (Untersalpetrige Säure), ki je v bistvu hipodušikova kislina H₂N₂O₂ (HON=NOH).¹⁰⁹

Med oksokislinami klora je Peternel razlikoval (vse formule je pisal v obliki oksidov) podklorasto kislino, ClO [klorova(I) kislina, HClO], klorasto kislino, ClO₃ [klorova(V) kislina, HClO₃], podklorovo kislino, ClO₄, klorovo kislino, ClO₅, in preklorovo kislino ClO₇.¹¹⁰

Kateri od treh poslednjih oksidov predstavlja klorovo(VII) kislino (HClO₄), ni mogoče ugotoviti, upoštevajoč nemško ime, Überchloresäure, bi kljub po smislu različnemu imenu ustrezala podklorova kislina.¹¹¹ Borovo kislino (H₃BO₃) so imenovali sassolin po nahajališču Sasso blizu Siene v Italiji, kjer so vroči vrelci.¹¹²

¹⁰¹ Isto.

¹⁰² Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910.

¹⁰³ Maks Samec: Vpliv vpijan(č)ljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v obč. Matica Slovenska, Ljubljana 1880.

¹⁰⁴ Marij Rebek: Kvalitativna analiza. L. Schwentner, Ljubljana, 1919.

¹⁰⁵ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁰⁶ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁰⁷ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

¹⁰⁸ Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910; Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876; Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁰⁹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹¹⁰ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

¹¹¹ Isto.

¹¹² Siegmund Fellöcker (priredil Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

V primerjavi z današnjo rabo so bila imena soli bolj zapletena tako glede na način poimenovanja kot po opisu s formulami. V začetku so rabili kar udomačena imena, npr. mavec je bil gips ali po primorsko škajola¹¹³, oziroma malec ali žveplenokislo apno¹¹⁴, kasneje je bilo ime žveplovokisli apnik za brezvodni kalcijev sulfat (CaSO_4), za hidratiziranega pa malec ali sadra.¹¹⁵ Formule itak niso pisali glede na dejstvo, da niso natančno poznali koliko vode vsebuje kalcijev sulfat, če je obstajal kot sadra ali v različnih vrstah mavca. Vertovc omenja za soli še tale imena: višnjevi ali plavi vitrijol ali žveplenokisla kotlovina [bakrov(II) sulfat ali modra galica, $\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$ ali brezvoden]¹¹⁶ ali žveplenokisli bakrov oksid¹¹⁷ oziroma bakreni vitrijol¹¹⁸ ali halkantit.¹¹⁹ Kalcijev karbonat (CaCO_3) so imenovali ogljenčevokislo apno (pisali $\text{CaO} \cdot \text{CO}_2$)¹²⁰ in ogljikovokisli apnik.¹²¹ Še druga imena: zelena galica, zeleni ali železni vitrijol [prevod nemškega imena za železov(II) sulfat, $\text{FeSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$]¹²² ali melanterit¹²³ ter žveplenokisli železni okisec, $\text{FeO} \cdot \text{SO}_3$,¹²⁴ boraks ali natrijev tetraborat pa so imenovali borač.¹²⁵

Druge soli so označevali tako: kalijumov jodec (KI), srebrni jodec (AgI), kremenčev fluvorec so pisali s formulo SiF_2 , živosrebreni cijanec pa kot HgCy [$\text{Hg}(\text{CN})_2$], podobno tudi kalijumov cijanec kot KCy (KCN).¹²⁶ Med solmi kovin z različnimi valencami so razlikovali, npr. železni klorovec s formulo FeCl [železov(II) klorid, FeCl_2] in železni klorec s formulo Fe_2Cl_3 [železov(III) klorid, FeCl_3], živosrebreni klorovec ali kalomel, Hg_2Cl_2 [živosrebreni(I) klorid] in živosrebreni klorec ali sublimat, HgCl [HgCl_2 , živosrebreni(II) klo-

¹¹³ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹¹⁴ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910; Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876; Siegmund Fellöcker (priređil Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

¹¹⁵ Frančišek Štupar: O prvinah in spojnih. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹¹⁶ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹¹⁷ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹¹⁸ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876.

¹¹⁹ Siegmund Fellöcker (priređil Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

¹²⁰ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹²¹ Frančišek Štupar: O prvinah in spojnih. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹²² Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847; Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876.

¹²³ Siegmund Fellöcker (priređil Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

¹²⁴ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹²⁵ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch–slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880; Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910.

¹²⁶ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

rid], neutralni ali enojno žveplenokisli kalij $\text{KO}\cdot\text{SO}_3$ (K_2SO_4) in kisli ali dvojno žveplenokisli kalij $\text{KO}\cdot 2\text{SO}_3$ (KHSO_4), neutralni solitarnokisli živosrebreni oksid $\text{HgO}\cdot\text{NO}_5$ [$\text{Hg}(\text{NO}_3)_2$] in osnovni solitarnokisli živosrebreni oksid $\text{Hg}_2\text{O}\cdot\text{NO}_5$ [$\text{Hg}_2(\text{NO}_3)_2$], živosrebrov(I) nitrat], dvojni kromovokisli kalij, $\text{KO}\cdot 2\text{CrO}_3$ [$\text{K}_2\text{Cr}_2\text{O}_7$, kalijev dikromat(VI)] in enojno kromovokisli kalij, $\text{KO}\cdot\text{CrO}_3$ [K_2CrO_4 , kalijev kromat(VI)].¹²⁷

Na podoben način so pisali iz dveh delov sestavljene formule za mnoge soli. Peternel je za kalijev karbonat (K_2CO_3) uporabil več imen: ogeljcovo kisel pepelinov oksid, ogeljcovo kisel pepelik ali ogeljcovo kisel kali, tudi potašel, $\text{KO}\cdot\text{CO}_2$ ¹²⁸; kasneje so rabili ime ogljikovokisli kalij¹²⁹, ogljenčevokisli kalij ali pepeljika¹³⁰ ter ogljikovokisli kalij ali pepelik.¹³¹ Podobno je bilo tudi pri natrijevem karbonatu (Na_2CO_3): natron, $\text{NaO}\cdot\text{CO}_2$. Natrijev hidrogenkarbonat (NaHCO_3) so imenovali dvojno ogljenčevokisli natron, $\text{NaO}\cdot 2\text{CO}_2$,¹³² ali dvojno ogljikovo kisli natrij¹³³, kar je dobesedni prevod nemškega imena. Sestavljene formule so uporabljali še za solitarnokisli kalij ali solitar, $\text{KO}\cdot\text{NO}_5$ (KNO_3)¹³⁴ oziroma trohnelcovokisel kali ali solitar¹³⁵, za solitarno kisli srebrni oksid, $\text{AgO}\cdot\text{NO}_5$ (AgNO_3) oziroma hudičev ali peklenki kamen¹³⁶, za klorovokisli kalij, $\text{KO}\cdot\text{ClO}_5$ (KClO_4), ogljenčevokislo apno, $\text{CaO}\cdot\text{CO}_2$ (CaCO_3), klorovonakislo apno, $\text{CaO}\cdot\text{ClO}$ [$\text{Ca}(\text{ClO})_2$, kalcijev klorat(I)], žveplenokisli natron, $\text{NaO}\cdot\text{SO}_3$ (Na_2SO_4), žveplenokislo magnezijo, $\text{MgO}\cdot\text{SO}_3$ (MgSO_4), manganov preokisli kalij, $\text{KO}\cdot\text{MnO}_7$ (KMnO_4), dvojni kromovokisli kalij s formulo $\text{KO}\cdot 2\text{CrO}_3$ [$\text{K}_2\text{Cr}_2\text{O}_7$, kalijev dikromat(VI)] in enojno kromovokisli kalij s formulo $\text{KO}\cdot\text{CrO}_3$ [K_2CrO_4 , kalijev kromat(VI)].¹³⁷ Na podoben način so pisali tudi svinčeve soli, npr. ogljenčevokisli svinčeni oksid ali svinčena bel s formulo $\text{PbO}\cdot\text{CO}_2$ (PbCO_3), solitarnokisli svinčeni oksid s formulo $\text{PbO}\cdot\text{NO}_5$ [$\text{Pb}(\text{NO}_3)_2$] in žveplenokisli svinčev oksid s formulo $\text{PbO}\cdot\text{SO}_3$ (PbSO_4).¹³⁸ Štupar je v učbeniku leta 1907 že razlikoval in pravilno pisal formule za »enoosnovni fosforovokisli kalij« (KH_2PO_4), »dvoosnovni fosforovokisli kalij« (K_2HPO_4) in »triosnovni fosforovokisli kalij« (K_3PO_4), $\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ pa je imenoval triosnovni fosforovokisli apnik.¹³⁹ Nenavadno ime je imel žveplenokisli cinkov oksid ali beli nič ali očesni sladkor, $\text{ZnO}\cdot\text{SO}_3$ (ZnSO_4).¹⁴⁰

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

¹²⁹ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹³⁰ Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876.

¹³¹ Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. II. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1903.

¹³² Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹³³ S. A. Glažar, A. Kučan in A. Jemec: Razvoj poučevanja kemije. Kemija v šoli 7, 19 (1995).

¹³⁴ Isto.

¹³⁵ Michael Peternel: Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

¹³⁶ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Avgust Decker: Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole (prevod). Karola Gerolda sin, Dunaj, 1876; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. II. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1903.

¹³⁷ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹³⁸ Isto.

¹³⁹ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁴⁰ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

Organske spojine so bile v drugi polovici 19. stoletja znane le v manjšem številu, odkrivali so jih v glavnem iz naravnih virov, sinteznih spojin zaradi premajhnega poznavanja reakcijskih poti in pravih struktur je bilo le malo. Organske spojine, največ je bilo odkritih kislin, so večinoma poimenovali kar po izvoru, tj. po rastlini ali sadežu, iz katerega so jih izolirali.

Od ogljikovodikov, ki so jih imenovali ogljenčev vodenec¹⁴¹, so metan imenovali vogel-novodeni gaz¹⁴², oglovodenec ali blatni plin,¹⁴³ enojni ogljenčev vodenec ali močvirni plin, eten pa dvojni ogljenčev vodenec, tudi težki ogljenčev vodenec.¹⁴⁴ Štupar je v učbeniku navedel ogljikovodike z do šestimi ogljikovimi atomi.¹⁴⁵

Etanol so imenovali vinocvet¹⁴⁶, vinski cvet¹⁴⁷, hidrat etilovega okisa s formulo $AeO.HO$,¹⁴⁸ ali etilov alkohol¹⁴⁹, metanol pa lesno žestino, metilov alkohol ali hidrat metilovega okisa, s formulo $C_2H_3O.HO$.¹⁵⁰ Senekovič je razlikoval med vinskim cvetom, tj. raztopino etanola po povretju D-glukoze, in alkoholom, tj. z destilacijo dobljenim čistim etanolom.¹⁵¹ Glicerol so imenovali glicerin ali oljni slaj.¹⁵² Štupar je že razlikoval med alkoholi in dioli, imenoval jih je enokislinske in dvokislinske alkohole¹⁵³, posamezne alkohole pa je imenoval metilov, etilov, itd. alkohol.¹⁵⁴

Kot derivate etila s takratno pisavo kratice Ae so imenovali npr. klorov etil ali etilov klorec (etilklorid) ali žvepleni etil (etantiol) in eter ali etilov okis, C_4H_5O ali AeO , ter očetno-kisli etilov okis, $AeO.C_4H_3O_3$ (etilacetat)¹⁵⁵, ki je kasneje dobil ime očetni eter.¹⁵⁶

¹⁴¹ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁴² Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁴³ Siegmund Fellöcker (priredil Fran Erjavec): Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke. Matica Slovenska, Ljubljana, 1867.

¹⁴⁴ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁴⁵ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁴⁶ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁴⁷ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. I. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1898; Maks Samec: Vpliv vpijan(č)ljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v obče. Matica Slovenska, Ljubljana 1880.

¹⁴⁸ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁴⁹ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910; Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

¹⁵⁰ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁵¹ Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. III. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1899.

¹⁵² Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. III. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1899; Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁵³ Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁵⁶ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910.

Kislina so imenovali kisloba ali kislina, npr. jabolčna kisloba in jabelkokislina, očetna kislina je bila jesihokisloba ali jesihokislina¹⁵⁷ oziroma jesihova kislina¹⁵⁸ ter očetokislina.¹⁵⁹ Za očetno kislino so pisali formulo $C_4H_4O_4$ in molekulska maso 60 Daltonov, ki danes ustreza sestavi $C_2H_4O_2$ zaradi tega, ker so takrat upoštevali napačno atomsko maso za ogljik 6 in za kisik 8.¹⁶⁰ Triklorocetna kislina je bila klorovnata očetna kislina, kar se da razbrati iz sestave in vsebnosti treh klorovih atomov.¹⁶¹ Galusova kislina je bila šišková kislina¹⁶², oksalna kislina je bila ščavna kislina (iz imena kislica, ščavec ali ščav, Rumex)¹⁶³ ali oksalkislina.¹⁶⁴ Med kisljinami najdemo tudi smodno šiškovno kislino ali pirogalno kislino, ki kemično ni kislina ampak pirogalol, 1,2,3-trihidroksibenzen, ki nastane iz galne kisline pri višji temperaturi. Vinsko kislino so imenovali grozdova kislina, cimetno kislino pa korična ali cimetovala kislina (iz ruščine korica, tj. cimet).¹⁶⁵ Vales je vinsko kislino poleg tega imenoval tudi sreševa kislina, ker naj bi sreša pomenila vinski kamen.¹⁶⁶ Mravljinčno kislino so imenovali mravska kislina¹⁶⁷, mraveljska kislina¹⁶⁸ oziroma mravljinjska kislina.¹⁶⁹ Sečnina je bila scavnik¹⁷⁰ ali scanina¹⁷¹, sečna kislina pa scalna kislina¹⁷² ali scalnična kislina.¹⁷³

¹⁵⁷ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁵⁸ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁵⁹ Marij Rebek: Kvalitativna analiza. L. Schwentner, Ljubljana, 1919.

¹⁶⁰ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁶¹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁶² Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁶³ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880; Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. III. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1899.

¹⁶⁴ Marij Rebek: Kvalitativna analiza. L. Schwentner, Ljubljana, 1919.

¹⁶⁵ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁶⁶ Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. III. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1899.

¹⁶⁷ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁶⁸ Francišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁶⁹ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910; Andrej Senekovič: Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole. III. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1899; Jožef Reisner: Kemija za sedmi gimnazijski razred. Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 1912.

¹⁷⁰ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁷¹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁷² Isto.

¹⁷³ Francišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

Zanimive so tudi v tistem času uporabljane okrajšave, začetnice latinskih imen, za nekatere nižjemolekularne organske kisline. Okrajšave so bile napisane tako, da je bila nad znakom potegnjena črta, npr. je bila kratica za očetno kislino. Podobne kratice, katere navajam brez črte nad znakom, naj bi uporabljali še za tele organske kisline: O za oksalno kislino, F za mravljinčno kislino, B za masleno kislino, Val za valerijansko kislino, Bz za benzojsko kislino, L za mlečno kislino, M za jabolčno kislino, T za vinsko kislino, Suc za jantarjevo kislino in C za citronske kislino. Za etilno skupino je bila v rabi kratica Ae, za cijanovo pa Cy.¹⁷⁴

Lavendlovo olje je Vertovc imenoval špekardno olje, ime špekarda ali špikarda izvira iz nemščine (Speik) in latinskega imena *Lavandula spica* za lavendel.¹⁷⁵ Hlapna eterična olja so bila zginljiva olja.¹⁷⁶ Lojic je bilo ime za stearin, močic za škrobovo moko, beljakic za beljak, zagoltnic pa za tanin.¹⁷⁷ Ogljikovi hidrati, sladkorji, so bili na splošno ogljeni vodani.¹⁷⁸ Za celulozo so poznali več imen in sicer moševina, rastlinska vlaknina ali staničnina.¹⁷⁹ Posamezni alkaloidi so imeli v veliki večini imena sedanje rabe, za splošen pojem alkaloid pa so uporabljali tudi oznako rastlinska osnova ali polužina.¹⁸⁰

V mnogočem od današnjega različno izrazje je obstajalo tudi za kemijske pripomočke, naprave in kemične postopke. Staro ime za kemika je bilo ločbar ali kemikar¹⁸¹, za kemikalije pa ločbenine.¹⁸² Kemijske pojave so imenovali prikazi¹⁸³, prikazki¹⁸⁴ ali prikazni¹⁸⁵ in slednjo oznako je uporabil tudi Rebek v učbeniku leta 1919.¹⁸⁶ Peternel je za atome uporabil tudi oznako trohice, za molekulo pa drobec, kemijske spojine ali snovi na splošno pa je imenoval trupla ali sestavljena trupla (dobeseden prevod nemškega izraza *Körper*).¹⁸⁷ Element je imenoval pervina ali enojno truplo.¹⁸⁸

¹⁷⁴ Friedrich Schödler: *Knjiga prirode*, II. snopič: *Astronomija in kemija* (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁷⁵ Matija Vertovc: *Kmetijska kemija*, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁷⁶ Isto.

¹⁷⁷ Matija Vertovc: *Kmetijska kemija*, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁷⁸ Frančišek Štupar: *O prvinah in spojinah*. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁷⁹ Friedrich Schödler: *Knjiga prirode*, II. snopič: *Astronomija in kemija* (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Andrej Senekovič: *Osnovni nauki fizike in kemije za meščanske šole*. III. stopnja. I. pl. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana, 1899.

¹⁸⁰ Friedrich Schödler: *Knjiga prirode*, II. snopič: *Astronomija in kemija* (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Frančišek Štupar: *O prvinah in spojinah*. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁸¹ Matija Vertovc: *Kmetijska kemija*, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847; Matej Cigale: *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁸² Matej Cigale: *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁸³ Matej Cigale: *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁸⁴ Matija Vertovc: *Kmetijska kemija*, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁸⁵ Friedrich Schödler: *Knjiga prirode*, II. snopič: *Astronomija in kemija* (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁸⁶ Marij Rebek: *Kvalitativna analiza*. L. Schwentner, Ljubljana, 1919.

¹⁸⁷ Michael Peternel: *Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin*. Zehnter Jahresbericht der k.k. selbständigen Unterrealschule in Laibach, 1862.

¹⁸⁸ Isto.

Ime korenika so uporabljali za označevanje radikala v kemičnem pomenu.¹⁸⁹ Alkohole so imenovali kot oksidne hidrate sestavljenih korenin.¹⁹⁰ Kemijsko zvezanje ali zedinjenje je pomenilo kemijsko sintezo¹⁹¹, za katero so uporabili tudi oznako zlagalna kemija¹⁹² ali sestavna kemija.¹⁹³ Analizo so imenovali razkroj, razstavno ali razkrojno kemijo¹⁹⁴ ali analitiško kemijo¹⁹⁵, npr. razkroj na kakovost (kvalitativna analiza) ali na količnost (kvantitativna analiza).¹⁹⁶ Istomočnina ali enoličina je pomenila ekvivalent¹⁹⁷, za katerega so rabili tudi oznako ravnomočnica¹⁹⁸, kemijske formule so bile kemijski obrazci.¹⁹⁹ Dezoksidacijo so imenovali razkis ali odkis,²⁰⁰ za postopek so pa uporabili oznako razkisiti, odkisliti ali razkisati.²⁰¹ Nasproten postopek, oksidacija, je bila kisatev²⁰² ali okisba.²⁰³ Destilacija je bila prekap, destilat prekapnina in prekapati je pomenilo destilirati.²⁰⁴ Sublimat so imenovali prehlapina ali razhlap²⁰⁵, zmes je bila meševina, zmesa ali mikstura²⁰⁶, ekstrakt izleček²⁰⁷, filtrat pa

¹⁸⁹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Frančišek Štupar: O prvinah in spojinah. Osnovni nauki iz kemije, rudninoznanstva in hribinoznanstva. Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1907.

¹⁹⁰ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁹¹ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

¹⁹² Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁹³ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁹⁴ Isto.

¹⁹⁵ Baltazar Baebler: Praktiške vaje v kemiji. Sedmo izvestje mestne višje realke v Idriji za šolsko leto 1907/8, str. 17–18. Izdalo ravnateljstvo. Idrija 1908.

¹⁹⁶ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁹⁷ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

¹⁹⁸ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

¹⁹⁹ Baltazar Baebler: Kemija in mineralogija za IV. razred realk in sorodne šole. Katoliška Bukvarna, Ljubljana, 1910.

²⁰⁰ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

²⁰¹ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

²⁰² Isto.

²⁰³ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

²⁰⁴ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880; Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910.

²⁰⁵ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik); Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

²⁰⁶ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

²⁰⁷ Matija Vertovc: Kmetijska kemija, to je natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke. Jožef Blaznik, Ljubljana, 1847.

precedek.²⁰⁸ Reagente so imenovali skušala ali reagencije, reagenčni papir pa izkusni ali izkušalni papir²⁰⁹ oziroma reagovalni papir.²¹⁰

Število kemijskih spojin je v 20. stoletju izjemno hitro naraščalo (leta 1910 je bilo znanih približno 150.000 spojin, leta 1940 že 500.000, danes jih je že približno trideset milijonov), poimenovanje je bilo še precej neuskklajeno, stereokemijske značilnosti so pa še bolj zapletale izrazje. Leta 1921 je IUPAC (takrat IUC) na sestanku v Bruslju na svoji 2. konferenci ustanovil tri komisije za nomenklaturu: za anorgansko, organsko in biološko kemijo, ki so delovale v letih 1922–1928. Na 9. konferenci leta 1928 v Den Haagu so spremenili strukture komisij in zadolžili komisijo za nomenklaturu, da pripravi poročilo za konferenco leta 1930. Na tej 10. konferenci v Liègeu je komisija za organsko nomenklaturu izdala dokončna pravila, znana pod imenom »Dokončna pravila o organski nomenklaturi«, znana tudi pod imenom liška pravila. V letih 1932–1936 je potekala široka razprava o delu vseh treh komisij za nomenklaturu, prišlo pa je tudi do reorganizacije vseh treh komisij v eno s tremi podkomisijami. Druga svetovna vojna je prekinila delo, ki se je nato nadaljevalo po letu 1947. Leta 1949 so bile ustanovljene sekcije (kasneje oddelki) IUPAC-a s komisijami za nomenklaturu. Trajalo je spet dolgo časa ko so izšle prve tiskane izdaje in sicer t.i. Rdeča knjiga (anorganska kemija, leta 1959 in 1989, priporočila leta 2001 in 2005), Modra knjiga (organska kemija, leta 1957 Sekcija A: ogljikovodiki, leta 1958; Sekcija B: temeljni heterociklični sistemi, leta 1979 in 1989 pa popravljena izdaja) in Zelena knjiga (Priročnik za fizikalno-kemijske simbole in terminologijo, leta 1959 in 1989; sedanji naslov je: Količine, enote in simboli v fizikalni kemiji: www.iupac.org/publications/books/gbook/index.html). Zaradi boljše koordinacije in sodelovanja je IUPAC leta 1965 ustanovil medsekcijski odbor za nomenklaturu in simbole, posamezne komisije pa so dejavne še danes.²¹¹

Robert Cahn, Christopher Ingold in Vladimir Prelog so leta 1956 predstavili nomenklaturni sistem za nedvoumno označevanje stereoizomerov, kasneje (leta 1966 in 1982) so sistem še dopolnjevali.²¹² Izšli so še drugi priročniki v izdaji IUPAC-a s področja izrazja in sicer s področja analizne kemije (Oranžna knjiga, leta 1989, dopolnjena leta 1998), o kemijski terminologiji (Zlata knjiga, leta 1997), o nomenklaturi makromolekul (Vijolična knjiga, leta 1997) in o terminologiji in nomenklaturi lastnosti kemijskih laboratorijskih znanosti (Srebrna knjiga, leta 1989).²¹³

Šele v drugi polovici 20. stoletja smo dobili v slovenščino prevedeno in prirejeno kemijsko nomenklaturu: leta 1986 s področja anorganske kemije²¹⁴ in leta 1973 prvo s področja organske kemije in stereokemije.²¹⁵

²⁰⁸ Alfons Vales: Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Slovenska šolska matica, Ljubljana, 1910.

²⁰⁹ Matej Cigale: Znanstvena terminologija s posebnim oziranjem na srednja učilišča. Deutsch-slovenische wissenschaftliche Terminologie. Matica Slovenska, Ljubljana, 1880.

²¹⁰ Friedrich Schödler: Knjiga prirode, II. snopič: Astronomija in kemija (poslovenil Fran Erjavec). Matica Slovenska, Ljubljana, 1870, str. 341–534. Tisk: Jožef Blaznik (Blasnik).

²¹¹ Roger Fennell: History of IUPAC 1919–1987. Blackwell Science, Oxford, 1994.

²¹² Robert S. Cahn, Christopher K. Ingold, Vladimir Prelog: *Experientia*, 12, 81 (1956); Robert S. Cahn, Christopher K. Ingold, Vladimir Prelog: *Specification of Molecular Chirality*. *Angew. Chem. Int. Ed. Engl.*, 5, 385 (1966); Vladimir Prelog, Günter Helmchen: *Angew. Chem. Int. Ed. Engl.*, 21, 567 (1982).

²¹³ Stanley S. Brown: History of IUPAC 1988–1999. International Union of Pure and Applied Chemistry, 2001.

²¹⁴ F. Lazarini, A. Šmalc: IUPAC Nomenklatura anorganske kemije. DZS, Ljubljana, 1986.

²¹⁵ IUPAKOVA pravila za nomenklaturu organskih spojin. Sekcija E: Osnovna stereokemija. Ljubljana, 1973; Branko Stanovnik, Miha Tišler: Nomenklatura organskih spojin, I. del: sekcije A, B, C in E. Univerza v Ljubljani in Slovensko kemijsko društvo, Ljubljana, 1980. 2. izdaja, 1983; Branko Stanovnik, Miha Tišler: IUPAC Nomenklatura organskih spojin. Sekcije: D, E, F, H in S. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1990; Branko Stanovnik, Miha Tišler: Vodnik po nomenklaturi organskih spojin IUPAC. Priporočila 1993. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1999.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred petimi desetletji?

Zelo veliko število je bilo tudi tistih, ki niso bili meščani v ožjem pomenu (*cives*, *purger*, *burger*), ki niso bili upravičeni izdajati in prejemati listine, pa tudi niso v njih navedeni, bodisi kot priče, sopečatniki ali drugače. Imen teh raznih mestnih stanovalcev, tujcev, služabnikov, delavcev v obrti, gostačev, dninarjev itd., pa tudi nižje duhovščine in redovnikov v samostanih, listine starejše dobe navadno ne navajajo, ali pa le bolj po slučaju in poredkoma. Šele od konca 15. stoletja dalje teko viri, ki v večjem številu omenjajo po imenih in priimkih tudi pripadnike teh slojev ljubljanskega prebivalstva v srednjem veku. (*Milko Kos, O izvoru prebivalcev Ljubljane v srednjem veku, ZČ, 9–10, 1956, str. 24*)

... pred štirimi desetletji?

Pravi problem ilirskega arhiva je v zvezi z 1813 evakuiranim arhivom. Prvi, ki je trčil na ta problem, je B. Vošnjak. V svoji pravni študiji Ustava in uprava Ilirskih dežel citira pismo zadnjega generalnega guvernerja Fouchéja Napoleonu 13. oktobra 1813, da nobena blagajna ni padla v roke sovražnikov in da so vsi arhivi tako centralne uprave kakor intendantov rešeni, citira pismu zadnjega generalnega intendanta Chabrola notranjemu ministru 13., 17., 29. septembra., 6. okt. 19. novembra in pride do zaključka, da so arhivi iz Ljubljane preko Trsta in Gorice prišli do Parme, potem pa zgine vsaka sled. Informiral se je v Parmi in Milanu, pa brez uspeha. In tako je od 1910 naprej obveljalo mnenje, da se je evakuirani ilirski arhiv zgubil v Severni Italiji. (*Melita Pivec-Stelé, Problem Ilirskega arhiva, ZČ, 9–20, 1965–1966, str. 247*)

... pred tremi desetletji?

Na področju Balkanskega polotoka, kjer se je osmanska oblast utrdila in organizirala (Srbija, Bosna) je prišlo do določenih sprememb. Na mnogih področjih vsakdanjega življenja je tudi krščansko prebivalstvo občutilo pozitivne posledice osmanske oblasti. Osmanski Turki so na Balkan prinesli večjo varnost, zakonitost, zaščitili so kmeta pred pretiranim izkoriščanjem, zagotovili so trgovini boljše pogoje. Ti in podobni ukrepi so brez dvoma pozitivno vplivali na razmere na Balkanu. Slovenske in hrvaške dežele pa so zaradi obsejnega položaja in permanentnega vojnega stanja občutile le negativne posledice osmanske prisotnosti na Balkanu. (*Ignacij Voje, Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju, ZČ, 30, 1976, št. 1–2, str. 3*)

... pred dvema desetletjema?

»1. Intervencija nemškega Rdečega križa pri jugoslovanskem Rdečem križu v korist beguncev, pri čemer bi moral nemški Rdeči križ posredovati jugoslovanskemu Rdečemu križu potrebna sredstva. Akcija zunanjepolitično ni popolnoma nesumljiva. Drugič, ustanovitev komiteja nacionalno usmerjenih Avstrijcev iz tujine, ki bi deloval v neki nevtralni državi in bi potrebne denarje posredoval neposredno voditeljem avstrijskih beguncev v posameznih taboriščih, ti pa naj bi denar posredovali naprej.« Toda tudi ta odločitev očitno ni bila dokončna, saj je navodilodajalec von Renthe Fink, v sklepu zgoraj citiranega zaupnega dopisa beograjskemu poslaniku von Heerenu tega prosil, naj mu sporoči, če ima sam, zaradi boljšega poznavanja jugoslovanskih razmer, kakšno drugo alternativo.

Beograjski poslanik je že 13. avgusta odgovoril, da ima vtis, da jugoslovanske oblasti ne bi ovirale akcijo pomoči, ki bi beguncem posredovala denar, obleko in živila. Po mnenju poslanika se želijo jugoslovanske oblasti čim prej rešiti oskrbe teh političnih beguncev in bi bile vesele, če bi se našla kakšna pol, ki bi jih odvezala odgovornosti, ki jo nalaga varovanje pravice azila. V nadaljevanju pa je von Heeren pojasnil še »svoj« predlog: »Pred kratkim se je pri vodstvu tukajšnje nemške manjšine porodila misel, da bi začeli z akcijo pomoči. V ta namen so že navezali stike z notranjim ministrom, ki, kot sem slišal, pobude ni zavrnil. Zato se mi ne zdi slaba misel, da bi vključili tukajšnjo nemško »Ligo za Društvo narodov«, kot za to pristojen urad nemške manjšine v Jugoslaviji«. Bil je celo mnenja, da bi prav, Liga für den Völkerbund«, če bi zato dobila dovoljenje jugoslovanske vlade, lahko najbolj neopazno delovala. (*Dušan Nečak, Prispevek k problematiki nacističnih beguncev v Jugoslaviji (1934), ZČ 40, 1986, št. 1–2, str. 107*)

... pred desetletjem?

Bolj kakor v Markah je bilo v tem času suženjstvo razširjeno v Apuliji. V Lancianu v Abruzzih so npr. v 16. stoletju na tamkajšnjih znanih sejnih še vedno trgovali s sužnji, tudi s slovanskimi. V letih 1686/94 so mnoge patricijske in bogate meščanske družine v Brindisiju (npr. Motenegro, Ripa, Samblasi, Stea, Vavotico, Vitale in druge) kupovale »turške« sužnje (»*schiaiva turca*«). Mnoge sužnje so zajeli, kakor pravijo viri, kristjani (»... a cristianis captos ...«), med drugimi tudi Uskoki. Seveda med »turškimi« sužnji niso bili samo neverniki, muslimani, ki so jih v suženjstvu katoličani, ampak tudi mnogi slovanski katoliški in pravoslavni martolozji ter ženske in otroci, zajeti v vojnih pohodih. Dolgo se je suženjstvo ohranjalo v Neapeljskem kraljestvu, posebej v Bariju in Neaplju, kjer mu moremo slediti še v 18. stoletje oziroma celo do nastopa avstrijske oblasti. (*Ferdo Gestrin, Suženjstvo – prisilna migracija Slovanov v Italijo, ZČ 50, 1996, št. 1, str. 19*)

Danijela Trškan

Kompetence učitelja začetnika zgodovine v Veliki Britaniji, Franciji in Sloveniji

Uvod

Začetno in stalno vseživljenjsko izobraževanje učiteljev je nujno potrebno za kakovostno delo učiteljev. Tako se v skladu z evropskimi spremembami poskuša določiti tudi kompetence učiteljev.

»Tudi bolonjski proces predvideva, da moramo najprej ugotoviti, katere kompetence so nujne za začetek dela v praksi (prva stopnja) in jih mora obvladati vsak učitelj, katere pa so tiste, kjer se lahko učitelji dopolnjujejo in jih (različne) lahko posamezni učitelji pridobijo na drugi stopnji izobraževanja ali v procesu vseživljenjskega izobraževanja.«¹

Kompetence kot izobraževalni cilji, standardi ali indikatorji pomenijo nekakšno sintezo »znanja v smislu obvladanja ter procesiranja vsebin, spoznanj in informacij o uporabi višjih kognitivnih procesov (vsebinsko znanje);/ veščin, spretnosti, obvladanja postopkov in metod posamezne stroke ali strokovnega področja (proceduralno znanje);/ razvoja interesa, motivacije, osebne odziva posameznika, njegove osebne integritete in socialne vključenosti.«²

Ker je nova usmeritev učnega dela usmerjena na kompetence učiteljev, bi moralo visokošolsko učno delo vključevati tudi priprave novih dejavnosti in nalog, ki bi omogočale doseganje teh kompetenc. Ker je učitelj začetnik že kompetenten učitelj, v posameznih državah določijo katere kompetence so značilne za takšne učitelje. Seveda pa so kompleksnejše kompetence izkušenih učiteljev.

V nadaljevanju so predstavljeni primeri kompetenc, ki jih pridobijo učitelji začetniki zgodovine v Veliki Britaniji, Franciji in Sloveniji. Dva primera, britanski in francoski predstavljata primer pridobivanja začetnih kompetenc učitelja v podiplomskem študiju, slovenski primer pa je poseben, saj se začetne kompetence pridobijo že v dodiplomskem študiju.

Velika Britanija

V Veliki Britaniji morajo učitelji, ki poučujejo učence od 11. do 18. leta, končati visokošolski program iz predmeta zgodovina (v trajanju od 3 do 5 let) in enoletni program podiplomskega pripravljavanja na poučevanje (36 tednov), ki se imenuje PGCE (Postgraduate Certificate of Education). PGCE se konča s pisnim in praktičnim izpitom.

Diplomiranci iz zgodovine se lahko odločijo za tri različne možnosti podiplomskega izobraževanja. Prva možnost je za poučevanje učencev od 3. do 11. leta starosti, saj je zgodovina

¹ Razdevšek Pučko, Cveta (2004). Kakšnega učitelja potrebuje (pričakuje) današnja (jutrišnja) šola? V: Sodobna pedagogika. Letnik 55. Posebna izdaja: Učitelj med zahtevami, možnostmi in pričakovanji, str. 71.

² Medveš, Zdenko (2004). Kompetence – razmislek o razvoju koncepta splošne izobrazbe. Sklepno poročilo mednarodnega posveta o splošni izobrazbi. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3, str. 5.

že od 5. leta naprej, druga možnost je za poučevanje učencev od 7. do 14. leta starosti in tretja možnost za poučevanje učencev od 11. do 18. leta starosti, ki se imenuje PGCE Secondary.³

Enoletni program sestavlja teoretični del, ki se odvija na univerzi in ga vodijo izkušeni visokošolski učitelji. Poteka v obliki seminarjev, diskusij in izmenjav izkušenj ter traja približno eno tretjino oz. 12 tednov. Praktični del traja približno dve tretjini oz. 24 tednov na partnerskih šolah.

Učitelji srednješolskega izobraževanja (11–18 let) oz. učitelji začetniki naj bi ob koncu usposabljanja znali dokazati, da znajo učno vsebino predmeta, znajo postavljati cilje, načrtovati vsebine, čas, metode in sredstva, voditi razred (zlasti pogoje, disciplino, motivacijo, komunikacijo), ocenjevati in spremljati napredek učencev, kritično razmišljati o lastni praksi ter se tudi nadaljnje profesionalno razvijati.⁴

Učitelji mentorji na šolah, ravno tako pa tudi visokošolski učitelji na obiskih po šolah, spremljajo napredek bodočega učitelja oz. ugotavljajo, če so že dosegli standarde, saj se v Veliki Britaniji namesto kompetenc uporablja izraz standardi.

Za podiplomski program je odgovorna vladna agencija, ki se imenuje Teacher Training Agency⁵ in je tudi objavila standarde za dodelitev statusa kvalificiranega učitelja (QTS: Qualified Teacher Status).⁶

Spodnji primer spremljanja in ugotavljanja doseganja standardov je za Univerzo Exeter⁷, kjer so kriterije za posamezne standarde razdelili v tri stopnje, tako da gre za postopno spremljanje in doseganje standardov učiteljev začetnikov v enoletnem programu.

Standardi so razdeljeni v tri sklope: 1. Profesionalne vrednote in praksa; 2. Znanje in razumevanje in 3. Poučevanje.

Če povzamemo so angleški standardi razdeljeni kar v 42 različnih kompetenc oz. indikatorjev. Tretji sklop je najobsežnejši, saj kompetence kažejo na pomembnost učiteljevega dela v razredu. Tako je tudi pri predmetu PGCE History – Zgodovina, kjer še posebej poudarjajo 3.3.2, 3.3.3, 3.3.5, 3.3.9 in 3.2.2.

Npr. za 3.3.3. še dodatno zahtevajo od kandidatov, da za prvo stopnjo znajo preverjati učenčevo razumevanje s pomočjo enostavnih vprašanj ter zaključiti učne ure z ustnim povzetkom; za drugo stopnjo znajo uporabljati vprašanja za preverjanje učenčevega znanja, zaključiti učne ure z vključitvijo celega razreda in povzetkom ter poslušati učenčeve odgovore ter jih konstruktivno popravljati. Pri tretji stopnji pa kandidati že vodijo učinkovita vprašanja, ki izzivajo in vključujejo vse učence, učne ure zaključijo z alternativnimi strategijami, ki preverjajo učenčevo razumevanje, poslušajo učence, analizirajo njihove odgovore in odzive ter podajajo konstruktivne povratne informacije za nadaljnje učenje.

Podobno je tudi za 3.3.2, kjer se za prvo stopnjo zahteva od kandidatov, da vzbudijo zanimanje in pozornost pri učencih, uporabljajo tablo in druga vizualna sredstva, da ustrezno

³ Trškan, Danijela (2002). Letna konferenca visokošolskih učiteljev, bodočih učiteljev in didaktikov zgodovine. V: Zgodovinski časopis. Letnik 55. 2001. Št. 3–4, str. 502.

⁴ Vzeto iz: Pušnik, Mojca (2004). Od znanja h kompetencam. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3 str. 14.

⁵ Spletna stran: <http://www.canteach.gov.uk/>. (21. 10. 2004), nova spletna stran: <http://www.tda.gov.uk/Recruit.aspx> (22. 11. 2005) in nov naslov agencije Teacher Training and Development Agency for Schools.

⁶ Spletna stran: <http://www.tda.gov.uk/teachers/currentconsultations/professionalstandards/qtsstandards.aspx> (22. 11. 2005)

⁷ Prevod je v celoti iz: University of Exeter. School of education and lifelong learning. Postgraduate Certificate in Education. Secondary Programme Handbook. Academic Year 2005–2006, str. 81–86. Dostopno na: http://www.education.ex.ac.uk/partnership_with_schools/documents/secondary_documents/sec_pgce_handbook_0506_final_version (22. 11. 2005).

1. Profesionalne vrednote in praksa

1.0	Tako na univerzi kot na šoli bodoči učitelj kaže naslednje profesionalne značilnosti: - sodelovanje in delo pri vseh vidikih izobraževanja, - želja po sodelovalnem in skupinskem delu, - visoka pričakovanja za osebno profesionalno obnašanje, vključujoč točnost, osebno organiziranost in predstavitev, - sposobnost občutljive in učinkovite komunikacije s kolegi, sošolci in univerzitetnimi učitelji.

	1. stopnja	2. stopnja	3. stopnja
1.1	Kaže zavednost in občutljivost za različnost družbenega okolja ter prepričanja učencev in kolegov.	Isto kot 3. stopnja.	Ima visoka pričakovanja do učencev, spoštuje njihovo socialno kulturno, jezikovno, religiozno in etično izhodišče ter je predan spodbujanju njihovih izobraževalnih dosežkov.
1.2	Z učenci ravna dosledno, s spoštovanjem in skrbno.	Isto kot 3. stopnja.	Z učenci ravna dosledno, s spoštovanjem in skrbno ter se zanima za njihov učni razvoj.
1.3	Isto kot 3. nivo.	Isto kot 3. stopnja.	Kaže in spodbuja pozitivne vrednote, stališča in vedenje ter jih tudi pričakuje od učencev.
1.4	Se zaveda staršev in skrbnikov, upošteva njihovo vlogo pri učenju učencev, njihove pravice, odgovornosti in interese.	Kjer je le mogoče, se zna občutljivo in učinkovito sporazumevati s starši in skrbniki, upošteva njihovo vlogo pri učenju učencev.	Se zna občutljivo in učinkovito sporazumevati s starši in skrbniki, upošteva njihovo vlogo pri učenju učencev, njihove pravice, odgovornosti in interese.
1.5	Išče načine sodelovanja pri življenju šole.	Isto kot 3. stopnja.	Prispeva in odgovorno sodeluje pri življenju na šoli.
1.6	Kaže zavedanje o prispevku, ki ga k poučevanju in učenju prispevajo pomožna osebje in drugi strokovnjaki.	Razume prispevek, ki ga k poučevanju in učenju prispeva pomožna osebje.	Razume prispevek, ki ga k poučevanju in učenju prispevajo pomožna osebje in drugi strokovnjaki.
1.7	Je sposoben izboljšati svoje lastno poučevanje s pomočjo stalnega vrednotenja, z učenjem iz dobre prakse in drugih primerov.	Je sposoben izboljšati svoje lastno poučevanje s pomočjo stalnega vrednotenja, z učenjem iz dobre prakse in drugih primerov. Postopno prevzema odgovornost za svoj lastni profesionalni razvoj.	Je sposoben izboljšati svoje lastno poučevanje s pomočjo stalnega vrednotenja, z učenjem iz dobre prakse in drugih primerov. Je motiviran in sposoben, da postopno prevzame odgovornost za svoj lastni profesionalni razvoj.
1.8	Se zaveda zakonskih okvirov, ki predpisujejo učiteljeve dolžnosti.	Isto kot 3. stopnja.	Se zaveda in deluje v zakonskih okvirih, ki predpisujejo učiteljeve dolžnosti.

razložijo učno vsebino ter uporabljajo ustrezne izraze in pojme. Pri drugi stopnji se zahteva, da učinkovito razlagajo in podajajo navodila, znajo povzeti bistvene elemente učne snovi ter uporabljajo demonstracijsko metodo za učenje znanja, razumevanja in spretnosti predmeta. Pri tretji stopnji pa znajo strukturirati podatke z vključitvijo ciljev in vsebine ter povzeti učno uro; ravno tako znajo predstaviti jasno, jedrnatno učno vsebino z uporabo ustreznih izrazov in

2. Znanje in razumevanje

	1. stopnja	2. stopnja	3. stopnja
2.1	Kaže potrebo po ugotavljanju področij razvoja za to, da bi pridobil sigurno znanje in razumevanje predmeta (-ov), ki ga (jih) namerava učiti. Določi cilje za izboljšanje.	Kaže vztrajni in profesionalni pristop za utrditev znanja in razumevanja predmeta (-ov), ki ga (jih) namerava učiti.	Izkazuje solidno znanje in razumevanje predmeta (-ov), za katerega (za katere) se izpopolnjuje za poučevanje na standardu ustreznem določeni stopnji. Pozna in razume ustrezen nacionalni program, predmete in osnovo za nacionalno strategijo Key Stage 3. Razume medpredmetno pričakovanje za nacionalni predmetnik in Key Stage 3. ⁸ Se zaveda poti za napredek med 14. in 19. leti ter ključne spretnosti v nacionalni okviru.
2.2	Pozna vlogo, namen in cilje, postavljene v nacionalnem predmetniku.	Pozna nacionalni okvir za PSHE (Personal, Social and Health Education) in program Državljska vzgoja.	Pozna in razume pomen, namen in cilje splošnih šolskih zahtev, ki jih je postavil nacionalni predmetnik (National Curriculum Handbook). Pozna program Državljska vzgoja in nacionalni okvir za PSHE.
2.3	Se zaveda predmetnika in učiteljskih priprav v razredih, za katere se pripravlja poučevati.	Razume napredek in kontinuiteto v razredih, za katere se pripravlja poučevati.	Se zaveda pričakovanj, predmetnika, načinov poučevanja, ki so značilni za razrede, za katere se pripravlja poučevati.
2.4	Razume, kako lahko jezikovni in socialni, razvoj vpliva na učence.	Razume, kako lahko fizični, intelektualni, jezikovni in socialni razvoj vpliva na učence.	Razume, kako lahko fizični, intelektualni, jezikovni, socialni, kulturni in čustveni razvoj vpliva na učence.
2.5	Kaže potrebo po ugotavljanju področij razvoja za to, da bi pridobil znanje in razumevanje, kako uporabljati informacijsko-komunikacijsko tehnologijo (IKT) učinkovito, tako pri poučevanju predmeta, kot tudi pri podpori lastne profesionalne vloge.	Kaže vztrajni in profesionalni pristop za utrditev znanja in razumevanja pri učinkoviti uporabi IKT, tako pri poučevanju predmeta, kot tudi pri podpori lastne profesionalne vloge.	Zna učinkovito uporabljati IKT, tako pri poučevanju predmeta (-ov), kot tudi pri podpori lastne profesionalne vloge.
2.6	Se zaveda različnih potreb učencev in dolžnosti učiteljev do njih.	Razume svoje dolžnosti do otrok s posebnimi potrebami.	Razume svoje dolžnosti do otrok s posebnimi potrebami in ve, kako poiskati nasvet pri specialistih za manj tipične primere otrok s posebnimi potrebami.
2.7	Pozna različne strategije za spodbujanje ustreznega vedenja.	Pozna različne strategije za spodbujanje ustreznega vedenja, ki vključuje tudi ustrezne disciplinske strategije.	Pozna različne strategije za spodbujanje ustreznega vedenja in vzpostavljane ustreznega učnega okolja.
2.8	Uporablja primere testa za prepoznavanje področij za razvijanje matematične, bralne in IKT pismenosti.	Kaže profesionalni pristop za utrditev spretnosti, ki jih zahteva test (Qualified Teacher Status). ⁹	Je opravil preizkus za učitelja na področju matematične, bralne in IKT pismenosti.

⁸ Key stage 1 (5–7 let), Key stage 2 (7–11), Key stage 3 – nižja srednja šola (11–14), Key stage 4 (14–16), Key stage 5 (VI Form ali A Level, As level) (16–18 let).

⁹ »Bodoči učitelji morajo opraviti tri obveznosti oz. naloge, ki se ocenjujejo. Prva naloga vsebuje vprašanja o učinkovitem učenju in poučevanju, druga naloga se nanaša na vlogo jezika v razredu, tretja naloga pa se nanaša na načrtovanje pedagoškega dela in spremljanje napredka učencev. Tako Qualified Teacher Status v Veliki Britaniji

3. Poučevanje

3.1. Poučevanje: načrtovanje, pričakovanja in cilji

	1. stopnja	2. stopnja	3. stopnja
3.1.1	Sodeluje z učitelji pri postavljanju izzivalnih ciljev učenja in pouka, ki so postavljeni na osnovi pričakovanih standardov in ki ustrezajo določeni skupini/razredu.	Postavi izzivalne cilje učenja in poučevanja, ki so postavljeni na osnovni pričakovanih standardov, ki ustrezajo določeni skupini/razredu in ki upoštevajo pretekle in sedanje dosežke.	Postavi izzivalne cilje učenja in poučevanja, ki ustrezajo vsem učencem v razredu. Postavi jih na osnovi poznavanja: - učencev, - dokazov o njihovih preteklih in sedanjih dosežkih, - pričakovanih standardov znanja učencev določenih starosti, - obsega in vsebine dela relevantnega za učence te starosti.
3.1.2	Sodeluje z učitelji pri načrtovanju učnih korakov poučevanja, pri prikazu, kako bo ocenil učenčevo učenje.	Uporablja cilje (3.1.1) za načrtovanje učnih korakov/ur, ki upoštevajo različne potrebe učencev.	Uporablja te cilje učenja in poučevanja (3.1.1), ko načrtuje učne ure in učne korake ter pri ocenjevanju znanja. Upošteva in podpira posebne potrebe učencev, tako da lahko fantje in dekleta ter učenci iz različnih etničnih skupin ustrezno napredujejo.
3.1.3	Izbira in pripravlja vire za učne ure.	Izbira in pripravlja vire za učne ure, načrtuje njihovo varno in učinkovito uporabo.	Izbira in pripravlja vire za učne korake ter načrtuje njihovo varno in učinkovito uporabo, pri tem upošteva interese učencev, njihovo jezikovno in kulturno izhodišče, pomaga si s pomožnim osebjem, kjer je to potrebno.
3.1.4	Načrtuje skupaj z mentorjem in kolegi.	Se vključi v timsko načrtovanje sestankov in načrtuje skupaj z mentorjem.	Se vključi in sodeluje v timih učiteljev na šoli. Kjer je mogoče, načrtuje sodelovanje drugih odraslih, ki omogočajo učenčevo učenje.
3.1.5	–	Kjer je možno, pomaga pri načrtovanju izvenšolskih dejavnosti.	Načrtuje možnosti za učenje pri izvenšolskih dejavnostih, kot npr. šolski obiski, muzeji, gledališča, terensko delo in različna dela, s pomočjo šolskega osebja, kjer je to potrebno.

pojmov ter z dobrimi primeri in demonstracijsko metodo. Tretja stopnja zahteva tudi jasna navodila in pravilno razlago učne snovi.¹⁰

Francija

V Franciji morajo učitelji, ki poučujejo učence od 11. do 18. leta, končati visokošolski program iz predmeta zgodovina (v trajanju od 3 do 4 let) in dvoletni program (lahko je tudi enoletni, brez enoletne priprave na izpit), ki vključuje enoletno pripravo na izpit CAPES in enoletno izobraževanje na posebnih pedagoških ustanovah, zlasti IUFM (Instituts Universitaires de Formation de Maîtres.¹¹). Posebej se izobražujejo za collège (višje razrede osnovne

zahteva, da morajo imeti angleški učitelji ustrezno znanje o predmetu, o jeziku in ustreznih sposobnosti poučevanja. Ravno tako pa morajo znati uporabljati informacijsko-komunikacijsko tehnologijo, ovrednotiti in stalno izboljševati svoje delo v razredu.« V: Trškan, Danijela (2002). Letna konferenca visokošolskih učiteljev, bodočih učiteljev in didaktikov zgodovine. V: Zgodovinski časopis. Letnik 55. 2001. Št. 3–4, str. 502.

¹⁰ Secondary PGCE History Course Handbook 2005/06. University of Exeter, str. 15–17. Dostopno na: <http://www.ex.ac.uk/historyresource/Handbook22.9.05.doc> (22. 11. 2005)

¹¹ Donnermair, Christa (2003). Institutional links between schools and ITT institutions. V: Initial training for history teachers: structures and standards in 13 member states of the Council of Europe. (2003). (Edited by Alois Ecker). Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 86. Spletna stran ustanov IUFM: www.iufm.fr/f_qu-iufm.htm.

3.2. Poučevanje: spremljanje in ocenjevanje

	1. stopnja	2. stopnja	3. stopnja
3.2.1	Spremlja in opazuje učenčevo delo.	Začenja spremljati in ocenjevati učenčevo delo za vrednotenje napredka glede na načrtovane cilje.	Ustrezno uporablja različne spremljevalne in ocenjevalne strategije za vrednotenje posameznikovega napredka v skladu z načrtovanimi cilji ter uporablja te informacije pri izboljšanju lastnega načrtovanja in poučevanja.
3.2.2	Spremlja učenčevo delo in posreduje, ko je potrebno, da jih spodbudi.	Podaja konstruktivno ustno in pisno povratno informacijo, da spodbudi učenčevo učenje.	Pri poučevanju spremlja in ocenjuje ter daje takojšna in konstruktivna povratna informacija učencem, da jih spodbudi. Vključuje učence v razmišljanje, vrednotenje in izboljševanje lastnega dela.
3.2.3	Začenja prepoznavati različne sposobnosti v opazovanih razredih oz. razredih, ki jih poučuje.	Ocenjuje izbrana dela učencev po nacionalnih kriterijih.	Pri ocenjevanju učenčevega napredka uporablja nacionalne stopenjske opise, kriterije, zahteve, nacionalne predpise in cilje. Kjer je potrebno, lahko dobi pomoč izkušenega učitelja.
3.2.4	Prepoznava nekatere potrebe tistih, ki imajo vedenjske, čustvene in socialne težave.	Prepoznava in začenja podpirati tiste, ki so manj uspešni, neuspešni ali nadarjeni.	Prepoznava in podpira bolj sposobne učence, učence, ki delajo pod pričakovanji svoje starostne skupine, tiste, ki ne dosegajo rezultatov v skladu s svojimi potenciali ter učence z vedenjskimi, čustvenimi in socialnimi težavami. Kjer je potrebno, lahko dobi pomoč izkušenega učitelja.
3.2.5	Prepoznava učence, ki se učijo angleščino kot drugega jezika.	Začenja ocenjevati raven pridobljenega znanja angleščine kot drugega jezika.	S pomočjo izkušenega učitelja ugotovi raven pridobljenega znanja angleščine kot drugega jezika. Začenja analizirati jezikovne zahteve in učne aktivnosti, da omogoči miselni izziv in jezikovno podporo.
3.2.6	Ustvarja postopek za beleženje učenčevega napredka in rezultatov.	Beleži učenčev napredek in rezultate sistematično.	Sistematično beleži učenčev napredek, da ustvari evidenco o obsegu učenčevega dela, napredka in rezultatov. S tem pomaga učencu pri pregledovanju in načrtovanju napredovanja.
3.2.7	–	Uporablja zapise o učenčevih dosežkih in napredku za pogovor o učencih z mentorjem.	Zapise uporablja kot osnovno za poročanje o učenčevih dosežkih in napredku (ustno, pisno, jedrnat, informativno in natančno), staršem skrbnikom, drugim strokovnjakom in učencem.

3.3. Poučevanje in vodenje razreda

	1. stopnja	2. stopnja	3. stopnja
3.3.1	Opazuje, kako učitelji postavljajo visoka pričakovanja do učencev.	Ima visoka pričakovanja do učencev v skupini ali razredu za različne učne korake.	Ima visoka pričakovanja do učencev in gradi uspešne odnose, ki temeljijo na učenju in poučevanju. Oblikuje ustrezno učno okolje, kjer se ceni različnost, in v katerem se učenci počutijo varne in samozavestne.
3.3.2	Kaže zavedanje za zahtevano znanje, razumevanje in spretnosti, ki ustrezajo učencem, ki jih poučuje.	Začenja poučevati zahtevano znanje, razumevanje in spretnosti, ki ustrezajo učencem, ki jih začenja poučevati.	Zna poučevati zahtevano in pričakovano znanje, razumevanje in spretnosti, ki ustrezajo učnemu načrtu za tisto starost učencev, za katero se izobražuje.

3.3.3	Pri poučevanju uporablja jasno strukturo učnih korakov z ustreznimi učnimi cilji.	Pri poučevanju uporablja jasno strukturirane učne ure, ki omogočajo učencem jasnost učnih ciljev ter vključujejo interaktivne učne metode.	Pri poučevanju uporablja jasne strukturirane učne ure ali zaporedja učnega dela, ki so za učence zanimivi in jih motivirajo: - v katerih učencem jasno prikaže učne cilje; - uporablja interaktivne učne metode in sodelovalno skupinsko delo; - spodbuja aktivno in neodvisno učenje, ki učencem omogoča, da sami razmišljajo, načrtujejo in vodijo lastno učenje.
3.3.4	Ugotovi in skrbi za nadarjene in za učence s posebnimi potrebami v šoli.	Začenja diferencirati poučevanje, da se lahko približa različnim potrebam.	Diferencira svoje poučevanje, da se lahko približa potrebam učencev, tistim s posebnimi potrebami in bolj sposobnim učencem. Kjer je potrebno, prosi za pomoč izkušenega učitelja.
3.3.5	Ugotovi, kako šola pomaga tistim, ki se učijo angleščino kot drugi jezik.	Začenja pomagati tistimi, ki se učijo angleščino kot drugi jezik, tudi s pomočjo izkušenega učitelja.	Pomaga učencem, ki se učijo angleščino kot drugi jezik, tudi s pomočjo izkušenega učitelja, kjer je to potrebno.
3.3.6	Spozna različne interese učencev, njihove izkušnje in dosežke.	Črpa iz učenčevih različnih interesov, izkušenj in dosežkov pri svojem poučevanju.	Upošteva različne interese, izkušnje in interese, fantov in deklet, učencev iz različnih kulturnih in etničnih skupin, da lahko uspešno napredujejo.
3.3.7	Organizira in vodi učne korake glede na razpoložljivi čas.	Za vse učne ure in korake načrtuje in vodi ustrezne aktivnosti glede na razpoložljiv čas.	Učinkovito organizira in vodi pouk.
3.3.8	Pripravi ustrezne vire za učne korake.	Organizira in pripravi učne ure glede na razporeditev in skrbi za vire, zdravje in varnost.	Organizira in vodi prostor, orodja, materiale, besedila in druge vire varno in učinkovito tudi s pomočjo drugih sodelavcev, če je potrebno.
3.3.9	Deluje z določenimi postopki za ohranjanje discipline pri različnih korakih poučevanja.	Ohranja urejeno in konstruktivno učno okolje z jasnimi razrednimi pravili.	Postavljajo visoke standarde vedenja učencev in oblikuje jasna pravila za disciplino v razredu, da lahko konstruktivno nadzoruje vedenje učencev, spodbuja samokontrolo in neodvisnost učencev.
3.3.10	Ugotovi IKT vire dostopne na šoli.	Začenja uporabljati IKT pri poučevanju.	Učinkovito uporablja IKT pri poučevanju.
3.3.11	Uspe poučevati določene skupine ali razrede za posamezne korake pod vodstvom mentorja.	Poučuje različne starosti in sposobnosti učencev ter predmete.	Zna prevzeti odgovornost za poučevanje v razredu ali razredih za neprekinjeno in daljše obdobje. Zmore poučevati tisto starostno obdobje in učence takih sposobnosti, za katere se izobražuje.
3.3.12	Prebere šolsko politiko glede domačih nalog in se zaveda mentorjeve pomoči in izkušenj.	Pripravlja ustrezne domače naloge glede na šolsko politiko.	Pripravlja domače naloge in druge aktivnosti izven razreda, ki podpirajo šolsko delo in spodbuja učence k individualnemu učenju.
3.3.13	Prebere šolsko politiko glede uporabe strokovnjakov in asistentov. Opazuje predmetnega učitelja pri vodenju asistentov in drugih odraslih.	Začenja upravljati delo asistenta in drugih odraslih pri svojem poučevanju.	Sodeluje s strokovnjaki in kolegi ter s pomočjo izkušenih kolegov, ko je to potrebno, upravlja delo učiteljevih asistentov ali drugih odraslih za spodbujanje učenja učencev.
3.3.14	Prebere šolsko politiko glede strategij za uveljavitev enakih možnosti, o nasilju in spoznava mentorjevo reakcijo na takšne primere.	Ugotovi možnosti za spreminjanje stereotipnih pogledov in ustrezno ravna v primerih nasilja ali nadlegovanja s pomočjo mentorja.	Prepozna in učinkovita reagira za enake možnosti vseh učencev v razredu, spreminja stereotipne poglede, se spopada z nasiljem ali nadlegovanjem s pomočjo ustreznih strategij.

šole), za lycée (gimnazije) in poklicne srednje šole. V vseh šolah sta zgodovina in geografija skupna predmeta, zato se pripravljajo na oba predmeta.¹²

Sprejemni izpit CAPES (Certificat d'aptitude professionnelle à l'enseignement secondaire) je v pisni in ustni obliki.¹³ Pisni del vključuje zgodovinski in geografski esej, ustni del pa je učna priprava za zgodovino ali geografijo, razlaga zgodovinskega ali geografskega vira, uporaba in predstavitev izbranih uradnih dokumentov in učil za zgodovino ali geografijo.¹⁴

Vsi, ki naredijo sprejemni izpit, se lahko prijavijo na enoletno usposabljanje, ki se izvaja na pedagoških ustanovah ter opravljajo praktično delo, ki traja 12 do 14 tednov oz. 4–6 ur tedensko na šolah.¹⁵ Število kandidatov je za enoletno usposabljanje omejeno s številom razpisanih prostih mest za učitelje zgodovine in geografije v Franciji, kar pomeni, da vsi kandidati po uspešno opravljenem praktičnem delu dobijo službo.

Splošne profesionalne kompetence, ki jih kandidati pridobijo v začetnem izobraževanju oz. enoletnem usposabljanju, so predstavljene v posebnem pravilniku.¹⁶ Te kompetence so za vse učitelje v osnovnih in srednjih šolah (11–18 let) in so razdeljene v tri sklope.

Prvi sklop zahteva, da je učitelj odgovoren do šolskega sistema, kar pomeni na eni strani, da pozna svoje pravice in dolžnosti (skrbi, da vsi učenci pridobijo znanja in sposobnosti), na drugi strani pa da pozna glavne šolske dokumente in pravilnike, da lahko prispeva tudi k izboljšanju obstoječih predmetnikov in šolstva.¹⁷

Drugi sklop zahteva, da je učitelj odgovoren do svojega razreda, kar pomeni, da pozna svoj predmet, ki ga uči, da zna izbrati in predstaviti bistvo svojega predmeta različnim stopnjam in starosti učencev. Ne glede na predmet pa je odgovoren tudi za pisno in ustno izražanje ter sporočanje učencev (v francoskem jeziku). Ravno tako pa mora znati načrtovati, pripraviti, izvajati in ovrednotiti svoje poučevanje; določiti učne cilje in potrebne etape za njihovo uresničevanje ter uporabljati različna učna sredstva, še posebej informacijsko-komunikacijsko tehnologijo. Učitelj morati znati upoštevati potrebe učencev, uporabljati načine ugotavljanja napredka učencev ter še posebej evalvirati svoje poučevanje in učenje vsako učno uro. Učitelj se mora zavedati odgovornosti in pomembnosti svojega dela, kazati dinamičnost, znati prepričevati in spodbujati k učenju, vključevati učence v skupinsko ali aktivno delo, predvideti in videti težave učencev ter jim pomagati itd.¹⁸

Tretji sklop pa vključuje odgovornost učitelja do šolske ustanove. Učitelj se mora zavedati pomena in vrednosti šolske ustanove za izobraževanje mladih in njihovo pripravo na družbeno življenje. Biti mora pripravljen delati v skupinah ali različnih skupnih projektih na

¹² Donnermair, Christa (2003). Institutional links between schools and ITT institutions. V: Initial training for history teachers: structures and standards in 13 member states of the Council of Europe. (2003). (Edited by Alois Ecker). Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 86.

¹³ Primeri nalog so v: Le CAPES d'histoire-géographie (2000). Paris: Vuibert.

¹⁴ Le CAPES et l'Agrégation d'histoire et de géographie. (2000). Paris: Armand Colin, str. 11–12.

¹⁵ Donnermair, Christa (2003). Institutional links between schools and ITT institutions. V: Initial training for history teachers: structures and standards in 13 member states of the Council of Europe. (2003). (Edited by Alois Ecker). Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 86.

V Franciji lahko kandidati opravljajo tudi izpit Agrégation (za visoke šole) posebej za zgodovino in za geografijo, ki je ravno tako ustni in pisni. Izpit iz zgodovine vključuje pisni del (esej o antični in srednjeveški zgodovini, esej o novoveški in sodobni zgodovini, razlaga zgodovinskega besedila in geografski esej), v ustni obliki pa je učna priprava iz zgodovine, razlaga zgodovinskih virov in razlaga geografskih virov. Le CAPES et l'Agrégation d'histoire et de géographie. (2000). Paris: Armand Colin, str. 8–12.

¹⁶ Mission du professeur exerçant en collège, en lycée d'enseignement général et technologique ou en lycée professionnel. Circulaire n° 97–123 du 23 mai 1997. Dostopno na: <http://www.ac-reims.fr/ia51/dipeae/originaux/Circulaire%20no%2097-123%20du%2023%20mai%201997.htm> (20. 8. 2005).

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam.

šoli. Ravno tako mora znati konstruktivno komunicirati s starši in skrbniki učencev. Pripravljen pa mora biti tudi na sodelovanje z zunanjimi ustanovami in učitelji.¹⁹

Glavni cilji začetnega izobraževanja učiteljev zgodovine in geografije pa so razdeljeni v štiri sklope:

- splošno znanje predmeta (znanje zgodovine in geografije, specifične metode in pojmi za oba predmeta, uporaba virov, namen poučevanja obeh predmetov: znanje, državljanska odgovornost, sposobnost interpretacije sveta),
- poznavanje in uporaba učnega načrta (načrtovanje in zagotavljanje napredovanja, poznavanje in uresničevanje ciljev tem),
- poučevanje, spremljanje in vodenje učencev pri delu (dovzetnost za pričakovanja in potrebe razreda, razdeljevanje in poučevanje različnih faz, sposobnost prepričevanja in poslušanja, uporabljanje različnih učnih sredstev, analiziranje lastnega dela, ocenjevanje in izboljševanje učenčevega dela),
- poučevanje v šolskem poslopju (sodelovanje pri šolskem delu, sodelovanje s kolegi istega predmeta in s predmeti istega razreda).²⁰

Cilji tako predstavljajo kompetence učiteljev začetnikov zgodovine in geografije ter vključujejo poznavanje dela z učenci, poznavanje predmeta in tehnologije ter šolskega dela.

Predstavljene kompetence v Franciji ne pomenijo, da jih je potrebno absolutno pridobiti in osvojiti že v začetnem izobraževanju, ampak postopoma z nadaljnjim izobraževanjem in prakso. Poslanstvo učiteljev je, da izobražujejo mlade, ki so jim zaupani, prispevajo k izobraževanju in zagotavljajo mladim izobrazbo za družbeno in poklicno vključevanje. Učitelji so sicer avtonomni pri svojem poklicu, vendar pa morajo upoštevati, da so učenci v središču njihovega dela in razmišljanja. Učitelji morajo upoštevati vse učence ne glede na razlike in morajo biti pozorni na njihove težave. Ravno tako pa se morajo stalno izobraževati in slediti novostim svojega predmeta.

Glavni cilj začetnega usposabljanja v Franciji je, da na eni strani učitelji spoznajo vso odgovornost svojega poklica, na drugi strani pa da pridobijo željo in sposobnost nadaljevati svoje izobraževanje ter izpopolnjevati svoje poučevanje in ga stalno prilagajati učencem.

Slovenija

V Sloveniji morajo učitelji, ki poučujejo zgodovino v osnovni ali srednji šoli, končati pedagoško smer zgodovine (na Pedagoški fakulteti v Mariboru ali Filozofski fakulteti v Ljubljani). Pedagoška smer (4 leta in dodatno leto za pisanje diplomske naloge) je namenjena bodočim učiteljem zgodovine. Na Filozofski fakulteti je pedagoška smer sestavljena tako, da vključuje akademski študij zgodovinskih predmetov in študij akademskih predmetov drugega izbranega predmeta (dvpredmetni študij, enopredmetni pedagoški študij zgodovine se ne izvaja). Posebnost pa so splošni pedagoško-psihološki predmeti (didaktika, pedagogika, andragogika in psihologija za učitelje) in predmet didaktika zgodovine, ki vključuje tudi pedagoško prakso. Tako diplomantje že pridobijo določeno število kompetenc v času diplomskega študija.

Kompetence, ki jih diplomant pridobi pri splošnih pedagoško-psiholoških predmetih, so naslednje:

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Initial training for history teachers: structures and standards in 13 member states of the Council of Europe. (2003). (Edited by Alois Ecker). Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 180–181.

»Učinkovito« poučevanje

- je usposobljen za preoblikovanje in posredovanje strokovno-predmetnih vsebin na učencu razumljiv način;
- pri uresničevanju šolskega kurikuluma ustrezno povezuje cilje učnih načrtov, vsebine, načine učenja in razvoj učencev;
- učinkovito načrtuje, organizira in izvaja učne aktivnosti;
- obvlada principe raziskovanja na pedagoškem področju ter jih uporablja pri izboljševanju učenja in poučevanja;
- spodbuja aktivno in neodvisno učenje, ki učencem omogoča, da sami načrtujejo, spremljajo, vrednotijo in uravnavajo svoje učenje;
- spodbuja sodelovalno učenje, ki učencem omogoča razvoj socialnih veščin za uspešno sodelovanje v različnih heterogenih skupinah.

Vseživljenjsko učenje

- uporablja ustrezne metode za motiviranje učencev in razvija strategije, ki omogočajo vseživljenjsko učenje;
- spodbuja prožnost in vztrajnost pri soočanju z novimi izzivi in nalogami ter sposobnost samovrednotenja pri učencih;
- pri delu uporablja informacijsko-komunikacijsko tehnologijo in pri učencih razvija informacijsko pismenost;
- pri učencih razvija komunikacijske in socialne veščine.

Vodenje in komunikacija

- učinkovito komunicira z učenci in razvija pozitivne odnose z njimi;
  - oblikuje spodbudno učno okolje in skupnost učencev, v kateri se ceni različnost in v katerih se učenci počutijo sprejete, varne in samozavestne;
  - oblikuje jasna pravila za vedenje in disciplino v razredu; pravila temeljijo na spoštovanju vseh udeležencev;
  - se uspešno sooča z neprimernim vedenjem, agresivnostjo, konflikti in uporablja ustrezne strategije za njihovo reševanje;
  - daje vsem učencem enake možnosti in prilagaja delo njihovim individualnim posebnostim;
  - prepozna učence s posebnimi potrebami, njihova močna in šibka področja, prilagaja delo njihovim zmožnostim in po potrebi sodeluje z ustreznimi strokovnjaki in ustanovami.
- Preverjanje in ocenjevanje znanja ter spremljanje napredka učencev
- ustrezno uporablja različne načine spremljanja, preverjanja in ocenjevanja napredka posameznega učenca v skladu s cilji ter daje konstruktivno povratno informacijo;
  - spremlja in vrednoti napredek učencev na področju usvajanja strategij učenja, učenja socialnih veščin, bralne in informacijske pismenosti;
  - seznanja starše in druge odgovorne osebe o napredku učencev.

Širše profesionalne kompetence

- razvija pozitiven odnos do učencev, kaže spoštovanje do njihovega družbenega, kulturnega, jezikovnega, verskega izhodišča;
- pri svojem delu upošteva etična načela in zakonska določila;
- kaže in spodbuja pozitivne vrednote, stališča in vedenje, ki ga pričakuje od učencev;
- učinkovito komunicira in sodeluje s starši ter drugimi osebami, odgovornimi za učence;
- sodeluje z drugimi učitelji in sodelavci na šoli;

- se vključuje in sodeluje v različnih aktivnostih v ožjem in širšem okolju ter na področju izobraževanja;
  - načrtuje, spremlja, vrednoti in uravnava lasten profesionalni razvoj.²¹
- Študentje pri predmetu Didaktika zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani (120 ur v 4. letniku) pridobijo naslednje kompetence:
- poznajo učne cilje sodobnega pouka zgodovine ter didaktično–metodično zasnovanost učnih načrtov, učbenikov in priročnikov za pouk zgodovine ter zunanjih izpitov iz zgodovine;
  - so usposobljeni za letno in dnevno načrtovanje, organiziranje, izvajanje in ocenjevanje rednega pouka in izvenšolskih dejavnosti s poudarkom na aktivni vlogi učencev;
  - uporabljajo informacijsko-komunikacijsko tehnologijo;
  - so usposobljeni za opazovanje, spremljanje, vrednotenje in samoocenjevanje učnega procesa;
  - kažejo zadovoljstvo, odgovornost in pozitiven odnos do pedagoškega dela.²²

Zgornje kompetence so sinteza sprotnih kompetenc, ki jih študentje pridobijo pri posameznih obveznostih.

Tako predavanja omogočajo, da študent pozna didaktično–metodične značilnosti sodobne didaktike zgodovine (učnih načrtov, učbenikov, priročnikov itd.) in pouka zgodovine v osnovnih in srednjih šolah; pozna sodobne učne oblike, metode, tehnike, strategije, sredstva, dejavnosti in načine ocenjevanja; pozna načine spremljanja in raziskovanja pouka ter permanentnega izobraževanja.

Skupinske in individualne hospitacije, analize in zapisniki omogočajo, da študent spremlja, opazuje, zapisuje, ovrednoti učni proces ter uporablja didaktično terminologijo.

Krajša seminarska naloga v obliki didaktičnega članka omogoča, da študent išče, izbira, analizira, sintetizira in vrednoti ter predstavlja različne učne vire za pouk zgodovine.

Krajše pisne naloge omogočajo, da študent uporablja didaktično–metodično teoretično znanje na konkretnih primerih.

Priprave in nastopi omogočajo, da študent načrtuje učne cilje, vsebino, oblike, metode, tehnike, strategije, sredstva in naloge; podaja učno snov zanimivo, jasno in sistematično; spodbuja učence in jih ustrezno vključuje v učni proces; ustrezno uporablja učne oblike, metode, tehnike ter učila in učne pripomočke; vodi učinkovito komunikacijo v razredu; izvaja prehode med etapami in različnimi učnimi načini ter primerno glasno in živeto izvaja pouk.

Pedagoška praksa in vodenje dnevnika omogočata, da študent povezuje didaktično–metodično teoretično znanje s praktičnim pedagoškim delom v osnovni in srednji šoli; pozna način delovanja šole in šolsko dokumentacijo; kaže pozitiven odnos z učenci in mentorjem; pozna pedagoško delo učitelja zgodovine; uporablja samorefleksijo in samoocenjevanje.

Ustni zagovor omogoča, da študent pokaže znanje, razumevanje, uporabo, analizo, sintezo in vrednotenje didaktično–metodičnih elementov.

Osebna mapa omogoča, da študent razmišlja o svojem delu, se samovrednoti in samoocenjuje; načrtuje svoje obveznosti, zbira svoje izdelke in ureja osebno mapo.

²¹ Peklaj, Cirila (2005). Kompetence študentov. V: Učni načrti splošnih pedagoško-psiholoških predmetov in specialnih didaktik na Filozofski fakulteti. Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (za potrebe projekta Partnerstvo fakultet in šol v letih 2004 in 2005), str. 7.

²² Trškan, Danijela (2005). Študijski program didaktike zgodovine 2005/06. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino, str. 3; Trškan, Danijela (2004). Osebna mapa. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino, str. 40; Učni načrti splošnih pedagoško-psiholoških predmetov in specialnih didaktik na Filozofski fakulteti. Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (za potrebe projekta Partnerstvo fakultet in šol v letih 2004 in 2005), str. 56.

Dodatne pedagoške dejavnosti (računalniško usposabljanje, obiski predavateljev, obiski pedagoških ustanov) pa omogočajo, da študent pozna vsestransko pedagoško delo v osnovnih in srednjih šolah, muzejih in v šoli v naravi; se zanima in kaže odgovornost za permanentno izobraževanje ter uporablja informacijsko-komunikacijsko tehnologijo.²³

Če povzamemo, študentje pri didaktiki zgodovine spoznajo naloge in pomen predmeta zgodovine, se naučijo samostojno načrtovati in izvajati učno delo v razredu, spremljati napredovanje učencev ter izboljševati pedagoško delo kot razmišljajoči praktiki in akcijski raziskovalci, kar je solidna osnova za opravljanje enoletnega pripravništva.

Enoletno pripravništvo se izvaja 10 mesecev in ga lahko opravljajo diplomantje tudi brez pedagoško-andragoške izobrazbe. Na koncu opravljajo ustni strokovni izpit, ki je sestavljen iz treh delov: poznavanje ustavne ureditve Republike Slovenije in predpisov, ki urejajo človekove ter otrokove pravice in temeljne svoboščine; poznavanje predpisov, ki urejajo področje vzgoje in izobraževanja ter poznavanje knjižnega jezika.²⁴

V pravilniku o pripravništvu sicer niso določene kompetence, ampak le področja, za katera se pripravnik usposablja. Ta pa so za vse šolske stopnje:

- »seznanjenje z načrtovanjem organizacije in izvedbe programa za predšolske otroke oziroma izobraževalnega programa, ali strokovnega področja, za katerega se pripravnik v vrtcu oziroma šoli usposablja,
- seznanjanje z različnimi metodami in oblikami vzgojnega oziroma vzgojno-izobraževalnega (v nadaljnjem besedilu: vzgojno-izobraževalno) dela,
- poglobljanje specialne didaktike pri predmetu oziroma predmetnemu področju, za katerega se pripravnik usposablja, vključno z oblikovanjem podrobnega vzgojnega oziroma učnega načrta, pripravo vzgojne oziroma učne ure in njeno izvedbo, pripravo naloge za preizkus znanja, hospitiranjem pri urah mentorja in drugih vzgojiteljev oziroma učiteljev,
- pridobivanje izkušenj pri vzpostavljanju dobrih človeških in delovnih odnosov z otroki, učenci in dijaki,
- pridobivanje izkušenj pri razvijanju skupinske dinamike, komunikacije in pri izvajanju metod in oblik dela ter pri uporabi vzgojnih oziroma učnih pripomočkov,
- poglobljanje znanj o preverjanju, ocenjevanju in spremljanju razvoja in napredka otroka, učenca in dijaka,
- poznavanje razredniških nalog s poudarkom na pripravi seje oddelčnega učiteljskega zbora, pripravi roditeljskega sestanka in drugih oblik sodelovanja s starši, utemeljitvi vzgojnega ukrepa in mentorstvu razredne skupnosti,
- reševanje problemov v zvezi s pravicami otrok, učencev in dijakov s poudarkom na ugovoru na oceno in statusu vajenca in dijaka,
- samostojno opravljanje vzgojno-izobraževalnega dela pod vodstvom mentorja,
- usposabljanje v svetovanju otrokom, učencem, dijakom, vzgojiteljem oziroma učiteljem in staršem,
- seznanjanje s primarnim in sekundarnim preventivnim delom, vezanim na vrtec oziroma šolo in na posameznika,
- usposabljanje za smotrno izbiro ustreznih vsebin in metod dela pri izvajanju programa za predšolske otroke,

²³ Trškan, Danijela (2004). Osebna mapa. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino, str. 40.

²⁴ Pravilnik o pripravništvu in o strokovnem izpitu strokovnih delavcev na področju vzgoje in izobraževanja. Št. 166-4/96. 33. člen. Uradni list RS, št. 12/96. Dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199630&stevilka=2002> (22. 11. 2005).

- usposabljanje v slovenskem knjižnem jeziku kot jeziku pedagoške komunikacije (v nadaljnjem besedilu: slovenski knjižni jezik),
  - poznavanje ustavne ureditve Republike Slovenije in človekovih ter otrokovih pravic in temeljnih svoboščin in
  - poznavanje predpisov, ki urejajo področje vzgoje in izobraževanja.«²⁵
- Desetmesečno pripravništvo pomeni usposabljanje za samostojno vzgojno-izobraževalno delo in tudi pripravo na strokovni izpit.

Kompetence izkušenih učiteljev

Kompetence izkušenih učiteljev zgodovine naj bi se nanašale na naslednje elemente:

- predmetno znanje (poznavanje vsebine izbrane teme, izbor vsebine); načrtovanje učne ure (učna priprava je izdelana, jasni učni cilji, pripravljene naloge in aktivnosti za učence, pripravljena učna sredstva, izbrana učna vsebina);
- poučevanje in učne metode (uvodna ustrezna motivacija; ustrezna navodila, razlaga in demonstracija, ustrezen izbor metod; izbor in ustreznost učnih oblik; različna vprašanja in sodelovanje učencev, ustrezna komunikacija; ustrezna uporaba časa za aktivnosti in naloge; različne učne metode; različna učila; ustrezen tempo in izraba časa; razumljivost in pravilnost predstavitve vsebine; čas za zaključek, preverjanje doseženih učnih ciljev);
- vodenje razreda in odnos do učencev (ustrezen uvod, prehodi in zaključki; ohranitev pazljivosti in pozornosti učencev oz. zanimanja in motivacije učencev; kontrola hrupa in govora; spoštovanje učencev);
- spremljanje in ocenjevanje učenčevega napredka (sprotno kontroliranje oz. preverjanje znanja učencev; predviden čas za preverjanje učnih ciljev; sprotne povratne informacije učencem);
- uspešnost (učinkovit pristop za ves razred, skupinsko, parno ali individualno delo; visoka pričakovanja za delo in obnašanje učencev; ustrezna disciplina; navdušenje, spodbujanje učencev k radovednosti in zanimanju za predmet; kvalitetno učenje učencev; ovrednotenje lastnega dela).²⁶

21. stoletje pa zahteva od učitelja tudi nove naloge in spretnosti, npr. »usmeritev od poučevanja k učenju, nadalje poudarek na uporabi sodobne informacijske tehnologije, usposobljenost za delo z različnimi učenci (različne sposobnosti, posebne potrebe, multikulturne razlike), nujnost sodelovanja z drugimi učitelji, drugimi strokovnimi delavci in starši, usposobljenost za refleksijo, raziskovanje in evalvacijo lastnega dela. Za uspešno prevzemanje vseh teh novih vlog mora biti učitelj odprt za spremembe in motiviran za vseživljenjsko učenje in stalni profesionalni razvoj.«²⁷

V nadaljevanju je predstavljen še primer kompetenc, uvrščenih v pet skupin. Predstavljajo kompetence, ki naj bi jih sodobni izkušeni učitelji imeli. Prva skupina je usposobljenost učiteljev za nove načine dela v razredu, kjer gre za uporabo ustreznih pristopov glede na socialno, kulturno in etnično različnost učencev in organiziranje optimalnega in spodbudnega učnega okolja z namenom spodbuditi in olajšati proces učenja. Pomembno je tudi timsko delo (poučevanje) z drugimi učitelji in strokovnimi sodelavci, ki sodelujejo v vzgojno-izo-

²⁵ Prav tam. 9. člen.

²⁶ Phillips, Rob (2002). *Reflective Teaching of History* 11–18. London. New York: Continuum, str. 52.

²⁷ Razdevšek Pučko, Cveta (2004). Kakšnega učitelja potrebuje (pričakuje) današnja (jutrišnja) šola? V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 55. Posebna izdaja: Učitelj med zahtevami, možnostmi in pričakovanji, str. 55–56.

braževalnem procesu z istimi učenci. Druga skupina kompetenc se nanaša na usposobljenost učiteljev za nove naloge dela zunaj razreda, to je na šoli in s socialnimi partnerji ter vključuje učiteljevo razvijanje šolskega kurikula, organizacijo in evalvacijo vzgojno-izobraževalnega dela ter sodelovanje s starši in drugimi socialnimi partnerji. Tretja skupina je usposobljenost učiteljev za razvijanje novih kompetenc in novega znanja pri učencih, pri kateri gre za učiteljevo razvijanje usposobljenosti učencev za vseživljenjsko učenje v družbi znanja; poudarjanje državljanske vzgoje učencev ter povezovanje in uporaba novih kompetenc pri posameznih predmetih ali predmetnih področjih. Četrta skupina se nanaša na razvijanje profesionalnosti, ki vključuje raziskovalni pristop in usmerjenost v reševanje problemov ter odgovorno usmerjanje lastnega profesionalnega razvoja v procesu vseživljenjskega učenja. Peta skupina pa je uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije, ki vključuje učiteljevo uporabo IKT pri pouku, pri drugem strokovnem delu in tudi za potrebe lastnega poklicnega razvoja.²⁸

Če primerjamo kompetence učitelja začetnika in izkušenega učitelja, potem so izkušeni učitelji bolj usposobljeni za sodelovalno delo (s šolo, ustanovami ...), bolj znajo usposabljeni učence za vseživljenjsko učenje ter spremljati lastni pedagoški razvoj.

Zaključek

Če primerjamo izobraževanje učiteljev zgodovine, lahko ugotovimo, da imata angleški in francoski šolski sistem začetno izobraževanje učiteljev v sklopu podiplomskega študija (enoletni program z najmanj 12 tedni praktičnega dela na šolah). V Sloveniji pa se začetno izobraževanje učiteljev začne že v dodiplomskem študiju. Po končanem dodiplomskem študiju lahko kandidati že začnejo samostojno poučevati. Opraviti morajo še enoletno pripravništvo, ki se lahko primerja s francoskimi in angleških enoletnim programom. V Veliki Britaniji in Franciji so v ta program vključeni univerzitetni učitelji in učitelji mentorji na šolah, v Sloveniji pa le učitelji mentorji. V Veliki Britaniji se začetno izobraževanje konča s pisnim izpitom, v Franciji pa je potreben pisni in ustni sprejemni izpit. V Sloveniji se pripravništvo zaključi z ustnim strokovnim izpitom (dopolnjen tudi s pisnimi učnimi pripravami). Razlika je tudi v tem, da v Franciji in Veliki Britaniji ne morejo kandidati poučevati na šolah brez dokončanja enoletnega programa, v Sloveniji pa lahko poučujejo samostojno že študentje ali diplomanti brez pedagoške prakse oz. pedagoške smeri študija.

Kompetence so sestavni del standardiziranih programov, kjer je pomembna predvsem kakovost izvajanja programa za kakovostno izobraževanje študentov. »Ker razumemo kompetence kot kombinacijo znanja, spretnosti, sposobnosti in odnosa do učenja in dela, ki so v medsebojni povezavi, spodbuda njihovem oblikovanju zahteva pripravo in izvedbo kompleksnega učnega procesa, v katerem so učenci aktivni v učenju in opazovanju lastnega učenja.«²⁹ To pa je naloga visokošolskih ustanov oz. visokošolskih učiteljev bodočih učiteljev ter vseh sodelujočih (učiteljev mentorjev, šolskih koordinatorjev ...). Tako bi morali biti vsi sodelujoči pri začetnem izobraževanju učiteljev podkovani v predmetnem in didaktičnem znanju, zlasti načrtovanju učne ure, vodenju, svetovanju in vrednotenju poučevanja, morali

²⁸ Vzeto iz: Razdevšek Pučko, Cveta, Taštanovska, Alenka, Plevnik, Tatjana (2004). Kakovost izobraževanja s poudarkom na izobraževanju učiteljev in drugih izobraževalcev. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3, str. 29.

²⁹ Sentočnik, Sonja (2004). Portfelj kot alternativna oblika vrednotenja učenčevega napredka – možnosti njegove uporabe v slovenskih šolah. V: Sodobna pedagogika. Letnik 55. Št. 1, str. 75.

bi biti pošten, pristni in iskreni pri komunikaciji ter seveda izkušeni, refleksivni in sposobni sodelovanja z različnimi učitelji, kolegi in ustanovami (učno partnerstvo).³⁰

Glavni namen začetnega izobraževanja učiteljev zgodovine je ravno tako: »Bodočega učitelja je treba opremiti s potrebnimi kompetencami za začetek dela, hkrati pa ga motivirati za nadaljnji profesionalni razvoj v vsej učiteljski karieri.«³¹ Kakovost učiteljeva dela ni odvisna samo od znanja in spretnosti učitelja, ampak tudi o osebnostnih kvalitetah (spoštovanje, skrb, pogum, življenjske ... in od osebnostnih vrednot, prepričanj ali obnašanj, kar je sicer težje doseči pri začetnem izobraževanju.³² Učiteljevo delo je poklic, ki bi moral vključevati avtonomijo, odgovornost, samokritičnost, refleksijo, akcijsko raziskovanje in stalno vseživljenjsko izobraževanje.³³

Literatura

- Discussion paper. Standards and the Quality of Teachers and Teacher Educators. (2005) Academic Committee 30th annual ATEE Conference Amsterdam 22–26 October 2005.
- Donnermair, Christa (2003). Institutional links between schools and ITT institutions. V: Initial training for history teachers: structures and standards in 13 member states of the Council of Europe. (2003). (Edited by Alois Ecker). Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 85–93.
- Initial training for history teachers: structures and standards in 13 member states of the Council of Europe. (2003). (Edited by Alois Ecker). Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Le CAPES d'histoire-géographie (2000). Paris: Vuibert.
- Le CAPES et l'Agrégation d'histoire et de géographie. (2000). Paris: Armand Colin.
- Medveš, Zdenko (2004). Kompetence – razmislek o razvoju koncepta splošne izobrazbe. Sklepno poročilo mednarodnega posveta o splošni izobrazbi. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3, str. 4–8.
- Mission du professeur exerçant en collège, en lycée d'enseignement général et technologique ou en lycée professionnel. Circulaire n° 97-123 du 23 mai 1997. Dostopno na: <http://www.ac-reims.fr/ia51/dipeae/originaux/Circulaire%20no%2097-123%20du%2023%20mai%201997.htm> (20. 8. 2005).
- Pečjak, Sonja (2004). Možnosti uresničevanja ključnih kompetenc. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3, str. 38–39.
- Phillips, Rob (2002). Reflective Teaching of History 11–18. London. New York: Continuum.
- Pravilnik o pripravništvu in o strokovnem izpitu strokovnih delavcev na področju vzgoje in izobraževanja. Št. 166-4/96. Uradni list RS, št. 12/96. Dostopno na: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199630&stevilka=2002> (22. 11. 2005).
- Pušnik, Mojca (2004). Od znanja h kompetencam. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3, str. 9–18.
- Razdevšek Pučko, Cveta (2004). Kakšnega učitelja potrebuje (pričakuje) današnja (jutrišnja) šola? V: Sodobna pedagogika. Letnik 55. Posebna izdaja: Učitelj med zahtevami, možnostmi in pričakovanji, str. 52–74.
- Razdevšek Pučko, Cveta, Taštanovska, Alenka, Plevnik, Tatjana (2004). Kakovost izobraževanja s poudarkom na izobraževanju učiteljev in drugih izobraževalcev. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3, str. 27–31.

³⁰ Več o kompetencah mentorjev: Dietling Fischer (2005). Kompetence mentorjev. Konferenca: Partnerstvo in mentorstvo v izobraževanju učiteljev. 22.–24. september 2005, Bled. Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete v sodelovanju z mednarodnim projektom MINT. Gradivo za delavnico.

³¹ Razdevšek Pučko, Cveta, Taštanovska, Alenka, Plevnik, Tatjana (2004). Kakovost izobraževanja s poudarkom na izobraževanju učiteljev in drugih izobraževalcev. V: Vzgoja in izobraževanje. Letnik XXXV. Št. 3, str. 30.

³² Discussion paper. Standards and the Quality of Teachers and Teacher Educators. (2005) Academic Committee 30th annual ATEE Conference Amsterdam 22–26 October 2005, str. 4.

³³ Prav tam, str. 5.

- Secondary PGCE History Course Handbook 2005/06. University of Exeter. Dostopno na: <http://www.ex.ac.uk/historyresource/Handbook22.9.05.doc> (22. 11. 2005)
- Sentočnik, Sonja (2004). Portfelj kot alternativna oblika vrednotenja učenčevega napredka – možnosti njegove uporabe v slovenskih šolah. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 55. Št. 1, str. 70–91.
- Trškan, Danijela (2002). Letna konferenca visokošolskih učiteljev, bodočih učiteljev in didaktikov zgodovine. V: *Zgodovinski časopis*. Letnik 55. Št. 3–4, str. 501–503.
- Trškan, Danijela (2004). Osebna mapa. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Trškan, Danijela (2005). Študijski program didaktike zgodovine 2005/06. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Učni načrti splošnih pedagoško-psiholoških predmetov in specialnih didaktik na Filozofski fakulteti. Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (za potrebe projekta Partnerstvo fakultet in šol v letih 2004 in 2005).
- University of Exeter. School of education and lifelong learning. Postgraduate Certificate in Education. Secondary Programme Handbook. Academic Year 2005–2006. Dostopno na: http://www.education.ex.ac.uk/partnership_with_schools/documents/secondary_documents/sec_pgce_handbook_0506_final_version (22. 11. 2005).

IN MEMORIAM

Terezija Traven (1. 10. 1910 – 30. 10. 2005)

V prvih novembrskih dneh leta 2005 smo se poslovili od Terezije Traven, upokojene višje strokovne sodelavke Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani. Terezija Traven se je rodila pred petindevdesetimi leti v družini trgovca in gostilničarja iz Tacna nad Ljubljano. Njihovi hiši se je reklo pri »Koširju«. S tem severnim ljubljanskim obrobjem je ostala najtesneje povezana vse svoje življenje, tako na osebni in čustveni, in kot zgodovinarica tudi na raziskovalni ravni.

Burna trideseta leta prejšnjega stoletja so odločilno vplivala na njeno idejno, končno pa tudi na poklicno usmeritev. Takrat se je namreč pridružila levičarskemu gibanju, se vključila v društvo Vzajemnost ter Esperantsko društvo v Tacnu, skupaj z Dušanom Pirjevcem pa je od leta 1940 delovala tudi v tacenski partijski celici. V revolucionarni organizaciji je predstavljala t. i. maloboržuažni element in zanimivo je, da se taki oznaki osebno ni niti odrekala.

Po okupaciji se je kot komunistka takoj vključila v revolucionarno osvobodilno gibanje in vojna leta med drugim preživela kot kurirka Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, tehničarka v ilegalni grafični tiskarni in vodja intendance v Ljubljani, nato pa kot aktivistka OF, Slovenske protifašistične ženske zveze in KPS v Beli krajini in na Štajerskem. Bila je nosilka Partizanske spomenice 1941.

Po vojni bi se ji lahko zgodilo, da bi se njeno poklicno delo omejilo le na t. i. družbenopolitično delovanje. Vendar je kljub perspektivnim poklicnim možnostim v sebi nosila veliko željo po nadaljnjem izobraževanju, kar v tistih časih ni bilo vedno najlažje in tudi ne posebej zaželeno. Leta 1946 se je vpisala na gimnazijo, nato pa se je odločila za študij zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Diplomirala je leta 1960. K študiju zgodovine jo je vzpodbudila želja raziskovati in pisati o usodnem obdobju slovenskega naroda med drugo svetovno vojno.

Terezija Traven se je takoj po diplomi zaposlila na tedanjem Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, kjer je ostala do upokojitve leta 1981. Posvečala se je predvsem preučevanju vojaškega in političnega vidika narodnoosvobodilnega gibanja. Pri tem se je osredotočila na njegovo začetno obdobje. Morda je ta odločitev izhajala iz njene osebne narave in tudi narave gibanja, ki mu je dala svoja najboljša leta: takrat je bilo namreč vse še manj politično, slonelo je na osebni predanosti in osebnem delu.

Predvsem predano delo je bila vrednota, ki so jo njeni sodelavci začutili ob vsakem osebnem stiku s Terezijo Traven ali Rezko, kot so jo pogosto imenovali. Njena zasluga je na primer, da danes razpolagamo z bogato zbirko podatkov o partizanskih prvoborcih, brez česar bi bilo danes slovensko zgodovinopisje siromašnejše za pomembne obravnave s področja politične in socialne pripadnosti slovenskih partizanov leta 1941.

V zgodovinopisnem delu Terezije Traven se izrazito izrisuje nekaj tematik, ki jim je namenjala svojo pozornost: prvo področje njenega zanimanja so predstavljale prve slovenske partizanske enote, drugo razvoj partijske in frontne organizacije predvsem v Ljubljani in njeni okolici, tretje pa je zajemalo delovanje in usode posameznikov. Ob tem se je pogosto vračala na svoje ožje rojstno območje z opisi zgodovinskega dogajanja v Tacnu, v dolini Medvod in predvsem na Rašici kot območju delovanja Rašiške čete in prvi požgani vasi na

Slovenskem med okupacijo. Rašici je posvetila tudi samostojno publikacijo (Terezija Traven: Rašica, Maribor 1982). Na osnovi svojega natančnega dela je objavila številne prispevke. Njena bibliografija šteje okoli 200 enot. Med njimi moramo posebej omeniti še monografsko zasnovani obravnavi Mokronoške (Terezija Traven: Mokronoška partizanska četa, Novo mesto 1985) in Novomeške partizanske čete (Terezija Traven: Novomeška partizanska četa, Novo mesto 1989). Zlasti zadnjo odlikuje kritična analiza splošnih razmer, v katerih je leta 1941 nastajala Novomeška četa, vrednotenje njene bojne učinkovitosti ter opisovanje medsebojnih odnosov in osebnih usod posameznih borcev. Terezija Traven je tudi avtorica številnih gesel v Enciklopediji Slovenije in soavtorica Bibliografije člankov o delavskem gibanju na Slovenskem 1917–1941, I, (1917), ki je izšla v Ljubljani leta 1974.

Terezija Traven je bila še v častitljivi starosti polna iskateljskega nemira ter načrtov, in če je le mogla, se je še vedno rada ustavila na inštitutu in obiskala svoje kolege. Sodelavci in kolegi je niso cenili le zaradi njenega dela, temveč tudi zaradi njenih človeških lastnosti. Bila je poštena, človeško čuteča in resnicoljubna tako v osebnih odnosih kot v strokovnih vprašanjih.

Njeni nekdanji inštitutski sodelavci, kolegi iz Arhiva Republike Slovenije ter člani Zveze zgodovinskih društev Slovenije, ki ji je kot ena najbolj zvestih društvenic Zgodovinskega društva Ljubljana tako izrazito pripadala, se poslavljamo od nje s prijetno zavestjo, da smo skupaj delili precejšen del našega zgodovinarskega bivanja. Vedno smo se radi srečali z njo, saj je bila marsikomu dragocen sogovornik. Takšno jo bomo ohranili v našem spominu.

Jurij Perovšek

KONGRESI, SIMPOZIJI IN DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

35. mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci

Bad Radkersburg, 5.–8. julij 2005

V avstrijski Gornji Radgoni je od v začetku julija lani potekalo 35. mednarodno kulturnozgodovinsko srečanje Modinci, s podnaslovom *Führungsschichten im pannonischen Raum im 18. und 19. Jahrhundert*.

Mednarodni simpozij Modinci je krojil pester spekter predavateljev iz Gradiščanske, Štajerske, Hrvaške, Madžarske in Češke. Slovenski predstavniki, ki v organizacijskem odboru tega tradicionalnega srečanja sicer sodelujejo že od samega začetka, se zaradi premajhnega posluha za to poklicanih, srečanja niso udeležili. To so obžalovali vsi udeleženci srečanja, predavatelji in poslušalci. Izrazili so upanje, da bosta stroka in dobra volja našli pot iz slepe ulice. Od tovrstnih srečanj imamo lahko koristi vsi, udeleženci s poslušanjem zares kvalitetnih referatov, pa tudi mladi zgodovinarji, ki jim organizacijski odbor nudi finančno podporo pri nadaljnji raziskovalni dejavnosti.

Pred slovesnim začetkom smo si udeleženci v tamkajšnjem mestnem muzeju ogledali razstavo *Grenzen überwinden*. Slikovni material, predmeti in besedila so pričali o razvoju kraja od najzgodnejšega obdobja do današnjih dni in spominjali na dogodke, ki so ne glede na meje prizadeli obe današnji državi, Slovenijo in Avstrijo. Vsebinsko se je na razstavo navezovalo uvodno predavanje Gerharda Pferschya, nekdanjega direktorja štajerskega deželnega arhiva z naslovom *Der Raum Radkersburg in der Geschichte*. Po referatu, v katerem je predstavil zgodovinski razvoj tega področja, je sledila slovesna otvoritev simpozija.

V dobrih dveh dnevih so referenti s kvalitetnimi predavanji poslušalcem živo naslikali čas pred sto in več leti. Obdobje po revoluciji leta 1848 sta evropski prostor zaznamovala idejni napredek in hitri tehnološki razvoj, kar je vplivalo na takratno družbeno podobo. Referenti so jo raziskovali iz različnih vidikov. Tako je Peter Wiesflecker v uvodnem predavanju z naslovom *Alter und neuer Adel in Innerösterreich* predstavil nekaj plemiških družin Notranje Avstrije. Predavatelj, ki tudi sicer velja za enega najboljših poznavalcev avstrijskega srednjeveškega plemstva, je v zanimivem prispevku orisal navade in običaje njihovega vsakdana. Njegovega štajerskega kolega Roberta Hausmanna so v prispevku *Wirtschaftseliten im 18. und 19. Jahrhundert* zanimale predvsem gospodarske elite Štajerske, še zlasti njihov razvoj po letu 1848 in 1873. János J. Varga je predstavil reformne načrte plemstva za ohranitev njegovih elit po turškem obdobju, Zoltan Kaposy pa se je ukvarjal s funkcijskimi spremembami plemstva v 18. in 19. stoletju. Kako je v tem času izgledala centralna uprava Esterházijske domene in kako so delovale njeni najvišji predstavniki je zanimalo Felixa Toblerja iz Gradiščanske. János Poór se je ukvarjal s političnimi elitami v zahodni Madžarski na prelomu iz 18. v 19. stoletje. Na podlagi protokolov madžarskega parlamenta je avtor statistično analiziral njegovo delovanje in učinkovitost. Zahodno madžarsko področje je bilo zanimivo tudi za Johanna Seedocha. V ospredju njegovega prispevka je bila regionalna in komunalna ureditev v *komitate* pred in po revolucionarnem letu 1848. Vera Bácskai je pojav elitnega sloja družbe na tem področju poskušala razložiti na podlagi kriterijev, ki v celoti ne ustrezajo sociološki definiciji tega fenomena. V 18. stoletju je premoženje meščanov po pravilu pogojevalo tudi moč in oblast, kar pa se je v 19. stoletje spremenilo, saj so se posamezni trgovci hoteli znebiti tovrstnega, po njihovem mnenju nadležnega opravila. Iz sosednje Hrvaške je odmeven referat z naslovom *Die bürgerliche Eliten Kroatiens in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts* imela Iskra Iveljić. Avtorica je izpostavila ideološke in politične poglede, socialna razmerja ter kulturne dosežke meščanske elite v drugi polovici 19. stoletja na Hrvaškem. Večina tega sloja hrvaške družbe je po

njenem mnenju stremela k liberalnim idejam in modernizaciji. Njena hrvaška kolegica Kristina Milko-
vić je predstavila delovanje Josipa Jelačića kot vojaka in plemiča v prvi polovici 19. stoletja.

Uglašeni referat, ki so bili vsi v nemškem jeziku, je običajno sledila še bolj zanimiva disku-
sija. Udeleženci so prispevke uglednih in priznanih strokovnjakov dobro sprejeli, njihova uporabna
vrednost pa bo še večja, ko bo izšel zbornik letošnjega simpozija.

Poleg predavanj so se udeleženci simpozija udeležili ekskurzije v bližnji *Vulkanland*. Najprej so si
ogledali grad *Halbenrain*, manjši dvorec, ki je preurejen v nekakšno vrsto gostinske poklicne šole. V
ospredju izobraževanja je praktično usposabljanje, zato imajo dijaki na voljo ogromno kuhinjo, v kleti
pa peči, ob katerih se učijo pekarske obrti. V bližnjem vrtu in sadovnjaku, ki sta v popolni oskrbi
dijakov, se učijo pridelave in shranjevanje pridelkov. Šola dijakom v zadnjem, drugem nadstropju nudi
tudi bivanje. Pot se je nadaljevala po vulkanski pokrajini, v slikovito mesto *Straden*. Od tod se je
nudil prečudovit razgled na bližnjo in daljno okolico, na slovenski Boč in Pohorje.

Po zaključnem govoru gospoda Gerharda Pferschya in po ogledu mesta, so se vsi udeleženci še
zadnjič zbrali na vrtu županovega urada, kjer so nazdravili zaključku letošnjega in začetku naslednjega,
36. srečanja, ki ga bo organiziral Mogersdorf, gradiščansko mesto Modinci, po katerem je simpozij
tudi dobil ime.

M. Mojca Peternel

HEIRNET konferenca in seminar (History Educators International Research Network)

London, 14.–15. julij 2005

Mednarodna konferenca in seminar izobraževalcev učiteljev z naslovom Muzeji, identiteta in
državljanstvo je potekala v Londonu in sicer prvi dan v dveh londonskih muzejih, drugi dan pa v
prostorih QCA (Qualifications and Curriculum Authority), Piccadilly v Londonu.

Prvi dan smo udeleženci obiskali dva muzeja: Londonski muzej in Narodno galerijo portretov, kjer
so nam muzejski pedagogi predstavili dejavnosti, ki jih izvajajo za učence. Londonski muzej npr. izvaja
številne dejavnosti za zgodovino Londona, ki so namenjene osnovnošolcem, srednješolcem in učencem
s posebnimi potrebami, medtem ko se Narodna galerija portretov z metodo dela s portreti vključuje tudi
v pouk zgodovine in z atraktivnim pristopom privablja učence in učitelje. Oba muzeja sta zelo obiskana
in imata svojo spletno stran (<http://www.museumoflondon.org.uk>; <http://www.npg.org.uk/live/index.asp>)
ter skrbita, da so dejavnosti usklajene z nacionalnim učnim načrtom v Veliki Britaniji.

Drugi dan je bil v obliki zanimivega seminarja, kjer je 10 udeležencev predstavilo svoje prispevke.
Predstavitve oz. seminarji so potekali v treh delih, vsak del je imel uvodne predstavitve 3-4 prispevkov,
sledilo pa je skupinsko delo, kjer so se skupine pogovarjale o prispevkih, izkušnjah in problemih. Na
koncu je skupina izbrala poročevalca za plenarni del, ki se je zaključil še s skupno diskusijo. Ude-
leženec je bil tako vedno v različnih skupinah in vsaj enkrat je moral poročati. Delo je potekalo ves dan
intenzivno, tako da je enodneveni seminar prinesel veliko različnih izkušenj, idej za pedagoške dejavno-
sti v muzejih in tudi pokazal probleme posameznih držav pri vključevanju muzejev v učni proces.
Udeleženci so bili iz Kanade, Portugalske, Grčije, Nizozemske, Rusije, Združenih držav Amerike, Ve-
like Britanije in Slovenije.

Prvi del konference in seminarja je obravnaval vlogo in pomen muzejev. Svoje prispevke so pred-
stavili Stephane Levesque: Povezovanje muzejske pedagogike in šolske zgodovine; Irene Nakou: Mu-
zeji in zgodovinski pouk v sodobnem kontekstu ter Danijela Trškan: Muzejske pedagoške dejavnosti v
Republiki Sloveniji. Drugi del seminarja je obravnaval regionalno, narodno in mednarodno identiteto.
David Gerwin je predstavil prispevek: Učitelji, zgodovinarji, pripovedovanje in odkrivanje, Jocelyn
Letourneau: Muzeji in (ponovna) izgradnja zgodovinske zavesti, Jon Nichol: Muzeji in identiteta, Lieke
van Wijk: Razvoj izobraževanja kulturne dediščine v Evropi. Tretji del seminarja pa je ugotavljal, kako

lahko učitelji oz. izobraževalci učinkovito uporabijo muzeje za pouk oz. učenje. Isabel Barca in Helena Pinto sta predstavili prispevek: Kako lahko otroci osmislijo zgodovinske ulice, Hilary Cooper je predstavila članek: Rekonstrukcija plesa na gradu Belvoir leta 1814 in Penelope Harnett prispevek z naslovom: Raziskovati možnosti za zgodovino in državljansko vzgojo pri osnovnošolcih.

Če povzamemo vse prispevke, potem lahko ugotovimo, da muzeji danes predstavljajo avtentično, spodbudno, motivacijsko in zanimivo učno okolje. Predstavljajo vir za učenje, so odprti za alternativne interpretacije in so bolj realistični, saj so obiskovalci tudi bolj aktivno vključeni.

Muzeji predstavljajo lahko osebno, družinsko, lokalno, regionalno, družbeno, narodno, kulturno, večkulturno, mednarodno skupnost, dediščino, zgodovino ali identiteto. Muzeji zbirajo, ohranjajo, predstavljajo in na nek način tudi komunicirajo, saj predstavljajo različne zgodbe, sporočajo ali interpretirajo sporočila. Omogočajo spoštovanje zgodovinske preteklosti, posameznikov ali skupin ter različnih mnenj. Na ta način so pomembni za državljansko vzgojo.

Muzeji omogočajo uporabo, ponovitev ali poglobitev znanja ter boljše razumevanje in razvijanje predmetnih spretnosti ter avtentično učenje, kjer so lahko številne aktivnosti tudi medpredmetne (zlasti zgodovina, geografija, državljanska kultura, sociologija, umetnostna zgodovina itd.) in se lahko odvijajo v muzejskih prostorih ali izven muzeja.

Prispevki so pokazali, da je potrebno večje povezovanje in usklajevanje šol in muzejev oz. učiteljev zgodovine in muzejskih pedagogov pri doseganju in uresničevanju učnih ciljev oz. standardov znanja pri predmetu zgodovina tako v osnovni kot v srednji šoli. Seveda pa so tudi težave kot npr. obnašanje učencev, odsotnost učiteljev, varnost in denar. Muzejske dejavnosti bi bile lahko ne samo kot del izvenšolskih dejavnosti, ampak sestavni del predmeta zgodovine. Učitelji zgodovine pa bi morali biti na takšno delo in sodelovanje z muzeji tudi dobro pripravljene. Poznati bi morali predvsem delo s predmeti, muzejske eksponate in njihovo vsebino, poznati in se počutiti dobro v muzejskih prostorih. Ne bi smeli biti le pasivni učitelji, ki prepustijo celotno delo muzejskim pedagogom, ampak bi se morali tudi aktivno vključiti ipd.

Muzeji s svojimi predmeti, eksponati in zbirkami predstavljajo pravi center virov, zato so namenjeni ogledu, opazovanju, odkrivanju, preučevanju, učenju, raziskovanju, uporabi znanja, ponovitvi npr. ob igri vlog, ovrednotenju predstavitve zbirk in izražanju lastnega mnenja itd. Najpogostejše strategije, oblike in metode dela, ki so primerne za muzejsko delo učencev in so omenjene v prispevkih, so igra vlog, učenje z odkrivanjem, diskusija, pripovedovanje ali pisanje zgodb, risanje, beleženje, izpolnjevanje delovnih listov, snemanje pogovorov ali fotografiranje muzejskih zbirk itd.

Muzeji so povezani tudi z zgodovinskimi koncepti (značilni predvsem za učne načrte zgodovine v Veliki Britaniji, v prispevku Penelope Harnett), saj lahko učenci tudi v muzejih:

- spoznajo in razumejo ljudi, dogodke v preteklosti, njihova prepričanja, izkušnje in vedenja;
- ugotovijo, kateri so vzroki za spremembe ali kontinuitete in njihove posledice ter kdo ima od tega koristi;
- odkrivajo oz. postavljajo vprašanja o preteklosti (npr. kaj lahko ugotovijo iz določenega vira ali dokaza in kako to vedo);
- upoštevajo interpretacije (kaj učenci in kaj drugi ljudje pravijo o tem dokazu, vzroku, posledici itd.);
- se vživijo v preteklost (kako bi bilo, če bi bili učenci ta oseba);
- predstavijo svoje znanje in razumevanje, tako da vključijo različna mnenja in stališča (kako lahko razložijo vse to, kar so odkrili, drugim ljudem).

V svojem prispevku sem predstavila pedagoške dejavnosti slovenskih muzejev, še posebej pa dejavnosti Mestnega muzeja Ljubljana, ki pripravlja vsako leto številne delavnice za otroke in učence v starosti od 5 do 18 let in so jih udeleženci tudi pohvalili. Tako je muzej v šolskem letu 2004/05 pripravil za osnovnošolce naslednje delavnice: Arheopeskovnik, Dom nekoč in danes, Miklavž peče piškote, Barjanka izdeluje posodo, Marcus bo star šestnajst let, Po sledih antične Emone, Po sledih srednjeveške Ljubljane, Muzejski detektivi, Ko Ljubljana postane sodobno mesto. Za srednješolce pa je pripravil posebno konservatorsko delavnico. Ljubljanske bolnišnične šole in otroke s posebnimi potrebami, pa tudi nižje razrede oddaljenih osnovnih šol v mestni okolici, pa potujoča ekipa muzeja tudi obišče z dvema delavnicama: Marcus bo star šestnajst let in Slikar na obisku. Posebnost muzejske ponudbe je praznovanje rojstnega dneva po emonsko za otroke od 6. leta naprej. Druga posebnost je tudi ustvarjalna delavnica Olepšajmo se za rojstni dan, kjer otroci od 5. leta dalje izdelujejo nakit po pravadnih

vzorih. Vse dejavnosti so predstavljene v publikaciji: Za uka željne. Od pravljice zgodbe do raziskovalnih projektov. (2004) Koledar dogodkov 2004/05. Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana.

Mestni muzej Ljubljana vključuje pedagoške dejavnosti za vse starosti obiskovalcev in predstavlja primer uspešnega vključevanja muzeja v pedagoški proces in pouk zgodovine v Republiki Sloveniji ter s svojo pestro ponudbo ne zaostaja npr. za Londonskim muzejem. Tudi ostali slovenski muzeji, ki so predstavljeni v publikaciji Pedagoški programi v slovenskih muzejih in galerijah 2005–2007. (2005). Ljubljana: Pedagoška sekcija pri Skupnosti muzejev Slovenije, predstavljajo uspešno vključevanje muzejskih vsebin v pouk zgodovine.

Vsi predstavljeni prispevki in tudi prispevki avtorjev (11), ki niso predstavljeni na konferenci in seminarju, so objavljeni na spletni strani: <http://www.heirnet.org/qcasymposium.htm>.

Danijela Trškan

37. letna konvencija Ameriškega združenja za napredek slavističnih študij

Salt Lake City, 3.–6. novembra 2005

Kot vsako leto se je tudi letos novembra, tokrat v Salt Lake Cityju v ameriški zvezni državi Utah, zbralo več kot tisoč preučevalcev (zgodovinarjev, geografov, slavistov-jezikoslovcev, literarnih zgodovinarjev itd.) območja nekdanjega komunističnega sveta vzhodno od nekdanje železne zavese. Poudarki celotne konvencije so bili tokrat drugačni kot v preteklosti, ko so znanstveniki poročali zlasti o problemih zgodovine, geografije, politologije, Rusiji in drugih deželah »socialističnega tabora« pa tudi o zgodovini in tedanjem trenutku v Jugoslaviji. Tokrat so bili poudarki zlasti na tistem delu nekdanjega komunističnega sveta, ki je ta svet povezoval z islamom oziroma na problemu Čečenije, Kazahstana itd. V zvezi s tem so se pojavili celo predlogi o preimenovanju celotne organizacije, saj bi naj ime »slovanske študije« več ne odražalo tistega, s čemer se ukvarja organizacija.

Slovenski udeleženci sestanka smo se aktivno z referati udeležili kar nekaj panelov. Deloma smo tako sodelovali v okviru panelov, ki so jih organizirali člani Society for Slovene Studies, deloma pa smo s svojim znanjem obogatili tudi panele, ki so jih organizirale druge organizacije, ki sestavljajo združenje.

Že prvi dan sestanka smo tako sodelovali pri panelu o zaščiti avtohtonih narodnih manjšin in priseljenskih etničnih skupnostih v novih članicah Evropske unije (primer Slovenija). Panelu je predsedovala Sabrina Petra Ramet z Norveške univerze znanosti in tehnologije iz Trondheima. Josef Figa s Hamilton Collegea iz Cedar Rapidsa v Iowi je tako predstavil koncepte zaščite priseljenskih skupnosti v Evropski uniji in ZDA. Pri tem je poudaril, da moderne družbe zagotavljajo integracijo priseljenskih skupnosti, pri čemer se seveda pojavljajo problemi, ki so v EU, še posebej v Veliki Britaniji in Franciji prisotni in vidni zlasti pri pripadnikih priseljenskih skupnosti iz vrst muslimanskih skupnosti. Hkrati pa država omogoča mehanizme ohranjanja etnične identitete tem skupnostim na osnovi pravice teh skupnosti do samoorganiziranja. Naj k temu dodam, da se je v EU že pričel pretok priseljencev iz »novih« članic EU v »stare« članice, še zlasti v države, ki so omogočile neomejeno gibanje in naseljevanje prebivalstva. O tem lahko govorimo zlasti na primeru Velike Britanije, posledica tega pa je nastanek novih klasičnih tipičnih organizacijskih struktur za »servisiranje« potreb novih priseljenskih skupnosti (etničnih župnij, kulturnih društev, »etničnih« trgovin itd.). V večjem številu so se zlasti v Londonu naselili po 1. maju 2004 Poljaki. Podobno kot koncept pravice do ohranjanja etničnih identitet v ZDA sicer omogoča ohranjanje teh identitet na osnovi samoorganiziranosti, morda tudi kakih davčnih olajšav, pa »država« v »starih« članicah EU neposredno ne podpira ohranjanja etničnih identitet priseljenskih skupnosti. V ZDA je takšen pristop prisoten že stoletje, še zlasti pa od tridesetih let 20. stoletja dalje. Matjaž Klemenčič je v okviru tega panela predstavil koncepte zaščite italijanske in madžarske manjšine v Republiki Sloveniji, Jernej Zupančič pa problematiko zaščite ohranjanja identitete in koncepte enakopravnosti priseljenskih skupnosti v Republiki Sloveniji, ki jih lahko primerjamo s tistimi koncepti zaščite

priseljenskih skupnosti, ki so značilni za EU, še zlasti za skandinavske države. Komentar A. Rossa Johnssona iz Radia Free Europe/Radia Liberty in Hoover Institution pa je posegel na področje primerjav modelov zaščite priseljenskih skupnosti v Sloveniji, EU in ZDA.

Panelu »Slovenija 1945 : 60 let po tem« je predsedoval predsednik Society for Slovene Studies Metod M. Milac. Aleš Gabrič z Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani je tako spregovoril o zgodovini »boljševizacije« Slovenije na splošno, Tadeja Tominšek-Rihtar z istega inštituta pa o rezultatih projekta o žrtvah vojne in revolucije v Sloveniji. Žrtve je razdelila na tiste, ki so padli v partizanih, tiste ki so padli v protikomunističnih vojaških enotah in civilne žrtve vojne na Slovenskem. Zanimivo in pravilno je, da je k žrtvam, ki so padli v protikomunističnih vojaških enotah, prišela tudi Slovence iz Slovenije, ki so padli kot mobiliziranci v drugih vojskah (ne pa tudi Slovencev iz Koroške, Italije in Madžarske, ki so padli v nemški, italijanski in madžarski vojski). Seveda tu niso šteti tudi slovenski izseljenci, druge in tretje generacije, ki so sodelovali še zlasti v vojski ZDA. Tominšek-Rihtarjeva je opozorila tudi na kronično pomanjkanje sredstev za tovrstno dejavnost v Republiki Sloveniji. Peter Vodopivec z istega inštituta je predstavil prisotnost spomina na drugo svetovno vojno in leto 1945 v Sloveniji. Komentar Benjamina Frommerja z Northwestern University je obravnaval zlasti referat Tadeje Tominšek-Rihtarjeve in pohvalil nove pristope k tem vprašanjem.

Med slovenskimi paneli moramo omeniti tudi panel »Slovenija in Evropa«, ki se je ukvarjal z vprašanjem vpliva članstva v NATO in EU na Slovenijo. Na panelu, ki mu je predsedoval Stefan J. Kapsch z Reed Collegea, so sodelovali Charles J. Bukowski (Bradley University), Joseph Derdzinski (University of Denver), James Gow (Kings College, London, V.B.) in slovenski ambasador v ZDA Samuel Žbogar.

Posebna pomena za prihodnost Society for Slovene Studies so seveda mladi raziskovalci, ki se ukvarjajo s slovenskimi študijami. Panelu, ki je združil te raziskovalce, je predsedovala Carole Rogel z Ohio State University. Toby Martin Appelgate z Univerze v Tennesseeju je tako predstavil kozolec kot element slovenske identitete in pokrajine. Peter Mikek z Wabash Collegea je spregovoril o makroekonomskih aspektih slovenskega prevzemanja Eura, Sean O'Rourke z Univerze Yale pa o nekaterih vprašanjih iz slovenske slovnice.

Udeleženci iz Slovenije smo sodelovali še pri panelu »O tistih, ki so zares verjeli (v jugoslovanski komunizem): Jugoslovanski intelektualci v petdesetih letih 20. stoletja«. Marijan Despalatović s Connecticut Collegea je tako spregovoril o Miroslavu Krleži v petdesetih letih 20. stoletja, Nicholas John Miller iz Boise State University o Dobrici Čosiću, medtem ko je Mateja Režek z Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani spregovorila o Milovanu Djilasu z vidika prvega poraza znotraj partijskega »liberalizma«.

Matjaž Klemenčič je komentiral tudi panel o Vladku Mačku v hrvaški zgodovini. Mark Biondich, raziskovalec ki se ukvarja z vojnimi zločini (na območju nekdanje Jugoslavije) z Ministrstva za pravosodje v Kanadi, je spregovoril o Mačku in politični desnici na Hrvaškem v letih 1929–1941, Miran Pavlaković z Univerze Maryland o Mačku in španski državljanski vojni, Sabrina Petra Ramet pa o Mačku, hrvaški kmečki obrambi in nezadovoljstvu na Hrvaškem v letih 1932–1941. Bistvo hrvaškega nezadovoljstva z Mačkovim politiko je bilo v tem, da si je Maček prizadeval poiskati kompromis z Jugoslavijo oziroma s Srbi, medtem ko je skrajna desnica na Hrvaškem že med obema svetovnima vojnama iskala rešitev hrvaškega vprašanja v oblikovanju hrvaške nacionalne države. Ob koncu panela se je razvila zanimiva razprava, na eni strani o realnosti morebitnega izvajanja sporazuma med Cvetkovićem in Mačkom, na drugi pa o primerjavi med prvo in drugo Jugoslavijo. Ludwig Steindorff iz Univerze v Kielu v Nemčiji je tako zagovarjal stališče, da je prišlo do propada prve Jugoslavije spričo zunanjega napada, medtem ko je prišlo do razpada druge Jugoslavije izključno na podlagi razpada od znotraj. Pisec teh vrstic pa je opozoril na dejstvo, da je bila prva Jugoslavija zelo trhla državna tvorba, ki je razpadla tako rekoč takoj po napadu od zunaj. Pri tem so tako imenovani »zunajni sovražniki« izrabili prav vse tiste elemente nerešenega nacionalnega vprašanja, ki so kasneje privedli tudi do konca druge Jugoslavije v začetku devetdesetih let 20. stoletja.

Zanimiv je bil tudi panel, ki je primerjal položaj v novih članicah EU (Madžarski, Poljski, Češki republiki in Sloveniji). Lahko rečemo, da so se udeleženci štiridesetih odstotkov panelov ukvarjali z vprašanji, ki so bila tako ali drugače povezan z nacionalnimi vprašanji na območju vzhodne Evrope in nekdanje Sovjetske zveze. Vendar pa naj omenim še nekaj panelov, v katerih so se udeleženci ukvarjali

z vprašanji povezanimi z zgodovino in sedanostjo na prostoru nekdanje Jugoslavije. Eden od panelov se je tako ukvarjal z etničnimi konflikti in etnično identiteto v postkomunistični Evropi. Zanimiv je bil tudi panel o mednarodni pomoči državam, ki so nastale na območju nekdanje Jugoslavije. Deloma se je tega področja dotaknil tudi panel o islamu in mejah regije, s katerimi se ukvarja organizacija Ameriško združenje za pospeševanje slovanskih študij.

Pozornost pa so pritegnili tudi paneli o turizmu na območju nekdanje Jugoslavije, o zahodnem Balkanu ter njegovih možnostih za tranzicijo, o hrvaških možnostih za približevanje EU po hrvaški konsolidaciji in panel o Josipu Brozu--Titu v luči obletic 1945–1956–1995–2005/06.

Matjaž Klemenčič

OCENE IN POROČILA

Ignacij Voje, **Slovenica – balcanica: zgodovinske študije**. Ljubljana : Slovenska matica, 2005. 398 strani. (Razprave in eseji ; 50)

Knjiga *Slovenica – balcanica* zaslužnega profesorja ljubljanske univerze Ignacija Vojeta, ki je na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete dolga leta predaval zgodovino južnoslovanskih narodov oziroma kasneje zgodovino jugovzhodne Evrope v srednjem in novem veku, je zbir cele vrste razprav. Avtorju so nastajale v časovnem razponu, daljšem od štiridesetih let, precej raztresena pa so bile tudi po mestu svojih prvih objav. Sedaj so zbrane na enem mestu, vsebinsko smiselno povezane in hkrati združene v posamezne tematske sklope.

Slovenica združuje, kot to pove že ime, razprave, ki se dotikajo starejše slovenske zgodovine. Prvi sklop znotraj tega bloka obravnava balkansko politiko Celjskih grofov, ki nam lahko služi tudi kot dobra ilustracija za povezave slovenskega prostora z balkanskim. Te povezave se – enkrat bolj, drugič manj intenzivno – vlečejo skozi celotno zgodovino. Na področju poseganja Celjskih v balkanski prostor je opravil Voje znotraj slovenskega zgodovinopisja v marsikaterem pogledu pionirsko delo. Še zlasti to velja za povezave Celjskih z Bosno in tamkajšnjo vladarsko rodbino Kotromaničev, kot tudi za stike, ki so jih imeli z Dubrovnikom ali s srbskim dvorom v času Jurija Brankovića. Lahko rečemo, da predstavljajo Vojetova dela in raziskave na to temo obvezno branje za vsakogar, ki se želi podrobneje seznaniti s tem segmentom zgodovine celjske grofovske hiše.

Podobna ugotovitev velja lahko tudi za Vojetove raziskave, v katerih je obravnaval *turcico*, v prvi vrsti turške vpade na slovensko ozemlje. Velik del te problematike je Voje obdelal že leta 1996 v knjigi *Slovinci pod pritiskom turškega nasilja*. V tu predstavljeni knjigi pa je svojo pozornost namenil predvsem turškemu vpadu na Štajersko, Koroško in na Kras, ki jih je Stanko Jug v svojih, danes že klasičnih dveh razpravah iz let 1943 in 1959, pustil nekoliko ob strani. Seveda pa v teh vprašanih ni mogoče iti niti mimo raziskav, ki jih je v dveh knjigah objavil Vasko Simoniti. V slovenski zgodovini namenjenem delu knjige je Voje poleg tega objavil še razpravo o odnosu kranjskih fevdalnih rodbin do reformacije ter tri prispevke, ki obravnavajo lokalno zgodovino. Izmed njih je posebej omeniti obsežno analizo slovenskega ozemlja na vojaških zemljevidih iz terezijanske in jožefinske dobe. Vojetova razprava nazorno kaže, kako pomemben in dragocen vir je to kartografsko in topografsko gradivo, ki ga je pred leti za objavo pripravil Vincenc Rajšp.

Drugi del knjige je posvečen *balcanici*. Razprave v njem so razdeljene na pet tematskih sklopov. Prvi nosi naslov Sedem tančic kosovske bitke in v njem avtor z različnih vidikov obravnava to v zgodovinopisju in srbski zgodovinski zavesti visoko stilizirano in kot najbolj usodno dojemano bitko, v katero naj bi Srbe pod knezom Lazarjem vodila odločitev za nebeško in ne zemeljsko kraljestvo. Med manj znanimi stvarmi, ki jih na tem mestu obravnava Voje, naj omenimo, da je bil Benedikt Kuripečič iz Gornjega Gradu eden prvih, ki je v svojem opisu potovanja čez Balkanski polotok v Carigrad iz 1531 zapisal zgodbo o junaštvu Miloša (K)Obil(ov)ića na predvečer kosovske bitke.

Zelo aktualen je drugi sklop, ki pod naslovom *Kosovo med srbsko preteklostjo in albansko sedanostjo* združuje dve razpravi. Za zgodovinsko razumevanje današnjega trenutka na Kosovu je priporočljivo prebrati razpravo o etničnih procesih na Kosovu do srede 18. stoletja, medtem, ko o (površnem) slovenskem poznavanju in dojetanju starejše albanske in kosovske zgodovine veliko pove članek o albanskem narodnem junaku Gjergju Kastriotu Skenderbegu in njegovi recepciji v slovenski literaturi in zgodovinopisju.

V naslednjih treh razpravah, ki so združene v sklopu *Južnoslovanski prostor pod turško oblastjo*, Voje obravnava velike migracije na ozemlju nekdanje Jugoslavije, povzročene s turškim napredovanjem na Balkanu, nadalje vzroke islamizacije, ki je spremenila versko in posledično tudi etnično podobo obravnavanega prostora in nazadnje še razmerje osmanskih oblasti do (podrejenega) krščanskega prebivalstva in njegovih sakralnih objektov.

Poseben sklop, ki pa vsebuje eno samo razpravo, je namenjen makedonskim državnim simbolom, pri izboru katerih Makedonci niso imeli ravno srečne roke in hladne glave. Za osrednji heraldični simbol so si namreč izbrali sonce s 16 žarki, ki je bilo v antiki simbol Filipa II. Makedonskega in njegove dinastije. S tem so si nakopali resen, nepotreben in povsem predvidljiv politični konflikt z Grčijo in Grki, ki seveda takšno odločitev Makedoncev razumejo kot prisvajanje njihovih zgodovinskih simbolov.

Zadnji sklop razprav pa je posvečen utrinkom iz dubrovniške preteklosti. Gre za področje, ki je Ignaciju Vojetu nemara najljubše, ki ga na podlagi dolgoletnega študija gradiva iz dubrovniškega arhiva pozna najbolje in kjer je tudi dosegel svoje največje znanstvene uspehe. Nedolgo tega, leta 2003, je avtor iz te tematike že objavil obsežno monografijo *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku*, ki je bila deležna kar precejšnje pozornosti. Sedaj pa je k tej podobi dodal še nekaj drobcev. Tako je tematiziral vplive Italije na kulturo in šolstvo v Dubrovniku in Dalmaciji, načel vprašanje deleža hercegovskih Vlahov v kreditni trgovini srednjeveškega Dubrovnika, obravnaval hercega Štefana Vukčića Kosačo kot gospodarskega rivala Dubrovnika in na podlagi gradiva iz Arhiva Republike Slovenije opozoril na prebivalce Senja, ki so v 17. stoletju vstopali v dubrovniško vojaško-stražarsko službo.

S knjigo, ki jo predstavljamo, Ignacij Voje, kot sam pravi v njenem uvodu, zaključuje sintezo svojega znanstvenega dela. Dela, kateremu je posvetil velik del svojega življenja in dela, na katerega se lahko ob svoji osemdesetletnici z zadovoljstvom in ponosom ozre. Tudi s to knjigo je Voje še enkrat več pokazal, da je danes v Sloveniji nedvomno najboljši poznavalec starejše zgodovine Balkana nasploh in še posebej Dubrovnika. Je eden redkih slovenskih zgodovinarjev, ki se raziskovalno posveča preteklosti ljudi in prostora, v katerega državni okvir smo večino 20. stoletja spadali tudi Slovenci. Tako kot s predhodnimi knjigami, je Voje tudi s svojim zadnjim delom posegel v problematiko, ki je povezana tudi s slovenskim prostorom, a vendarle precej daleč od vprašanj in problemov, s katerimi se danes večinsko ukvarja slovensko zgodovinopisje. V duhu bogate slovenske zgodovinopisne tradicije pri raziskovanju starejše balkanske oziroma južnoslovenske zgodovine, si je seveda želeli, da to zanimanje in delo ne bi zastalo in da bo slovensko zgodovinopisje ohranilo svoje visoko mesto na raziskovalnem zemljevidu Balkana; mesto, h kateremu je veliko prispeval prav Ignacij Voje.

Peter Štih

Dušan Kos, **Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja**. Ljubljana : Založba ZRC, 2005. 431 strani.

V slovenskem založništvu, kadar gre za strokovna dela s področja zgodovinopisja, se kljub nizkim nakladam ne zgodi prav pogosto, da bi knjiga v razmeroma kratkem času doživela ponatis (v preteklem desetletju med specialnimi monografskimi študijami na primer *Zadnji knezi Celjski v deželah svete krone* (1982, 21991) Nade Klaić ali *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem* Petra Štiha (1994, 21997). Med te »uspešnice« sedaj lahko prištejemo tudi obsežno delo Dušana Kosa *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja* (1994), ki je nekoliko predelana in dopolnjena izšla letos pod zgoraj navedenim naslovom.

Monografija, temelječa na avtorjevi doktorski disertaciji, je bila od vsega začetka zasnovana dodelno; poleg (sintetičnih) izsledkov raziskave, ki predvsem umešča vlogo gradov v sodobno percepcijo poznosrednjeveške družbe na ozemlju Kranjske, Spodnje Štajerske in Slovenske Koroške, prinaša v uvodnem, analitičnem delu podroben, kataloško zasnovan pregled zgodovinskega razvoja posameznih gradov, s težiščem na lastniško-posesetniški dinamiki, predvsem v 13. in 14. stoletju. Z objavo tega gradiva, zbranega iz domala vseh razpoložljivih virov in literature ter dopoljenega s številnimi novimi spoznanji, ki predstavlja temelj in ogrodje njegove študije, je Kos, tako rekoč mimogrede, oskrbel slovensko historiografijo s priločnikom, po katerem nenehno segajo ne le medievisti, temveč v velikem številu tudi ljubiteljski zgodovinarji in domoznanci ter sploh vsi, ki jih privlači zgodovina slovenskih

gradov in plemstva. To je gotovo eden poglavitnih vzrokov za izjemen »tržni« uspeh že dolgo razprodane knjige, ob tem pa je ostal sintetični, vsekakor osrednji del študije pri večini bralcev nekoliko zapostavljen.

Morda so podobna razmišljanja vodila avtorja, ki v drugi, osveženi izdaji svoja sintetična dognanja nedvoumno (tudi fizično) postavlja v ospredje. Obenem je nekoliko posegel v samo zasnovno knjige. V nasprotju s predhodno verzijo, ki osvetljuje tematiko z vidika privilegiranih družbenih slojev (plemstva in mestnega patriciata) v povezavi z njihovimi bivališči (posestjo) na eni strani v podeželskem in na drugi v urbanem okolju, daje sedaj prednost odnosu med gradovi in njihovimi posestniki (plemstvom in vrhnjim slojem meščanstva) v širšem družbenem kontekstu. Pri tem ga bolj kot gospodarska vloga, povezana z nadzorom primarne produkcije, zanima vloga gradu kot centra, odraza in vzvoda politične moči, elementa teritorialne in rodbinske politike in podobno.

Bralec bo v Kosovi študiji našel odgovore na tozadevna vprašanja, ki so se v preteklega pol stoletja izbrusila v evropski, predvsem nemško pišoči historiografiji, tokrat aplicirana na specifične razmere in konkretne primere v slovenskem prostoru. Glavni poudarki se nanašajo na vznik gradov ter pravno in politično regulacijo njihove gradnje, vlogo gradov v dinastični (deželni) politiki, lastninsko-posesstne oblike (problem fevdov in alodov), različne tipe grajske uprave (njihove značilnosti in razširjenost), pomen in vlogo gradov na nepremičninskem trgu ter na vpetost plemiškega življenja med grad, vas in mesto in s tem povezan problem patriciata v osrednjeslovenskem prostoru. Z umestitvijo težišča raziskave v 13. in 14. stoletje, je Dušan Kos na eni strani sledil zadovoljivi ohranjenosti in dostopnosti virov, na drugi pa zavestno posegel v obravnavo obdobja, ki ga po pravici ocenjuje za prelomno z ozirom na ustroj srednjeveške družbe. Tako je njegova študija o gradovih obenem tudi študija o preobrazbi plemstva v slovenskem prostoru, ki so ga v začetku obravnavanega obdobja zaznamovali predvsem ministerialni odnosi, iz njega pa je izšlo kot biološko prenovljen in prevetren sloj klientel, ki so jih posamezni dinasti priklenili nase predvsem z gospodarskimi oz. službenimi vezmi.

V analitičnem delu avtor predstavlja blizu dvesto gradov osrednjeslovenskega prostora. Z ozirom na prvo izdajo je katalog bogatejši za dobro desetino gesel, pritegnjenih iz tokrat precej zgoščene glave *Patriciat: plemstvo ali/in meščanstvo* (v novi izdaji: *Problem kontinentalnega patriciata*). Med številnimi manjšimi spremembami (predvsem dopolnili) se najopaznejša nanaša na grad Miltenberk z nepojasnjeno lokacijo, kjer se je Kos tokrat odločil v prid kranjski (v zgornjem toku Mirne) na račun štajerske (v bližini Vojnika). Opise gradov dopolnjujejo številne fotografije in historične upodobitve, predvsem pa so dobrodošle fotografije pečatov nekaterih grajskih posestnikov s podobami rodbinskih grbov in genealoške preglednice; novost je tudi pet tematskih zemljevidov, ki pregledno ilustrirajo nastanek gradov ter lastniško in posestniško stanje v začetku 13. oziroma 15. stoletja. Vsi ti dodatki skupaj z različnimi kazali (med katerimi pa pogrešamo imenski register) dvigujejo uporabnost knjigi, ki se in se bo verjetno tudi v prihodnje uporabljala kot priročnik.

Matjaž Bizjak

Sima Ćirković, Desanka Kovačević–Kojić, Ruža Ćuk, **Staro srpsko rudarstvo**. Beograd : Vukova zadužbina, Novi Sad : Prometej, 2002. 262 strani.

Trije vodilni srbski medievisti, ki so prav proučevanju starega srbskega rudarstva posvetili veliko svojega raziskovalnega dela in rezultate teh raziskav objavili v številnih razpravah in študijah, so se odločili, da te izsledke objavijo v pregledni in strnjeni obliki brez obsežnega znanstvenega aparata v opombah. Knjiga nudi povezan sistematičen in uravnotežen prikaz vsega, kar je znano o starem srbskem rudarstvu. Avtorji časovno obdelajo rudarstvo od antičnih časov, preko obdobja srednjeveške srbske in bosanske države, njunega propada, prehoda pod turško nadoblast vse do Dunajske vojne (1683–1699), ko rudarstvo zamre. Celotna snov je obdelana v štirinajstih poglavjih. Pri vsakem poglavju je naveden avtor (pri štirih Ruža Ćuk, pri štirih Desanka Kovačević–Kojić, pri šestih Sima Ćirković). Naj pripomnim, da avtorji razvoj staro srbskega rudarstva ne obravnavajo samo na področju srednjeveške srbske, ampak tudi na področju srednjeveške bosanske države, kajti obe področji v gospodarskem in

tehničnem področju predstavljajo celoto. Zato je pojem staro srbsko rudarstvo treba razumeti širše in ne v etničnem smislu.

O starem srbskem rudarstvu se je v ustnem izročilu ohranilo zelo malo spomina. Domačih arhivskih virov ni. Zato največ gradiva nudijo arhivi izven srbskega in bosanskega ozemlja. Največ arhivskega gradiva se je ohranilo v Dubrovniškem arhivu. Predvsem se produkti srbskih in bosanskih rudnikov omenjajo v zvezi s trgovskimi in podjetniškimi posli, tehniko rudarjenja pojasnjujejo predpisi in poročila iz turškega obdobja, rudarsko pravo pa vsebujejo srbski in turški zakonodajni teksti. Materialne ostanke odkrivajo rudarski strokovnjaki in arheologi. Lingvisti pa se soočajo s srednjeveško rudarsko toponomastiko.

Šele sredi 19. stoletja se je začelo v Srbiji intenzivno raziskovati staro rudarstvo. Pionir na tem področju je bil Konstantin Jireček, ki je v delu »Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem veku« (1879) opozoril na gradivo, ki ga je odkrival v Dubrovniškem arhivu. Šele sredi 20. stoletja se je nadaljevalo z intenzivnejšim raziskovanjem te gospodarske panoge v starejših obdobjih v Srbiji in Bosni. S sistematičnimi raziskavami gradiva v Dubrovniškem arhivu je Jirečkove rezultate nadgrajeval Mihajlo Dinić z obsežnimi študijami o rudnikih v Srebrenici, Rudniku, Novem Brdu in Trepči. Učenci njegove »šole« (med njih štejejo tudi avtorje knjige) so z raziskovanji nadaljevali in v številni specialnih študijah dopolnjevali že znano sliko. K temu so svoj delež dodali tudi turkologi, ki so izdali serijo turških virov in se v poglobljenih študija dotaknili tudi srbskega rudarstva v obdobju turške oblasti.

Avtorji knjige ugotavljajo, da obstaja neskladje v dokumentaciji pri proučevanju zgodovine rudarstva med rudarstvom plemenitih in barvnih kovin ter rudarstvom železa. Čeprav obe veji rudarstva pripadata isti vrsti gospodarske aktivnosti in imajo celo vrsto skupnih značilnosti, vseeno prevladujejo posebnosti, ki ju ločujejo. Železo je mnogo manj privlačilo tiste, ki so pisali dokumente, kot srebro ali svinec ter je zaradi tega manj opazno v sliki srednjeveškega gospodarstva. Zato je tudi rudarstvo srebra in barvnih kovin v knjigi določalo tematsko strukturo in kompozicijo knjige. Rudarstvo železa so avtorji vključili le na tistih mestih, kjer so pridobivanje železa lahko osvetlili z dokumentacijo.

Ker so se avtorji odpovedali znanstvenemu aparatu z navedbo virov, so v končnem poglavju izčrpno navedli pregled virov in literature, ki so bili podlaga njihovim izvajanjem. Svoje utemeljitve so posredovali tudi preko tabel, preglednic in odlomkov iz gradiva. Temu je bil namenjen tudi kartografski (razprostranjenost rudnikov po posameznih okoliših) in ilustrativni material.

V osmih poglavjih so prikazali kronološki pregled razvoja srbskih rudnikov od antičnega obdobja do propada rudarstva v času Velike selitve Srbov (1690), v šestih poglavjih pa so obravnavali splošna tehnična in teoretična vprašanja povezana z rudarstvom. Kronološki pregled začenjajo s prazgodovinskim obdobjem. V zadnjih desetletjih so bila na področjih centralne in vzhodne Srbije opravljena sistematična geološka in arheološka raziskovanja. Na podlagi materialnih ostankov je rudnik na Rudnoj Galvi datiran v obdobje zgodnjega eneolita, ki se uvršča med najstarejše ohranjene spomenike starega rudarstva v jugovzhodni Evropi. Rudna bogastva balkanskih planin so poznana in v veliki meri izkoriščana v antični dobi. O rimskem rudarstvu so v provincah (predvsem v Meziji) ostala številna pričevanja. Rimljani so pridobivali na Balkanu ogromne količine različnih kovin, predvsem zlato, srebro in baker. Te žlahtne kovine so pošiljali v kovnico denarja v Rim. Svinec so v veliki meri uporabljali v gradbeništvu in industriji, medtem ko so iz železa izdelovali orožje v lokalnih delavnicah. Napadi Slovanov in Obrov proti koncu 6. stoletja in masovna kolonizacija Slovanov v 7. stoletju so povzročili propad antičnega rudarstva na Balkanu.

Prekinitvev od razvitega antičnega rudarstva do srednjeveške rudarske proizvodnje v Srbiji in Bosni je trajala nekaj stoletij, čeprav je že v času prvih Nemanjičev morala v Srbiji obstajati predelava kovin. Šele s prihodom nemških rudarjev Sasov sredi 13. stoletja se je začela sistematična rudarska proizvodnja v srednjeveški Srbiji. Kmalu so bili obnovljeni mnogi zapuščeni antični rudniki najprej v Srbiji, nato še v Bosni. Lahko bi rekli, da gre za kontinuiteto. Prihod Sasov pomeni občuten napredek pri eksploataciji rudnega bogastva in novo orientacijo pri iskanju rude. Lahko rečemo, da so Sasi odločilno vplivali na celoten gospodarski vzpon Srbije in Bosne konec 13. in v 14. stoletju. Še vedno pa nimamo dokončnega odgovora odkod so prišli Sasi in pod kakšnimi okoliščinami so se naselili v Srbiji. Obstajata dve tezi: 1. da so Sasi prišli v času prvega tatarskega vdora 1241–42 iz Erdelja, kjer so se predhodno naselili, in 2. prišli kot skupina kolonistov na poziv srbskega kralja Uroša I. (1243–1276). Zgodovinarji zagovarjajo predvsem drugo tezo. Kralj naj bi jim obljubil privilegije za svobodno delovanje. Delovati

naj bi začeli v Brskovu, ki je kot rudnik srebra postal eden prvih rudarskih in trgovskih centrov v srednjeveški Srbiji. Najstarejši sloj Sasov je bil etnično čist, bili so Nemci. Toda od sredine 14. stoletja se je proces asimilacije zelo pospešil. Naziv Sas je sčasoma izgubil prvotno etnično obeležje, in je v 14. stoletju postal sinonim za rudarja. Od konca 14. stoletja je srbsko in bosansko rudarstvo prišlo v roke domačih ljudi, ki so postali zelo znani po svojih sposobnostih in rudarskih veščinah tudi izven svoje domovine. Da so bili zelo cenjeni v Italiji, se vidi iz pisma občine mesta Siene v Italiji iz leta 1437. leta.

Brskovo je dobilo ureditev po vzoru na rudarske kraje, iz katerih so prišli Sasi. Organizirali so svojo občino na čelu s knezom, imeli so svoje sodstvo ter katoliške duhovnike. V Brskovu so v času rudarske aktivnosti, nekako do sedemdesetih let 14. stoletja, pridobivali srebro, glamsko srebro in baker. Ta proizvodnja je pritegnila tuje trgovce, predvsem iz Kotora in Dubrovnika, ki so posredovali plemenite kovine iz predelane rude na tuja tržišča, predvsem v Benetke. Rudarska proizvodnja in trgovska aktivnost v Brskovu je predstavljala zelo pomemben dohodek za srbske vladarje. Vladarjevi dohodki so izhajali iz carin in kovnice denarja, ki so jo dajali v zakup. V knjigi je navedeno, da je bila prva kovnica denarja v srednjeveški Srbiji v Brskovu. Brskovski srebrni dinar ali groš (denarius, grossus de Brescoa) se omenja v virih prvič leta 1276, torej v času vladavine kralja Dragutina. Avtor prispevka dopušča, da se je kovanje srbskega denarja začelo že pri koncu vlade kralja Uroša I. (1243–1276). Z raznimi vprašanji srbske numizmatike, kot začetek kovanja, njegove vrednosti, čistine in oblike, se je ukvarjal Gregor Čremošnik in ta vprašanja obdelal v več razpravah.¹ Na podlagi nekega akta (draške listine) iz leta 1214, v kateri se omenjajo »srbski perperji« (Yperperi Sclauonie) je bil Čremošnik mnenja, da je imela Srbija lasten denar že v času vlade kralja Štefana Prvočenčanega. Sigurno pa je, da je njegov sin Štefan Radoslav koval bakren denar. To potrjujejo tudi arheološka izkopavanja (od 1272 dalje) trdnjave Stari Ras na gradini na sotočju Sebečevske reke in reke Raške 11 km od Novega Pazarja. Odkrili so 25 primerkov skledastega denarja kralja Radoslava. Na osnovi analize legure so arheologi ugotovili, da je kovina iz katere je bil kovan Radoslavov denar iz Brskova. Prvi srbski srebrni denar ni bil v obtoku le v Srbiji temveč tudi izven njenih meja. Kot plačilno sredstvo je imel precejšen ugled v mednarodni trgovini in je po težini izgledu in vrednosti odgovarjal beneškemu matapanu. Konec 13. stoletja pa se je po vrednosti oddaljil od beneškega vzora. Zato so ga Benečani prepovedali na svojem ozemlju. V tej zvezi bi navedel nekatere Čremošnikove ugotovitve, ki nekoliko bolj pojasnjujejo navedbe v knjigi. Kralj Dragutin je po mnenju G. Čremošnika edinstven glede denarne politike. V času njegove kratkotrajne vlade je doživljala Srbija najbolj vratolomne valutne eksperimente. Vladarsko obdobje Dragutina je značilno glede denarne politike zaradi dveh nasprotij: prvič zaradi izredne kvalitete srbskega srebrnega denarja in drugič zaradi nenadnega padca realne vrednosti denarja. Čremošnik predpostavlja, da se je to dogajalo z namenom izvajanja določene vladarjeve fiskalne politike. V prvih letih svoje vladavine je koval novce, ki so po čistosti srebra v njih in po teži presegali najboljšo tedanjo evropsko valuto, beneški matapan. Čremošnik meni, da je moral imeti Dragutin pred seboj praktični cilj. Srbija je v tem času izvažala velike količine srebra v Dubrovnik in preko njega dalje na Zahod. Carina na plemenite kovine je bila visoka in je prizadela producente, Toda v primeru, da se je izvažal srebrni denar, se carina ni plačevala. S pretvarjanjem srebra v čim večjih količinah v denar, se je Dragutin izognil izgubi, ki bi nastala zaradi carine, če bi izvažal kovino. Beneška vlada se ni takoj znašla in je šele leta 1282 prepovedala promet srbskega denarja na svojem ozemlju. Kasneje je Dragutin izredno zmanjšal čistino srebra na škodo drugih primesi, zmanjšal težo in se spustil v zelo nevarne špekulacije. Čremošnik še ugotavlja, da so v srbskem zgodovinsko pravnem vprašanju kvalitete srbskega denarja vzbudila izreden interes in tudi velika nesoglasja. Predvsem je bila razgreta tista stran, ki je na srbske novce gledala kot na denar, ki je bil ves čas slabši od beneškega.

Že konec 14. in v začetku 15. stoletja so začeli Sasi odpirati rudnike tudi drugod po Srbiji. Naj navedem najpomembnejše: Rudnik, Trepča, Novo brdo, Janjevo, Črnča, Plana in Lipnik. V Bosni pa so odpirali rudnike v 14. stoletju predvsem v Srebrenici, Fojnici, Ostružnem, Kreševu, Kamenici in Olovu. Pregled delovanja posameznih rudnikov 14. stoletju je obdelan po posameznih rudarskih bazenih na področju Srbije in Bosne. Precejšna pozornost je posvečena rudniku srebra v Novem Brdu.

¹ G. Čremošnik, Razvoj srpskog novčarstva do kralja Milutina, SANU, Beograd 1933; isti, Prilozi dubrovačkoj i srpskoj numizmatiki, Slavia, VII, Praga 1928, str. 71, 72.

Turško prodiranje in napadi na Balkanu ter zasedba posameznih predelov v 15. stoletju, so vplivali na delovanje in preživetje rudnikov v Srbiji in Bosni. Določeni število rudnikov je po turški zasedbi nehala delovati, prebivalstvo pa se je razselilo. Seveda pa niso bila vsa rudarska področja enako prizadeta. Turška ureditev je kljub spremenjenim pogojem, pripomogla k nadaljnjemu razvoju te gospodarske panoge. Spremenila se je vloga tržišča. V času samostojne srbske in bosanske države se je zlato in srebro svobodno prodajalo in izvažalo na področja, kjer je bilo povpraševanje največje. Ko so Turki zasedli neko rudarsko področje so prepovedali vsak izvoz zlata in srebra. Namesto na tržišče so plemenite kovine usmerjal izključno v državne kovnice. Podrejanje rudarske proizvodnje interesom države, je služilo vzdrževanju ogromnega državnega in vojaškega aparata. V skladu z državno ureditvijo in tradicijo so Turki rudarska mesta vključili v sultanov has. Težko je ugotoviti, ali se pod Turki odpirajo novi rudniki, ali pa gre za nova rudniška mesta v okolici starih.

Poslednji polet rudarstva v Srbiji in Bosni je zaznati v obdobju sultana Sulejmana II. Veličastnega. Temu so bili namenjeni Sulejmanovi zakonski predpisi, iz katerih je razvidno, da je bilo rudarstvo v vzponu. V njih se manifestira kontinuiran razvoj rudarstva pod turško oblastjo. Poleg zakonskih spomenikov iz časa Sulejmana II., pričajo o poletu rudarstva tudi podatki o sultanovih dohodkih iz posameznih rudnikov.

Propadanje srbskega rudarstva se je začelo pod Turki v drugi polovici 16. stoletja. V rudarskih centrih centralne Bosne je zaznati tendenco, da se nekdanji rudniki srebra spreminjajo v rudnike železa. Tudi v Srbiji je opazna orientacija na proizvodnjo železa, čeprav manj izrazito. Propadanje rudarstva so povzročile splošne razmere v Osmanskem cesarstvu v zadnjih desetletjih 16. stoletja. Monetarna kriza je prišla do izraza v devalvaciji akče v odnosu do dukata. Vse to je povezano z »revolucijo cen«, ki je v istem času pretresala gospodarstvo Evrope. Posledice pritoka poceni srebra uvoženega iz Novega sveta so vplivale tudi na pogoje v katerih so poslovali rudniki srebra v Osmanskem cesarstvu. Pri tem je treba upoštevati tudi tehnološko zastarelost proizvodnje. Prikazani so še podatki iz nekega turškega dokumenta, v katerem je naveden pregled sultanovih dohodkov iz rudarstva konec 16. in v začetku 17. stoletja. Ta dokument je dragocen zato, ker daje pregled rudarskih kapacitet Osmanskega cesarstva in kot pokazatelj relativnega deleža posameznih rudarskih centrov v celotni proizvodnji.

Splošna, tehnična, pravna in trgovska vprašanja v rudarstvu so obravnavana v šestih poglavjih. Rudarska in metalurška tehnologija sta obdelani precej podrobno. Velike so bile razlike v tehnologiji pri pridobivanju in obdelavi posameznih rud. Pridobivanje železa se je razvijalo kot obrtna dejavnost s tradicionalnim orodjem in priborom. Pri plemenitih in barvnih kovinah pa je bil postopek precej drugačen. Iskalci rude so morali reševati številne težke in organizacijske probleme. Za postopek odkrivanja in pridobivanja rude se je ohranila bogata terminologija, ki je po večni nemškega izvora (šurf, ceh, šihl), kar ponovno dokazuje, da so jo uvajali Sasi. V poglavju sledimo postopku od odkrivanja rude, meritve rudnega polja, razporeditve horizontov, opis orodja in opreme. Seznanjeni smo tudi do kakšne globine so lahko prišli rudarji pri takratnem tehničnem znanju. Opisane so nevarnosti za rudarje in rudarske nesreče. Obstajale so tudi različne kvalifikacije za rudarje in tehnične strokovnjake. V procesu predelave rude so imele pomembno vlogo topilnice. Srednjeveške peči ta topljenje rud so bili stalni in trajni objekti, ki so morali biti zgrajeni v neposredni bližini tekoče, kar za rudnike ni bil pogoj. Že takrat so se v zvezi z metalurški objekti pojavila ekološka gibanja. V Srebrenici je zaradi topilnic in drugih objektov za predelavo rude prišlo do onesnaženja zraka do takšne mere, da je dubrovniška vlada od despota Đurđa Brankovića zahtevala, da se peči umaknejo iz Srebrenice.

Zelo pregledno je poglavje o proizvodih srbskih rudnikov in postopkih trgovanja z njimi. Dubrovniški in kotorski trgovci so bili glavni kupci proizvodov srbskih in bosanskih rudnikov in glavni nosilci trgovine s kovinami. Ukvarjali so se s posredniško trgovino. Najpogosteje so se združevali v trgovske družbe. Veliko pozornost so avtorji knjige posvetili kvantifikaciji rudarske proizvodnje in njihovega izvoza. Posebno se v knjigi ukvarjajo z glamskim srebrom in cenami srebra. Poleg srebra se je v Srbiji v velikih količinah pridobival baker v Bosni pa svinec. Eden od proizvodov srbskega in bosanskega rudarstva je bila tudi gleta (terra gleta, terra gheta). V knjigi je pojasnjen način pridobivanja glete. Pridobivala se je pri prvi topitvi svinčeve rude. Nastajala je pri metalurškem procesu kot stranski produkt. Gleta ali glaj je torej svinčev oksid (PbO – litarg), ki so ga uporabljali v različne namene. Avtor poglavja omenja uporabo v medicini in kozmetiku. Ferdo Gestrin je prišel pri svojih raziskavah do podobnih ugotovitev. Iz slovenskih dežel so med drugimi surovinami izvažali v Italijo tudi svinčev glaj. Uporabljali naj bi ga v lončarstvu za glazuro, pri slikanju porcelana in stekla in predvsem kot barvilo.²

To dokazuje tudi podatek v kreditni pogodbi med Dubrovčanoma krojačem Frankom Dobrijekovičem in zlatarjem Marinom Ratkovičem. Franko potrjuje, da je prejel od Marina trgovsko blago v vrednosti 300 perperjev, med drugim »pellibus montovinis albis et tinctis terra glete«.³

Priroda rudarskih poslov, predvsem prepletenost rudarskih obratov, nato reševanje težkih tehničnih vprašanj je zahtevalo, da se postopka izkoriščanja rudnega bogastva lotijo ljudje, ki se med seboj povezujejo. Vlaganja v takšne projekte so bila negotova in nepredvidljiva. Toda če je bil vložek kronan z uspehom, bi bil donos večji kot pri kateri koli drugi naložbi. Osnovna enota, ki se je lotila rudarjenja, je bila družina, skupina rudarjev, ki so sami delali in sami nosili stroške za potreben material. V razvoju rudarskih družin je imelo dolgosežne posledice vključevanje v družine tistih, ki sami niso sodelovali pri rudarskem delu, ampak so sodelovali le s financiranjem. Na ta način so si pridobili vse pravice članov družine. Ta način združevanja pa je povzročal zelo komplicirane odnose med delavci in financerji. O medsebojnih odnosih in razreševanju sporov so v začetku reševali po pravilih običajnega prava, pozneje na podlagi zakonskih predpisov. Avtorji tudi ugotavljajo, da je treba upoštevati okolico rudnikov, ki je oskrbovala rudnike s »strateškim« materialom (oglje, gradbeni les, loj, kože, orodje in vrvi) ter z življenjskimi potrebščinami. Skoraj nemogoče je ugotoviti, koliko ljudi je svojo existenco vezalo na dohodke od dela v rudarskih centrih, od dela na proizvodnji potrebnih materialov in trgovsko posredovanje.

Med drugim si avtorji v knjigi tudi zastavljajo vprašanje, ali se da vsaj približno ugotoviti, kolikšen je moral biti obseg proizvodnje srebra v srbskih in bosanskih rudnikih. Pristop k problematiki kaže na inovativnost glede metode. V tem pogledu je zanimiva ohranjena knjiga nadzornika dubrovniške kovnice denarja za leto 1422. Glede izvoza velikih količin srebra pa zavzemajo posebno mesto trgovske knjige bratov Kabužić, članov plemiške rodbine iz Dubrovnika. Po zaslugi Desanke Kovačević-Kojić jih poznamo v celoti.⁴ Vpogled v organizacijo poslovanja odkriva, da je morala biti pisana dokumentacija in računanje v rudarskih in poslovnih krogih mnogo bolj razširjeno, kot so to lahko danes predstavljamo. To dokazujejo tudi že omenjene poslovne knjige bratov Kabužić, ki so pri vodenju trgovskih knjig uporabljali dvojno knjigovodstvo in upoštevali napredno poslovno tehniko. Na podoben način kot za srebro so napravljeni izračuni tudi za baker in svinec.

Rudarstvo je predstavljalo v gospodarskem razvoju srednjeveške Srbije in Bosne zelo uspešno dejavnost. Srbskim in bosanskim vladarjem je prinašala velike dohodke. Oni so na podlagi regalnih pravic pobirali poseben davek »urburo«, ki so jo bili obvezni plačevati rudarji. Znašala je okrog ene desetine izkopane rude. Med regalne pravice vladarja sodijo tudi dohodki od kovnice denarja. Kovnice so dajali srbski vladarji najpogosteje Dubrovčanom v zakup. Posredno pa je vladarjem prinašal velike dohodke tudi povečan trgovski promet. Tu je mišljena carina na uvoženo blago. Napredek rudarstva je pospeševal v Bosni in Srbiji nadaljnji proces urbanizacije. Rudniki so v prvi polovici 15. stoletja postali tudi centri trgovine in obrti. Dubrovčani so bili pomemben dejavnik v lokalni in posredniški trgovini. Organizirani so bili v kolonijah. V tridesetih letih 15. stoletja, ko se pojavijo na Balkanu Turki, začne plahneti aktivnost Dubrovčanov v srbskih in bosanskih trgih. Njihovo mesto postopno prevzemajo domači trgovci, ki se vključujejo v trgovino, predvsem v kreditno trgovino.

Posebno poglavje je posvečeno ekonomiji rudarskega poslovanja, v katerem avtor obsežno razpravlja o poslovanju, o stroških in dobičku, o donosnosti in rizičnosti vlaganja v rudarsko panogo. Naveden je primer rudnikov v Trepči, ko je eden od sultanovih funkcionarjev izdelal analizo stroškov in dohodkov. Pregled stroškov je predstavljen v tabelarični obliki. Avtor tudi ugotavlja, koliko topljenega srebra bi morali dobiti od izkopane rude, da bi imeli lastniki neko korist.

Iz celotne predstavitve starega srbskega rudarstva – od njenih začetkov, preko vrhunca, do zmiranja – sem opozoril le na nekaj najbolj vpadljivih in specifičnih ugotovitev. Knjiga ni zanimiva le za zgodovinarje, ampak bodo v njej našli dovolj gradiva tudi naravoslovci, predvsem strokovnjaki iz vrst rudarstva i metalurgije.

Knjigi je dodan obsežen povzetek v angleškem jeziku in kot pomagalo izčrpen indeks osebnih in krajevnih imen.

Ignacij Voje

² F. Gestrin, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1972, str. 71.

³ Povijesni arhiv u Dubrovniku, Deb. Not., knj. LII, fol. 44 – 24. VIII. 1490.

⁴ D. Kovačević-Kojić, Trgovačke knjige braće Kabižić (Caboga) 1426-1433, Spomenik SANU 137, Beograd 1999.

Danijela Juričič Čargo, Lilijana Žnidaršič Golec, **Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije: 1. zvezek: urbarji v zbirki urbarjev in fondih zemljiških gospostev.** Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2005. 328 strani.

Objava gornjega vodnika je del projekta, ki so ga začeli izvajati v Arhivu Republike Slovenije spomladi 2001, seveda z večdesetletnimi predpripravami. V prvem zvezku je predstavljenih 150 urbarjev iz posebne Zbirke urbarjev (AS 1074) in 523 urbarjev iz fondov zemljiških gospostev. Prve je popisala Lilijana Žnidaršič Golec, druge pa Danijela Juričič Čargo. Drugi zvezek, ki naj bi izšel ob koncu tega desetletja, bo obsegal urbarje v fondu Vicedomski urad za Kranjsko (AS 1) in v tistih fondih oziroma zbirkah, kjer urbarjev načelno ne bi pričakovali. Tretji, zadnji zvezek naj bi bil namenjen urbarjem v Terezijanskem katastru.

Uvodoma je opisano, kaj urbarji pravzaprav so, kdaj so začeli nastajati, katere vrste urbarjev so se izoblikovale skozi čas in seveda, kaj je vsebina urbarjev. Prvenstveno so v njih zajeti popisi dajatev podložnikov zemljiškemu gospodu, so pa v njih tudi razni zapisi, ki omogočajo mnogo širši vpogled v krajevne razmere skozi dolgo petstoletno obdobje. Urbarji so seveda prvovrstni vir za proučevanje agrarne zgodovine. Zanimanje zanjo sicer v zadnjem času usiha, pomen urbarjev kot zgodovinskih virov pa narašča. Lilijana Žnidaršič Golec piše: »Ker (urbarji) prinašajo krajevna imena, povečini imena vasi, zaselkov in ledinska imena, kakor tudi imena oseb, zlasti seveda podložnikov, sega njihov pomen na področja historične topografije, imenoslovja in rodoslovja – vede, ki je pri nas v zadnjih 15 letih doživela pravi razcvet. S podatki o pridvorni in podložniški zemlji, o mlinih in vinogradih, o pravicah do ribolova, paše in oskrbovanja z lesom v gozdovih ter z drugimi sorodnimi podatki nudijo bogato snov za raziskovanje slovenske gospodarske, predvsem agrarne zgodovine. Ob urbarjih se je moč ustaviti pri vprašanjih o merah in denarju, obravnavati demografsko tematiko sodstva in pravnih razmerij.«

V zbirki urbarjev je sicer 191 enot, vendar prav vse niso urbarji. Ker desetina kot dajatev desetega dela pridelkov Cerkvu izvorno ni sodila med podložniške dajatve zemljiškemu gospodu in ker se to dejstvo pozneje zrcali tudi v gradivu, v gornji vodnik niso vključeni desetinski registri, npr. registri vrečne in snopne desetine. Seveda pa so v knjigi dobili svoje mesto registri glavne(ih) podložniške(ih) dajatve(ev)- činža.

Druga skupina urbarjev, iz 72 fondov zemljiških gospostev in graščin je shranjena v skupini *Rusticalia*. Ta se nanaša le na tisti del posesti gospostva, na katerem so v podložniškem gospodarili kmetje. Tu so zbrane tudi razne podložniške listine, pogodbe o prodajah, nakupih in zamenjavah zemljišč, že omenjeni urbarji, urbarialni registri, desetinski in davčni izkazi. Iz fondov zemljiških gospostev je zajeto že omenjenih 523 urbarjev, in urbarialnih izvlečkov svetnih in cerkvenih gospostev, graščin, dvorcev, imenj, samostanov, župnijskih in podružničnih cerkva, proštij, beneficijev, bratovščin ter nekaterih drugih pravnih in fizičnih oseb od leta 1464 do leta 1848. Glede na sedež posestno-upravne enote ali posest samo, izvira največ urbarjev z območja zgodovinske Kranjske, predvsem njenih pokrajin Dolenjske, Gorenjske, Bele Krajine in Notranjske. Precej urbarjev je z ozemlja zgodovinske Štajerske, pri čemer izstopajo zlasti urbarji gospostev, ki so bila v lasti družine grofov Attems (Brežice, Hartenštajn, Olimje, Podčetrtek). Ta navedba je za uporabnike zelo pomembna, ker bi te urbarje sicer iskali v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu v zasebnem arhivu družine Attems, ki pa se sme uporabljati samo s pisnim dovoljenjem poglavarja družine. V vodniku so zajeti tudi urbarji gospostva Kanal ob Soči.

Za uporabnika so zelo dragocene navedbe o ohranjenosti urbarjev. Nekateri urbarji so v tako klavnem stanju, da sploh niso dostopni, ali pa so tako poškodovani, da se zapisov delno ali v celoti ne da razbrati. Ker pa je zlasti od večjih gospostev ohranjena v arhivu navadno serija urbarjev iz različnih let, se zmoremo do zaželenih podatkov vendarle dokopati tudi, če kak urbar zaradi poškodovanosti ni dostopen ali pa delno ni berljiv.

S to publikacijo in še dvema, ki bosta, upamo sledili, je Arhiv Republike Slovenije zelo olajšal delo zgodovinarjem starejših obdobj.

Jože Maček

Ingeborg Jaklin, **Das österreichische Schulbuch im 18. Jahrhundert: aus dem Wiener Verlag Trattner und dem Schulbuchverlag.** Wien : Edition Praesens 2003. 299 strani. (Buchforschung. Beiträge zum Buchwesen in Österreich ; 3)

Na Dunaju je bilo leta 1998 ustanovljeno društvo Gesellschaft für Buchforschung in Österreich, katerega namen je proučevanje zgodovine tiskarstva, založništva in knjigotrštva na področju nekdanje Avstrijske monarhije. Poleg glasila *Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich* (prvi zvezek je izšel 1999) so v seriji *Buchforschung. Beiträge zum Buchwesen in Österreich* doslej izšli štirje zvezki. Alena Köllner je pisala o zgodovini knjige v Pragi, Carl Junker o knjigi v Avstriji na prelomu iz 19. v 20. stoletje, Thomas Tavernar o Hitlerjevem založništvu, Ingeborg Jaklin pa založništvu šolskih knjig v 18. stoletju. Slednjo knjigo, ki je izšla kot tretji zvezek omenjene serije, želim na kratko predstaviti.

Ingeborg Jaklin obravnava obdobje, ko je v tiskarstvu, založništvu in knjigotrštvu prišlo do večjih sprememb. Na Dunaju je bil na omenjenih področjih osrednja osebnost Johann Thomas von Trattner. Slovenci njegovo ime slovenimo v Janeza Tomaža pl. Trattnerja. Njegovemu življenju in delu je posvečenih več poglavij. Podrobno analizira tiskarjevo življenjsko pot od Bad Tatzmannsdorfa, kjer se je rodil do velikih poslovnih uspehov in vstopa v višjo družbo na Dunaju v drugi polovici 18. stoletja. Poleg izrednega posluha za družbeno okolje in prilagodljivosti moremo njegove uspehe pripisovati tudi povezavam s Habsburžani. Dvor mu je podelil vrsto privilegijev in ga na ta način zavaroval pred konkurenco in mu tako dodelil predprave za določene tiskovine. Ker je bil to čas šolskih reform, se zaščitni akti nanašajo tudi na učbenike za različne stopnje šol. V knjigi so ti dokumenti, ki so shranjeni v Avstrijskem državnem arhivu, natančno naštet.

Podrobno je predstavljen avstrijski šolski sistem 18. stoletja. Od idej, ki so jih črpali tudi v francoski, italijanski in nemški razsvetljenski pedagogiki ter šolskih reformah, ki so jih uvedle v svojih šolah nekatere redovne skupnosti.

Posebno poglavje je namenjeno zgodovini šolskega sistema v Avstriji. Na kratko obravnava prve cerkvene šole, pa dejavnosti piaristov, uršulink, in nekaterih drugih cerkvenih družb. Prelomne so bile reforme Marije Terezije, s katerimi so bili uvedeni enotni tipi šol po vsej monarhiji – trivialke, glavne šole in normalke ter so v njih poučevali tudi nove, tudi naravoslovne vsebine. Podrobno, seveda vključujoč obdobje od 16. stoletja naprej, so predstavljene latinske šole, med njimi so imele posebno mesto jezuitske izobraževalne ustanove. Prav tako avtorica posebej predstavi šole namenjene višjim družbenim slojem »Ritterakademien«, ki so bile ustanovljene na Dunaju in nekaterih drugih mestih v sredini 18. stoletja in nekaj jih delujejo še danes – npr. Collegium Theresianum, Akademie der Orientalischen Sprachen, Militärakademie in Wiener Neustadt.

Osrednja tema publikacije je zgodovina založništva in knjigotrštva šolskih knjig v 18. stoletju. Mestoma pritegne v obravnavo še podatke iz predhodnih 16. in 17. stoletja, saj se je takrat začel razvoj tako imenovanih ABC tablic in učbenikov za učenje branja in opismenjevanje otrok. V 17. in 18. stoletju na podlagi pedagoških spoznanj Komenskega knjige za otroke začno opremljati z ilustracijami. Najpomembnejšo prelomnico predstavlja splošna šolska obveznost iz leta 1774, ki ni predpisala le, kaj morajo v šolah učiti, ampak s tem letom začnejo oblasti predpisovati tudi, katere učbenike naj uporabljajo pri pouku. Ob tem je treba poudariti, da naj bi bile vse šolske knjige na novo sestavljene.

Take okoliščine so pripeljale leta 1771 do ustanovitve založbe šolskih knjig – *Schulbuchverlag* na Dunaju, ki je pod tem imenom delovala vse do leta 1920, 1925. pa je njeno funkcijo prevzela *Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst*. V zadnjih četrtini 18. stoletja so še posebej zaradi potrebe po učbenikih v deželnih jezikih prevzemali njihovo izdajo tudi tiskarji v drugih delih monarhije. Med dokumenti, ki jih prinaša študija so posebej zanimivi sezname predpisanih knjig, tudi za nenemške dele monarhije, žal med njimi eksplicitno ne omenja slovenskih, pač pa več prostora nameni češkimi in italijanskimi učbenikom. Zanimivi so podatki o cenah šolskih knjig, tako je komplet: učbenik in ABC tablice za prvošolce v vaških šolah stal 7 krajcarjev, v mestnih šolah so bili predpisani nekoliko dražji pripomočki, stali so 18 krajcarjev in pol.

V založništvu šolskih knjig v 18. stoletju pa je pripadlo posebno mesto tudi Tomažu Trattnerju. Jaklinova našteva, deloma po literaturi, deloma po arhivskih virih, za katere učbenike za ljudske in srednje šole – gimnazije, je imel ta dunajski tiskar privilegije. Objavlja tudi nekatere prepise arhivskih dokumentov.

V posebnem poglavju pa zopet poseže nazaj in naniza učne načrte in ustrezne učbenike, ki so jih uporabljali vse od 16. stoletja v raznih stopnjah avstrijskih šol. Tako je predstavljen jezuitski učni načrt in učbeniki, ki so jih v njihovih gimnazijah uporabljali, pa knjige, ki so podpirale učne programe piaristov v 17. in 18. stoletju, učne načrte 18. stoletja za gimnazije, ki sta jih naredila Giovanni Battista de Gaspari (1764) in Gratian Marx (1775).

Številne izmed predpisanih učbenikov, ki so podpirali učne načrte v drugi polovici 18. stoletja, je na Dunaju tiskal Janez Tomaž Trattner. Jaklinova tako primerja arhivske vire, v katerih so šolske knjige predpisane, Trattnerjeve privilegije zanje in dejansko realizacijo, torej kdaj so knjige izšle. Navaja tudi več Trattnerjevih cenikov za učbenike. Zelo povedne so tri preglednice, na katerih so predstavljene šolske knjige, ki jih je tiskala Trattnerjeva dunajska tiskarna in sicer so na prvi dela, ki so jih uporabljali po učnih načrtih v izobraževalnih ustanovah jezuitov in piaristov do leta 1764, vključeni pa so tudi učbeniki po spremenjenem učnem načrtu Marije Terezije iz leta 1752. Druga preglednica sledi učnemu načrtu Giovannija Baptiste de Gasparija *Instructio pro Scholis humanioribus* (1764–1775) in tretja učnemu načrtu Gratiana Marxa (1776–1804).

V zaključnih poglavjih so dodani še podatki o številu izdaj posameznega učbenika in o ceni. Te podatke je bilo mogoče zbrati po Trattnerjevih knjigotrških katalogih. Objavljen je tudi seznam – bibliografija Trattnerjevih knjigotrških katalogov. Žal moramo ugotoviti, da ta ni popoln. Jaklinova se je oprla le na dve zbirki in sicer fond v avstrijski Nacionalni biblioteki na Dunaju in zbirko prof. dr. Otmarja Seemanna na Dunaju. Trattnerjeve knjigotrške kataloge pa hranijo tudi druge inštitucije, na primer katalog iz leta 1783 – *Verzeichnis der Bücher, welche bey Joh. Thomas Edlen v. Trattner, k.k. Hofbuchdrucker und Buchhändler, in seinem Gewölbe zu Innsbruck, in der Pfarrgasse Nro. 26, das ganze Jahr hindurch...zu haben sind, o.O. (Innsbruck) 1783*, ki ga Jaklinova ne navaja, ima Museum Ferdinandeum v Innsbrucku (cfr. *Veröffentlichungen des Museum Ferdinandeum* 75, 1995, str. 83). Knjigi je dodan tudi obsežen spisek uporabljene literature tako s področja zgodovine knjige kot tudi s področja razvoja šolstva in pedagogike.

Delo Ingeborg Jaklin je temeljno za poznavanje zgodovine avstrijskega šolstva in učbenikov v 17. in 18. stoletju. Morda bi mu lahko očitali le nekoliko nepreglednosti, ki je posledica velikega števila podatkov in interpretacij le teh, s katerimi operira. Vsekakor pa smo s to knjigo dobili referenčno literaturo tako za zgodovino šolstva kot tudi za zgodovino tiskarstva in knjige v Avstrijski monarhiji v 18. stoletju.

Anja Dular

Marta Verginella, **Suha pašta, pesek in bombe: vojni dnevnik Bruna Trampuža**. Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004. 249 strani. (Knjižnica Annales ; 39)

Zadnja monografska študija tržaške zgodovinarke Marte Verginelle sodi v zgodovinpisni tok, ki v zadnjih nekaj desetletjih posveča svojo pozornost posamezniku, najpogosteje t.i. malemu človeku in njegovi individualnosti v kontekstu velikih zgodovinskih dogajanj kot tudi v preprostem vsakdanjem življenju. Smer se je rodila v želji po kompleksnejšem gledanju na družbo, ki jo je dotedanja historio-grafska misel obravnavala v smislu bolj ali manj celovitih socialnih amalgamov, in k njej pristopiti kot h kompleksu posameznikov, ki so – čeprav v majhnih in navidezno nepomembnih vlogah – vendarle najštevilnejši akterji na sceni zgodovine. Med izbirami, ki so dale zaleta tovrstnemu zgodovinpisju, je tudi ta, da se zgodovinarji niso več zadovoljili z branjem uradnih, institucionalnih virov, ampak so želeli prislunhiti neposredno človeku in pogledati v preteklost skozi njegove oči. S tem so ovrednotili razne oblike osebnega izpovedovanja, od ustnega pričevanja do spominskih in avtobiografskih zapisov, dnevnikov in korespondenc, skratka neizmeren korpus zgodovinskega gradiva, ki globinsko izpopolnjuje podobo preteklosti s perspektivo, ki je v »klasični« uradni zgodovinski dokumentaciji odsotna oziroma se ponuja le posredno. Pri razbiranju teh virov je zgodovinpisje izpostavilo troje tematsko-problemskih zanimanj, in sicer za materialne aspekte življenja posameznikov, za njihovo subjektivno

doživljanje zgodovinskega dogajanja in za načine ter možnosti posredovanja doživetega. Vsi ti momenti so prisotni tudi v delu, ki nam ga ponuja Marta Verginella.

Kot je razvidno iz podnaslova, je monografija osnovana na vojnem dnevniku Bruna Trampuža, enega izmed mnogih primorskih mobilizirancev v italijanski vojski. Bruno je svoja doživetja in občutke med drugo svetovno vojno skrbno zapisoval v zvezke, z namenom, da bi to izkušnjo ohranil in jo po končani vojni ponujal v podoživljanje svojim najdražjim. Dnevnik, katerega vrednosti so se zavedali sami Trampuževi potomci in ga skupaj z drugimi družinskimi dokumenti dali na razpolago stroki, je avtorica obdelala že pred leti za odmevni niz radijskih oddaj na Radiu Trst A. Takrat se je imela priložnost pogovarjati tudi s Trampužovo vdovo in zabeležiti reakcije, ki jih je po tolikih letih vzbudilo spominsko vračanje v čas odsotnosti njenega moža. Monografija je sedaj sad minucioznega branja tudi teh informacij in tenkočutne interpretacije vsega razpoložljivega gradiva.

Zgodba Bruna Trampuža je v osnovi reprezentativna za marsikaterega tržaškega Slovenca, ki je stopil na življenjsko pot na začetku 20. stoletja, čeprav nam študija razkriva, kako se za splošnimi potezami, ki so usidrane v naših poenostavljenih, da ne rečemo površnih zgodovinskih predstavah, skrivajo neslutene posebnosti in razsežnosti. Protagonist, rojen v Trstu staršema, ki sta se skupaj s tisoči drugih priselila iz bližjega kraškega zaledja sledeč željam osebne gospodarske in družbene rasti, je otroštvo preživel med mestom (Sv. Jakobom, pretežno delavskim in jezikovno mešanim okoljem) in Sežano. Po opravljeni trgovski šoli v Ajdovščini se je zaposlil. S stalno naselitvijo v Trstu je izgubil prejšnji čut dvojne pripadnosti urbanemu in podeželskemu svetu in se dokončno poistovetil z mestno družbo. Osvojil je njene vedenjske navade in se integriral v njeno vsakdanje življenje, do take mere, da je npr. zvesto sledil nogometnemu prvenstvu in navijal za *Triestino*. Pri vsem tem pa je ohranil slovenstvo in ga pravzaprav še utrdil v krogu tržaške narodnozavedne slovenske mladine, ki je kljubovala fašističnemu raznarodovalnemu pritisku. Medtem je leta 1930-31 odslužil vojaščino v Rimu in Palermu, zamenjal več služb kot trgovski pomočnik, dokler ga niso leta 1937 vpoklicali v vojsko in poslali na libijsko vojno prizorišče. Po vrnitvi je v Trstu sodeloval v slovenskem podtalnem protifašističnem gibanju, kar ga je ob zatrtju le-tega stalo najprej večmesečni pripor, aprila 1941. leta pa konfinacijo v kraju Oppido Lucano v Basilicati. Tu se je začelo njegovo pisanje, bodisi dnevniško, bodisi korespondenca z bodočo ženo, s katero se je poročil v času med povratkom iz konfinacije in ponovnim vpoklicem v vojsko novembra 1941. Od takrat do vrnitve po koncu vojne se je Brunovo življenje odvijalo po vojašnicah v Italiji, od februarja 1942 v zaledju tunizijskega bojišča, po razpadu Italije v angleškem ujetništvu, nato v vrstah jugoslovanske kraljeve vojske, ki jo je v Severni Afriki sestavila jugoslovanska kraljeva vlada v izgnanstvu z zbiranjem Primorcev in Istranov po zavezniških ujetniških taboriščih, na koncu pa v Titovi partizanski vojski, v katero je leta 1944 prestopila večina vojakov kraljeve vojske in se v sklopu prekomorskih brigad podala na jugoslovanska bojišča.

V Trampuževem dnevniškem zapisovanju se zrcalita njegovo doživljanje in odnos do dogajanja, s katerim se je soočal v nakazani sosledici situacij. Osnovni element tega odnosa predstavlja že samo pisanje, ki pride v Brunovo vsakdanjo prakso ne le kot način za zapolnjevanje prostega časa, ampak kot nekakšna fiziološka nuja, bolj ali manj zavestna strategija za premagovanje oddaljenosti od doma in negotovosti, skozi katero se je moral skupaj s vojaškimi sopotniki prebijati iz dneva v dan. Če se dnevnik začneja z besedami »Vi, ki boste brali ...« in nakazuje željo poročanja nedefiniranemu naslovniku, se kasneje prelevi v intimno izpovedovanje svoji ženi in 1942. leta rojeni hčerki, ki jo je Bruno prvič videl šele po končani vojni. Drugo, ravno tako »preživetveno« delovanje, s katerim si je pomagal vzdrževati visoko moralo in ohranjati zdravi duh, je bilo kuhanje. Tudi tega se je oprijel v konfinaciji v Basilicati, sprva da bi si zagotovil spodobnejšo prehrano, kmalu pa je v njem prepoznal način za lajšanje psihološke stiske in ne nazadnje adut, ki mu je nudil večje možnosti za preboj skozi nevarnosti vojne vihre. Iz dnevniškega zapisovanja je namreč jasno razbrati, da Bruno ni bil dovzeten do »herojskega« vedenja in niti takega pojmovanja vojne. Ravno nasprotno. Rekli bi lahko, da je predstavljal tip »antiheroja«, ki je vsaj v prvih letih vojne izkušnje oziroma prisilne odsotnosti od doma težil predvsem po samoohranitvi in pri tem izkazal izrazito spretnosti. V Oppidu Lucanu so bile njegove prve skrbi zdrava prehrana, zveze z drugimi konfiniranci, dobri odnosi z domačini, in gojenje ljubezenskega odnosa z bodočo ženo v Trstu. V dnevniku ne najdemo nobenega mnenja o politiki in fašističnem režimu, pisca pa zelo zanimajo družbeno okolje in krajevne življenjske navade, tako da nastopa v vlogi nekakšnega kulturnega antropologa. Omembe vredno je tudi, da ne skriva vzvišenosti nasproti zaostalosti vsega, kar ga obdaja in s tem deli stališča slovenskega tržaškega meščanstva do italijanskega juga.

Niti vojna lep čas v dnevniku ne kaže svoje okrutne plati in še manj bivanje v vojašnicah pred odhodom v Afriko, ko prevladuje težnja po čim lagodnejšem življenju in minimiziranje kasarniške strogosti. Trampuževa sreča je, da doživlja vojno v zaledju tunizijskega bojišča, morda pa ne gre samo za srečo, ampak za sad njegove preživetvene strategije, glede na to, da se zaradi kuharskih spretnosti dokoplje do položaja častniškega kuharja. Doživljanje vojne se tako kaže dokaj odmaknjeno, brez strahu, prej radoživo ob zadoščenjih za iz dneva v dan pridobljene življenjske priboljške in druge posrečene okoliščine kot pa dramatično. Pisec izraža vero v prihodnost, ki mu jo rojstvo hčerke še utrdi, trpljenje in smrt vidi le občasno, ko pripeljejo iz bojišč ranjence, a te prizore spusti čim hitreje mimo svojega pogleda. Niti občasna bombardiranja mu ne preprečijo, da bi mirno zaspal v zaklonišču. Zdi se kot gledalec šahovske partije, ki ni neposredno soudeležen v igri. Tako ga tudi dvoboj med italijanskimi (tisti čas še »njegovimi«) in sovražnimi lovci prevzame, kot če bi bil filmski prizor, in silovito bombardiranje mesta v daljavi kot nekaj. »kar je enkrat vredno videti«.

Taka vizija se začne leta 1943 počasi razblinjati ob govoricah, da bo treba na bojišče. Prisebnost in samozavest pa še vedno pripomoreta, da »cvrti fanclji« in druge kulinarične dobrote preženejo zaskrbljenost. Vendar se zaradi preveč »individualističnega« delovanja začanja odpirati vrzel v odnosih s »kamerati«, ki se še poglobi, ko padejo v angleško ujetništvo. Tu se začne nova razvojna faza, faza »spreobrnjenja«. Na dan začenjajo prihajati spomini na doživete narodne krivice, zavest o pomenu vojne, o nasprotju med fašizmom in antifašizmom, politična osveščenost, ki si postavi kot idealni cilj svobodno slovenstvo in Jugoslavijo ter povratek k družini v Trst. Vse to vodi v oster spor z italijanskimi ujetniki in preobrat v pojmovanju »naših« in »drugih«. Vodi tudi v vse strožje ocene dočerajsnje italijanske »tovarišije«, nenaklonjenost Italiji in Italijanom, nestrpnosti do njihove govornice, vedenja, glasbe in same navzočnosti, zadoščenje, da Angleži nalagajo italijanskim ujetnikom v kampu najbolj ponižujoča dela. Srečanje s prvimi slovenskimi taborišskimi sopotniki podžge filojugoslovanstvo in še bolj vključitev v gardni bataljon jugoslovanske kraljeve vojske v Palestini, kjer Bruno postane pisar. Tako da se mu podobno kot kulinarika sedaj dobro obrestujejo pisne veščine, ki jih je izpilil z nekajletno dnevniško eksorcizacijo realnega ter potencialnega zla.

V tem času odseva Trampužev dnevnik živahna dogajanja in premike, ki spremljajo stopnjujoče razočaranje nad jugoslovansko kraljevo vojsko in uveljavitev partizanskega gibanja. Tudi sam je vse bolj prepričljivo na partizanski strani do dokončne odločitve za Tita leta 1944 in ostre obsodbe tovarišev, ki tega koraka ne storijo, predvsem pa »izdajstva kraljevih politikov«. Novo okolje v vrstah osvobodilnega gibanja pa je kljub občutkom zadovoljstva in navdušenju vse prej kot neproblematično. Če se je dotlej Bruno zgražal nad pokvarjenostjo in mehkužnostjo kraljevih oficirjev, ga sedaj zelo moti razpuščenost mlajših slovenskih tovarišev, ki se v idealističnih očeh 35-letnika kažejo preveč brezbrizne in nedisciplinirane. Obsoja predvsem njihovo pomanjkanje odnosa do materinega jezika, to da s komuniciranjem z lokalnim prebivalstvom v polomljeni italijanščini izdajajo podložniško držo, dajejo napačno sliko o Slovencih in kvarijo ugled Primorcev, do katerih je bilo italijanstvo tako sovražno. Želi si skratka postaviti merila ugledu lastne skupnosti, do katerih pa razposajeni »mladostniki« niso najbolj dovezetni.

Zelo problematična je tudi politična scena v partizanski vojski v severni Afriki. Trampuž ima glede na življenjsko izkušnjo narodno-liberalno oblikovano naziranje sveta in mu ne gre v račun prodiranje komunističnih idej, s katerimi se sooča na praktični prej kot teoretični ravni, ko se upira uveljavljanju »kolektivizma« (oddajanje dela angleške vojaške plače v skupni fond). Tudi v tem se drži svojih meril in pogledov, ni pripravljen sprejemati nekritično razvoja »vodenega od zgoraj«, kar razume kot prevlado srbskega političnega kadra, podobno kot je tudi v kraljevi vojski pripisoval odgovornost za slabe stvari srbskemu oficirskemu vodstvu. Za razliko se sedaj uveljavljajo internacionalisti in socialistično jugoslovanstvo, medtem ko se sam ima za Primorca, slovenskega narodnjaka in liberalca, katerega prvi cilj je boj proti italijanskemu in nemškemu sovražniku za osvoboditev domovine in ne vprašanje njene bodočega ustroja. Svojo držo in poglede pojmuje kot idealizem, »spreobrnitev« proti internacionalizmu pa prej za »interesno« prilagajanje. Razočaran je zaradi prepovedi branja časopisa Bazovice, ki je bodril primorske fante v angleškem ujetništvu in v kraljevi vojski, čeprav je imel z zelo spoštovanim urednikom Ivanom Rudolfom več nestrinjanj kot skupnih imenovalcev. Razočaranju pripomore tudi prizadetost, ker se vsled bogatejših življenjskih in političnih izkušenj čuti, da bi lahko veljal za zgled, in si od mlajših tovarišev zaman pričakuje več priznanja.

Po preselitvi iz Afrike v južno Italijo preide razočaranje v potrtost, ker pripadniki prekomorskih brigad odhajajo drug za drugim osvobajati Jugoslavijo, njega pa iz nerazumljivih razlogov zadržujejo v Apuliji; ker iz Primorske prihajajo zaskrbljujoče novice o bojih, ker se partizanska vojska vse bolj politizira v smeri komunizma in se mu zdi, da se izneverja primorskemu antifašističnemu gibanju za ohranitev slovenstva. Kljub temu se na koncu tudi sam vda »kolektivizmu«, a ne iz prepričanja, temveč zaradi »pritiska« okoliščin, ki ga v nasprotnem primeru obsojajo na osamitev. Ne odreče pa se motu »meni se dopade opozicija« in tudi do Tita nima nobenih zadržkov.

Z bližanjem zmage postaja Bruno vse bolj krhek, kot če bi izgubljal življenjsko moč, ki ga je gnala skozi vse prejšnje preizkušnje. S približevanjem domu se njegovo razpoloženje slabša in zajame ga otožnost, ki jo le za kratek čas prekine navdušenje zaradi konca vojne. S tem usahne tudi moč pisanja in dnevnik umolkne. Ne pomeni mu več tistega, kar je pomenil prej, saj pisanje kot strategija preživetja ter varovanja čilega duha izgubi svoj smisel. Dnevnik, ki šteje že skoraj 600 strani, pošlje domov ženi prek prijatelja, medtem ko se bo sam vrnil v Trst šele kasneje.

S tem smo nakazali samo glavne poteze Trampuževe vojne izkušnje, ki kaže na kompleksnost zgodovinskega dogajanja in njegovega doživljanja. Dnevniško zapisovanje zelo učinkovito skandira ritem tega dogajanja in opozarja na osnovni element zgodovine, to je čas. Bralec dobi na ta način drugačen občutek o poteku miselnih in drugih procesov kot iz klasičnega prikazovanja preteklosti, v katerem se kot pri slikah iz razdalje izgubi prava globinska dimenzija. Zopet pa je treba poudariti, da je dnevnik le dokument, ki ga je potrebno preučiti, dopolniti, umestiti v časovni kontekst, pravilno razumeti in interpretirati. Šele takrat spregovori v vsej svoji polnosti in doprinese k razumevanju zgodovine. Za to gre zasluga avtorici, ki je znala vir izprašati in razbrati njegove napisane in nenapisane odgovore. Znala je izpostaviti izseke, polne izpovedne moči in jih ponuditi v neposredno branje v originalnem zapisu, medtem ko je ostale dele povzela in skupaj s svojo analizo in interpretacijo povezala v kompleksno, znanstveno argumentirano celoto. Teža avtoričininega dela je že na prvi pogled razvidna iz uporabljene bibliografije, ki sega na številna področja humanističnih in družboslovnih ved. Še jasneje se kaže iz minucioznih razlag oziroma odpiranja vprašanj, ki spodnašajo stereotipne in linearne predstave o preteklosti. Delo Marte Verginelle je skratka privlačna, prijetno berljiva resnična zgodba in hkrati metodološko in interpretacijsko izpiljena študija, napisana po najvišjih merilih tovrstne strokovne literature. Upati je, da bo služila historiografski debati o obravnavanih vprašanjih in spodbudila k odkrivanju ter ovrednotenju novih osebnih pričevanj, nastalih izpod peresa naših ljudi.

Aleksej Kalc

Sebastian Ritchie, **Our man in Yugoslavia: the story of a Secret Service operative.** London, New York : Routledge, 2004. 191 strani.

V okviru zbirke obveščevalnih in vojaških študij, ki jo izdajata Christopher Andrew in Richard J. Aldrich, od katerih je prevedena v slovenščino le knjiga Davida Alvareza »Nič ni sveto. Nacistična špijonaža proti Vatikanu 1939–1945«, je izšla zelo zanimiva knjiga o Owenu Reedu, ki je bil eden od angleških obveščevalcev ne le politične (SOE) ampak tudi tajne vojaške (SIS – Secret Intelligence Service) obveščevalne službe, ki je v času druge svetovne vojne svoje naloge opravljal tudi v Sloveniji.

Avtor knjige Sebastian Ritchie je poklicni zgodovinar, zaposlen na ministrstvu za obrambo, kjer se ukvarja z zgodovino Kraljevih letalskih sil (RAF), doktoriral je iz zgodovine na King's College v Londonu leta 1994, to knjigo pa je napisal ne kot del svojih službenih obveznosti ampak kot zasebnik, saj je bil Owen Reed njegov stari oče. Seveda je pri pisanju knjige uporabil vsa svoja znanja in je v zelo tekoče in zanimivo podani življenjski zgodbi obveščevalca podal tudi bolj malo znano zgodovino tajne obveščevalne službe, ki ji je njegov ded pripadal. Razen njegovih spominov, razgovorov na BBC in dnevnika, ki ga ni Owen Reed nikoli objavil, je avtor uporabil tudi mnogo dokumentov iz angleškega arhiva National Archives, ki jih pozna kot zgodovinar in s katerimi je podprl navedbe. Škoda je le, da ni uporabe arhivov razširil še na slovenske in hrvaške arhive, saj bi lahko dodal marsikaj zanimivega. Tudi literature iz slovenskega jezikovnega območja ni uporabil, zato bom nanjo ob posameznih poglavjih opozorila.

Knjiga je razdeljena v deset poglavij, ob koncu vsakega so obširne opombe, zaključuje pa se z bibliografijo in kazalom in je tako zelo uporabna zaradi svojega znanstvenega aparata.

Že v uvodu avtor opozori na bistveno značilnost knjige, da to ni toliko klasičen življenjepis, ampak je skozi življenje posameznika prikazana operativna zgodovina službe. Owen Reed je bil namreč pred vojno igralec, po vojni pa uspešen režiser na BBC, ki je vodil otroške televizijske oddaje in kasneje tudi usposabljal osebje, saj njegove oddaje »Igrajmo se šolo« in »Modri Peter« tečejo že več kot štirideset let. Vendar ni bil nobena pomembna javna osebnost niti v poklicnem življenju, drugače pa je z njegovimi spomini na drugo svetovno vojno. Po zapletenih kanalih je postal uslužbenec britanske tajne obveščevalne službe SIS, znane tudi kot MI6, ki ga je kot padalca poslala na področje Jugoslavije, trikrat na Hrvaško in enkrat v Slovenijo, ki je bilo zasedeno od Nemcev. Tu je delal kot obveščevalni oficir med partizani, ki jih imenuje komunistične odporne sile in zagotavljal informacije SIS tako o sovražnikovih aktivnostih kot tudi o samem partizanskem gibanju. Zgodba, ki jo pripoveduje je – po mnenju avtorja – prva dokumentirana zgodovina o delu obveščevalca British Secret Service-a na terenu.

Medtem ko je bilo o vlogi SOE kot politične obveščevalne službe, ki je bila zadolžena za sabotaže in subverzije na zasedenem ozemlju med drugo svetovno vojno v Jugoslaviji v zadnjih dveh desetletjih objavljenih mnogo literature, pa so dejavnosti SIS le težko pritegnile pozornost javnosti. Razlika pa ne izvira iz pomanjkljivega interesa zgodovinarjev ampak iz dejstva, da je glavnina dokumentov SIS še vedno zaupna in ni dostopna raziskovalcem brez uradnega dovoljenja.

Ko je bil Reed določen za naloge v Jugoslaviji, je bil hkrati ali vzporedno uslužbenec obeh obveščevalnih organizacij in ker so fondi SOE odprti, se je dalo preveriti mnoge njegove navedbe in k sreči je med njimi tudi del dokumentov SIS, ki so se nanašali na njegovo misijo v Istri v letu 1944, ki so jih nadzorniki (pri čiščenju dokumentov) očitno spregledali.

Reedova zgodba, čeprav zelo osebna, nam pomembno osvetljuje medvojno zgodovino SIS – ene od najbolj tajnih organizacij na svetu. Akademske raziskave o razvoju britanske politike proti Jugoslaviji v drugi svetovni vojni so večinoma osredotočene na obdobje od pomladi 1941 do zime 1943 in na razvlečene debate, ki se nanašajo na Churchillovo odločitev, da preusmeri britansko pomoč od tako imenovanih četnikov, kraljevih odporikov pod vodstvom Draže Mihajlovića k Titovim partizanom. Raziskovalci so opazili le malo dokazov o vpletenosti SIS v Jugoslaviji v tem obdobju. Tudi spomini bivših članov SOE so zelo skromni in pomanjkljivi na tem področju. Celo sir Peter Wilkinson, ki je bil v svojih spominih »Foreign Fields« zelo naklonjen Reedu, ga vendar ne označi kot oficirja SIS.

Nobene akademske študije ni na temo zgodovine SIS med drugo svetovno vojno, obstojajo pa spomini raznih osebnosti kot je npr. Kim Philby in drugi, vendar zaradi sekundarnih virov teh trditve ni moč ovrednotiti, kar velja tudi za Nigela Westa kot avtorja generalne zgodovine SIS 1909–1945, v kateri manjka mnogo operacij in vsi dokumenti iz vojnega časa. Kar se tiče Jugoslavije omenja le infiltracijo dveh agentov v Titov glavni štab v Črni gori leta 1943, od katerih so enega ubili kmalu po prihodu.

Glede na Reedovo zgodbo, s katero je dokumentirana aktivnost SIS v Jugoslaviji od zgodnjih mesecev druge svetovne vojne vse do zaključka sovražnosti leta 1945 avtor meni, da bo treba močno spremeniti pogosto bežne in negativne ocene o dejavnosti in vlogi SIS med vojno v Jugoslaviji. Ko bodo javnosti dostopni vsi dokumenti, bo lažje oceniti medvojno vlogo SIS v Jugoslaviji. Oznova življenjska zgodba pa predstavlja študijo primera, kako je britanski oficir našel pot v SIS, načine in metode rekrutiranja in šolanja obveščevalcev, njihove objekte v Jugoslaviji ter probleme s katerimi so se soočali, da bi izpolnili svojo nalogo. Osrednja tema, čeprav so se razmerja med SIS in partizani spreminjala, pa je njihova prvotna solidarnost, ki je izvirala iz skupne naloge poraziti fašizem in kasnejše poslabšanje, ko se je druga svetovna vojna končala in se je začela hladna vojna. Tako kot so se ta razmerja spreminjala, so se spreminjale tudi obveščevalne prioritete.

Za naše bralce je prav gotovo najbolj zanimivo tretje poglavje z naslovom »Secret Intelligence Service v Jugoslaviji, 1939–43«. SIS, ki je predstavljal angleško tajno vojaško obveščevalno službo je doživel s strani nemške obveščevalne službe strašen udarec, ko je bila njihova kompletna obveščevalna mreža, imenovana »Z-mreža«, ki so jo zgradili v tridesetih in štiridesetih letih, da bi preko nje pridobivali informacije na eni strani v zvezi z stalinistično Sovjetsko zvezo, ki so se ji bolj posvečali in na drugi strani v zvezi z nacionalsocialistično Nemčijo že kmalu po začetku vojne kompromitirana zaradi incidenta pri Venloju na Nizozemskem. Novembra 1939 je namreč nemška obveščevalna služba ugrabila

dva vodilna oficirja SIS Stevensa in Besta, ju prepeljala v Nemčijo in po njunem zaslišanju razkrila več kot 300 obveščevalcev po vsej Evropi.

Glede na to, da SIS ni imela načrtov za nemško okupacijo, je mrežo svojih aktivnosti razvila po prestolnicah nevtralnih držav, med njimi tudi v Jugoslaviji. Zelo malo agentov je umestila na okupirano področje in namesto tega se je zanašala na mrežo, ki jo je vzpostavila pri v Londonu obstoječih obveščevalcih begunskih vlad. Julija 1940 je SIS izgubila sekcijo D, oddelek, zadolžen za neobičajno vojskovanje na sovražnih ozemljih, ko je Churchill ustanovil novo povsem ločeno organizacijo za sabotažo in subverzijo za tisti del Evrope, ki je bil od Nemcev okupiran – SOE. Še en udarec pa je SIS doživela, ko so vojaške osebnosti v vrhu dvomile v vrednost depeš, ki so jih prestrezali Nemcem, dešifriranih z Enigmo.

Ena od redkih držav na Evropski celini, kjer je SIS povečala svoje aktivnosti ob izbruhu vojne, je bila Jugoslavija. V Beogradu je bil ustanovljen Urad za kontrolo potnih listov v poznih tridesetih letih, kar je bil prikrit naziv za SIS. Do leta 1941 je ta urad štel pet zaposlenih oficirjev. Britanija je vzpostavila tudi mrežo regionalnih konzulatov v Jugoslaviji, iz katerih je delovala SIS, med drugim tudi v Splitu. Najpomembnejši pa je bil konzulat v Zagrebu, glavnem mestu Hrvaške, ki je bil na južni meji tretjega rajha in ga je vodil T.C. Rapp. Glavni predstavnik SIS v Zagrebu je bil James Millar, Škot, ki je študiral v Cambridgeu moderne jezike in je pred tem delal kot oficir za kontrolo potnih listov v Berlinu in Kopenhagnu. Njegova pomočnica sta bila William Stuart, britanski državljani mešanega evropsko angleškega porekla, ki je bil rojen in vzgojen v Jugoslaviji in John Lloyd-Evans, bivši SIS oficir, ki je pripadal mreži »Z« v Pragi. Toda SIS mreža se je razširila daleč čez meje uradne ambasade in konzularne lastnine. Njeno delovanje nam je dobro predstavila dr. Jerca Vodusek Starič v svoji knjigi »Slovenski špijoni in SOE 1938–1942«, ki pa je avtor očitno ni poznal, saj bi lahko svoja izvajanja dopolnil z njenimi ugotovitvami. Napačna je namreč njegova trditev, da »glede na uradno zgodovino v Jugoslaviji ni preživela nobena »stay-behind« mreža« (str.44). Propad Jugoslovanske operacije je bila najnižja točka SIS.

Ena od najpomembnejših iniciativ pri obnovi SIS in pri obnovi njenega uničenega ugleda je bila ustanovitev nove postaje v Kairu junija 1940, v mestu, ki je bilo središče britanskih vojnih prizadevanj naslednji dve leti. Nastanjen je bil v stavbi »Grey Pillar« v okviru glavnega štaba in je deloval pod imenom »Inter Service Liason Department« (ISLD). Vodil ga je kapetan Cutburt (»Curly«) Bowlby RN, ki je diplomiral na Oxfordu in služil v prvi svetovni vojni v Obalni enoti motornih čolnov. Zato so bila poročila nanj naslovljena s črko »C«.

Potem ko se je beograjski oddelek aprila 1941 zaprl, so prenesli jugoslovansko operativno sekcijo v ISLD Kairo, toda razdelitev pristojnosti med Londonom in Kairom ni bila najbolj ostro definirana. Glavni »oficir za potne liste« za Jugoslavijo je ostal v Londonu in z dokumentov ni popolnoma jasno, kje so se njegove pristojnosti končale in začele pristojnosti Cuthberta Bowblyja. James Millar je postal šef operacijske sekcije v Kairu, medtem ko sta Bill Stuart in Desmond Clarke delovala kot njegova namestnika. Kenneth Syers, ki se je pridružil RAF-u v Egiptu, se je vključil v Millarjevo ekipo, medtem ko je John Ennals vodil SIS-ov Jugoslovanski oddelek v Londonu.

Medtem sta v Jugoslaviji nastali dve odporniški gibanji: četniki in partizani. Britanska politika je bila naklonjena Mihajloviću iz dveh razlogov: prvič, Churchillova vlada mu je verjela, da predstavlja glavni vir odpora znotraj od sil osi okupiranega ozemlja, drugič pa zato, ker je Britanija aktivno podpirala jugoslovansko vlado v begunstvu, ki je prav tako podpirala Mihajlovića in je tudi le malo vedela o partizanskem gibanju. Nedvomno je na to vplivala tudi nezaupljivost do komunizma. Že januarja 1942 je Churchill rekel, da je treba poslati agente in radiooddajne postaje v Jugoslavijo, da bi se povezali z Mihajlovićem in ostalimi povezavami z vlado v tujini, da bi delali preko vladnih ministrstev, preko diplomatskih teles in preko kraljevih oficirjev, ki so zbežali na Srednji vzhod leta 1941. Čeprav so dokumenti iz tega obdobja le fragmentarni, piše avtor, je jasno, da je bila njihova aktivnost neuspešna. Avtorju očitno niso znane pomembne raziskave, ki jih je na področju odnosov z zavezniškimi misijami vse od sedemdesetih let pisal dr. Dušan Biber, če omenim le njegov prispevek »Zavezniške in sovjetske misije ter obveščevalne službe v NOB« in seveda mnoge druge, ki govorijo tudi o posameznih misijah pri četnikih, vse pisane na podlagi originalnih arhivskih virov. O vlogi Primorcev na strani zaveznikov piše tudi Gorazd Bajc.

Na kratko lahko delovanje SIS v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno razdelimo na tri faze. V prvem obdobju – od izbruha vojne do nemške okupacije aprila 1941 je SIS delovala preko britanske ambasade v Beogradu in preko konzulatov v Zagrebu, Splitu in drugje.

V drugi fazi – od aprila 1941 do pomladi 1943 je SIS sodelovala z jugoslovansko vlado v begunstvu in pri tem delala s kraljevimi jugoslovanskimi oficirji, ki so ušli ob okupaciji. V to obdobje spada tudi vloga Zdravka Lenščaka, ki ga avtor navaja le kot kapetana Leonarda, ki jo je bolj podrobno – a še vedno nepopolno – opisal John Earle v svoji knjigi »The price of patriotism«, ki bo predmet naslednje ocene. Če se osredotočim na moj prispevek, kjer sem v magistrski nalogi o OZNI v Sloveniji (ARS, 1999) pisala kar precej o zbiranju informacij za zahodne in vzhodne zaveznike, ki jih je Varnostno obveščevalna služba v Sloveniji vse do začetka delovanja OZNE – kasneje pa njen prvi oddelek – posredovala zahodnim zaveznikom preko Zdravka Lenščaka – Sovjetski zvezi pa preko Steva Krajačiča – lahko rečem, da je pomanjkljivost knjige, da avtor ni iskal informacij izven arhivov Velike Britanije, saj so naši fondi po osamosvojitvi Slovenije odprti in dostopni tudi tujim raziskovalcem. Tako bi lahko dopolnil ugotovitev, ki jo je o Lenščakovem delu oz. njegovi misiji Moth dal vrh SOE: »Poročila s terena so tako dobra, da je skupina ISLD opravila veliko delo posebno v lokacijah tovarn, letališč in opisu mostov ter da njihovi viri informacij sežejo vse do severne Italije. Zelo pomembna so železniška prometna poročila iz Ljubljane, ki so se pa nehala, ko je bila Ljubljana obkoljena. Leonard je opravil izjemno delo, presenečen pa sem, kako mu je to uspelo, ko pa smo ga odvrgli brez poprejšnjega obveščevalnega treninga in prav tako ni vedel nič o organizaciji nemške armade.« (str. 140). Ker so omenjena poročila v celoti še ohranjena v Arhivu Republike Slovenije je treba organizaciji VOS, posebno njeni vojaški obveščevalni službi, ki jo je vodil dr. Vito Kraigher in Zdenki Kidrič kot odgovorni za CK VOS dati vse priznanje za uspeh zavezniških napadov na italijanske in nemške komunikacije.

Šele v tretjem obdobju – od pomladi 1943 do konca vojne – je SIS začela zaposlovati britanske oficirje kot npr. Stuarda, Syersa, Cooka in Reeda in ne le jugoslovanske emigrante kot n.pr. Lenščaka in mnoge radiotelegrafiste na okupiranem območju.

Owen Reed je v Sloveniji nasledil kapetana Zdravka Lenščaka oktobra 1944 potem, ko se je ta odločil, da bo s svojo ekipo prestopil v slovenske partizanske enote. Več o tej odločitvi in okoliščinah sem opisala v svoji knjigi (Šubelj, Ozna, str. 109–116), medtem ko avtor o tem ne piše podrobneje.

Pred delovanjem v Sloveniji je bil Reed na dveh misijah na Hrvaškem. Prvič je bil poslan v Glavni štab Hrvaške julija 1943, kjer je opravljal tako naloge SIS kot tudi – po odhodu Anthonyja Hunterja – naloge SOE. Prva misija se je imenovala »Judge«, druga pa »Fungus«. Bil je zelo uspešen, saj je razen obveščevalnih informacij poskrbel tudi za dobavo orožja in druge opreme hrvaškim partizanom, ki so v tem času pod vodstvom veterana španske državljanske vojne generala Ivana Gošnjaka v svojih rokah držali največjo partizansko bazo v Jugoslaviji. Svojo vlogo pri njih je Reed zaključil ob koncu junija 1944, ko je bil odpoklican na poročanje v Bari, kjer je bila njegova glavna naloga seznaniti SIS s partizanskimi teritorialnimi zahtevami do pokrajine Venezia Giulia – torej Furlanije in Julijske krajine ter Trsta, zato so ga na drugo misijo poslali v Istro septembra 1944. Njegova misija, na katero je bil poslan z radio-operaterjem Paddyjem Ryanom, se je imenovala »Claret«. Že naslov poglavja »Polom v Istri« nam pove, da s svojim delovanjem tam ni bil zadovoljen ne on ne njegovi predpostavljeni. V Istri je namreč poleti 1944 – v pričakovanju zavezniškega izkrcanja – delovalo mnogo prikritih zavezniških organizacij od britanske vojaške misije ISLD in SOE ter posebne ladijske službe Special Boat service – SBS – do enot britanske puščavske skupine Long Range Desert Group – LRDG – in ameriške obveščevalne službe OSS. Njihovo delo je bilo neusklajeno in tudi njihov odnos do partizanskih enot, s katerimi naj bi sodelovali je bil izjemno slab. Predvsem ekipa LRDG je imela partizane za petokolonaše in ne za zaveznike in se je do njih izjemno vzvišeno vedla (str.130). Owen Reed je to opisal takole: »Funkcije teh mož, ki so bili poslani, niso bile jasne. Včasih se zdi, da sami ne vedo, kaj naj bi delali. Pogosto pa ne delajo sploh nič.« (str. 129). Posebno pa se je čutil onesposobljenega Owen Reed zato, ker je zaman čakal na dva dodeljena mu radio-operaterja, ki ju avtor v knjigi imenuje le z njunima ilegalnima imenoma »Tomato« in »Oil«. Gre za Milana Boštjančiča, ilegalno Mirka Debeljaka oz. Milana Benka (Šubelj, Ozna str. 139!), ki je s svojo postajo Tomato bil poslan od ISLD. Njegovo zaslišanje iz oktobra 1944 je ohranjeno. Objavil ga je kot mnoga druga v zvezi z usodo primorskih padalcev Ivo Jevnikar v »Mladiki« leta 1997. Bil je kot še nekateri padalci likvidiran zaradi opozoril OZNE za Jugoslavijo septembra 1944, ki je opozarjala na razpredenost angleške obveščevalne službe v partizanskih enotah. Skupaj z njim je prispel na področje Istre tudi Golob, ki se je preimenoval v Gradnika in Volarič, ki se je preimenoval v Potočnika. Kdo od njiju je bil drugi radio-operater z oznako »Oil« zaenkrat ni jasno, je pa bil Volarič v tem času zaslišan s strani obveščevalca GŠ Slovenije. Tudi

on naj bi bil likvidiran. Vsekakor pa Reed in z njim avtor napačno pripisuje pristojnost za Istro GŠ Hrvaške oz. njegovemu XI. korpusu (str. 127: partizanska baza locirana v južni Sloveniji, ki je imela pristojnosti za Istro), saj je bil za to območje pristojen IX. korpus. Pod XI. korpus pa je spadala 43. divizija, pri kateri se je Reed zadrževal in je imela sedež nad Reko. Torej bi bil »Oil« lahko le Volarič, ki je bil zadolžen za Reko.

Po neuspeli misiji so Reeda napotili v Slovenijo, kjer pa je bil le kratek čas – od oktobra 1944 do februarja 1945 – da zamenja že omenjenega Lenščaka. Iz njegovih opisov nekaterih vodilnih osebnosti je videti, da je zelo pozitivno ocenjeval generala Franca Rozmana Staneta, prav tako španskega borca kot izvrstnega vojaka; kot zadrta komunista in ekstremno proti zahodno usmerjena pa je ocenil Dušana Kvedra in Borisa Kidriča. Nasploh se v Sloveniji ni dobro počutil. Vedel je, da mu Ozna sledi na vsakem koraku in na Hrvaškem je imel prej in potem mnogo večjo svobodo gibanja. Seveda pa je bil to že čas po osvoboditvi Beograda, ko simpatije partizanov niso bile več enakomerno razdeljene med zahodne in vzhodne zaveznike, ampak so bile izrazito prosovjetske. To se je videlo tudi iz nastanitve misij, kar je Reed v svojem dnevniku opisal takole: »Medtem ko so Rusi bili nastanjeni v najboljših hišah v Črnomlju, smo Britanci živeli v najslabših v Paki. Tudi partizanski štab je živel sorazmerno lepo v svojih lesenih kočah, le stara britanska misija, ki jim je zagotovila skoraj vso oskrbo, je bila nastanjena v najbolj umazanih hišah v Paki.« (str.142). Sicer pa se je pohvalno izražal o sodelovanju z rusko vojaško misijo, obe pa sta bili skeptični do partizanske obveščevalne službe.

Po vrnitvi iz Slovenije so ga iz Italije, kamor se je preselil sedež ISLD poslali na zadnjo misijo na Hrvaško v misiji »Outlaw«, v kateri je pričakal tudi konec vojne v Zagrebu. Tudi tu je opravljal delo tako za SIS kot za SOE in nato do junija delal prikrit kot britanski konzul v Zagrebu v okviru ministrstva za zunanje zadeve ter zbiral podatke, ne več toliko o umikajoči se nemški in ustaški vojski kot o tem, kako so s partizansko zmago komunisti prevzeli oblast. Reed ni bil navdušen nad tem, da bi podatki, ki jih je zbral služili na pot novi vojni, ki se je obetala – kajti hladna vojna se je začela s tržaško krizo – vendar je disciplinirano izpolnjeval svoje naloge. Bil je eden prvih britanskih oficirjev, ki je prispel v Jugoslavijo in zadnji, ki jo je zapustil. Ob koncu vojne se je vrnil v London in nikoli več ni obiskal Jugoslavije.

V knjigi je še en poudarek, na katerega bi rada opozorila. Gre za vprašanje, kaj je bilo odločilno za zavezniško priznanje partizanov in opustitev podpore Mihajloviću. Manjša skupina avtorjev je namreč mnenja, da bi Britanci morali še naprej podpirati Mihajloviča namesto Tita in da je do preobrata prišlo zaradi delovanja levičarskih – ali prokomunističnih osebnosti v vrhu službe SIS. Iz zgodbe Owena Reeda avtor dokaže, da to ne drži.

SIS v začetku vojne ni podpirala partizanov, ampak je tesno sodelovala s četniki tako leta 1942 in 1943. Ne glede na usmeritev posameznikov v vrhu SIS niso nikoli preprečevali kritik partizanskega gibanja – in eden najbolj kritičnih je bil poleg poročila Stumpa Gibbona o evakuaciji skupine britanskih vojnih ujetnikov skozi Slovenijo ravno Owen Reed. Vendar je do odločitve politike proti četnikom in za podporo Titu prišlo zaradi njihovih »najbolj tajnih virov« – poročil Enigme, ki so kot prestrežena poročila Nemcev o stanju na frontah v Jugoslaviji nedvomno potrjevala, da so partizani – in ne četniki – od začetka leta 1943 bili tisti, ki so se v Jugoslaviji borili z Nemci, vezali nase velik del njihove oborožene sile in tudi obvladovali obsežen teritorij. Četniki so se zadrževali po nemških poročilih le na območju stare Srbije in Črne gore in so sodelovali z Italijani proti partizanom.

Tudi teza o rivalstvu služb SIS in SOE dobiva iz Reedovih izkušenj novo podobo. Seveda je rivalstvo obstajalo v vrhovih, toda na bojnem polju, v vojnih razmerah, je bilo sodelovanje nujno in nadvse uspešno, saj je Reed pogosto združeval obe nalogi. Seveda pa je tudi tu prihajalo do neprijetnosti, kot so kazale izkušnje iz njegove zadnje misije na Hrvaškem. Dejstvo, da je imel Reed nalogo, da poroča tako o nemški kot o partizanski strani pa nam lahko pojasni žalostno usodo tistih primorskih padalcev, članov ISLD, ki so po zaslišanju OZNE bili likvidirani med vojno ali neposredno po njej. Strahovi niso bili le na britanski strani in izid vojne ter oblika oblasti po vojni je bila nadvse negotova.

Ko je Reed opravljal svojo zadnjo nalogo je bila SIS že globoko v vodah hladne vojne, ki ji je priredila tudi svojo organiziranost. V Londonu je ustanovila nov – sovjetski oddelek. Prehod ni bil težak, saj je SIS vodila svoje aktivnosti proti Sovjetski zvezi že v dvajsetih in tridesetih letih. Leta 1945 so samo zaključili medvojno sodelovanje in nadaljevali na prejšnjih – protikomunističnih izhodiščih. Niso pa vedeli, da so prestreljeni od sovjetskih obveščevalcev v samem vrhu službe.

Iz izkušenj medvojnega dela avtor daje tudi nekaj napotkov za politične odločitve velikih sil, ki se vmešavajo v notranje zadeve manjših držav. Običajno pa – kot vemo iz izkušenj – politiki niso ravno pripravljeni poslušati zgodovinskih izkušenj.

Ljuba Dornik Šubelj

Aly Götz, **Hitlers Volksstaat: Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus**. Frankfurt am Main : S. Fischer, 2005. 444 strani.

Götz (1947) je najbolj zanimiv outsider ali kar *enfant terrible* nemškega zgodovinopisja za čas Hitlerjeve vladavine. Alyja, časnikarja in habilitiranega profesorja zgodovine, zgodovinarska srenja zaradi njegovih stališč ne sprejema. Kljub obilni znanstveni produkciji in dobljenim nagradam, ter kljub skoraj šestdesetim letom, je trenutno še vedno gostujoči profesor na Inštitutu Fritza Bauerja v Frankfurtu ob Majni. Zanj je značilno, da se ni še nikoli ustrašil spoprijeti se z avtoritetami svojega ceha. Tako je na nepozabnem Dnevu zgodovinarjev v Frankfurtu leta 1998 le-te prisilil, da so se začeli ukvarjati z močno rjavo preteklostjo svojih akademskih očetov. V svojih knjigah vedno načenja probleme, ki so drugim zgodovinarjem v spotiko, se jih bodisi povsem izogibajo, ali pa se jih lotevajo obrobno in jim tudi tedaj z vidika celote ne pripisujejo večjega pomena. Tematika njegovih del je razvidna iz naslovov knjig, ki so izšle (nekateri tudi v soavtorstvu) pri založbi Samuel Fischer v Frankfurtu: Die restlose Erfassung, Band 14767, Vordenker der Vernichtung, Band 11268, »Endlösung«. Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden, Band 14067, Macht – Geist – Wahn. Kontinuitäten deutschen Denkens, Band 13991, Das letzte Kapitel. Die Ermordung der ungarischen Juden, Band 15772, Rasse und Klasse. Nachforschungen zum deutschen Wesen, (leta 2003), Im Tunnel. Das kurze Leben der Marion Samuel, Band 16364. Skoraj v vseh knjigah zastopa stališča, ki so v nasprotju s prevladujočimi mnenji drugih zgodovinarjev. Vsa dela krožijo okoli njegove življenjske teme, vprašanju, kako se je mogel zgoditi zločin, ki je v zgodovini brez primere in zakaj se bili Nemci tisti, ki so ga načrtovali, izvedli in dopustili, da se je zgodil.

S svojo zadnjo knjigo z gornjim naslovom je zopet dregnil v osir, kajti v njej dokazuje, da je Hitler naklonjenost in zvestobo Nemcev do svojega režima od začetka do konca pravzaprav kupil z materialnimi dobrinami, pridobljenimi pri razlaščenju judovskega premoženja, ki je prešlo v arijske roke, pozneje pa z dobrinami, naropanimi v zasedenih državah, posebej še vzhodnih. Osnova za njegovo zadnjo knjigo je bilo predavanje v berlinski akademiji umetnosti, leta 2002 na temo: Hitlerjeva ljudska država, kjer je izrekel stavek: Kdor noče govoriti o mnogih ugodnostih za milijone preprostih Nemcev naj o nacionalnem socializmu in holokavstu molči. V knjigi skuša avtor zavreči ali vsaj spremeniti veljavno paradigmo. Doslej naj bi bile za vsa strahovanja in zločine nad Judi in drugimi narodi krive partijske, državne in vojaške vodstvene elite. Götz pa dokazuje, da so bile te elite (le) zastopniki in skrbniki malih ljudi, ki so poskrbele, da so prav ti iz raznovrstnih ropanj veliko pridobili in so zato ostali režimu naklonjeni in zvesti. Gre skratka za spremembo perspektive. Ne le odgovornost maloštevilne elite, ampak razpršena odgovornost vsega naroda za zločine, ki jih je ta narod izvajal in dopuščal, ker je bil podkupljen z raznimi uslugami. Skratka nemški narod in ne le njegove tedanje elite so odgovorne za vse zlo, ki je bilo storjeno.

Najkrajši povzetek knjige je dal avtor sam in se glasi: Med drugo svetovno vojno je Hitlerjeva vlada državo preobrazila v stroj za ropanje, ki je v zgodovini brez primere. Veliko večino Nemcev je pomirila z mešanico socialnopolitičnih dobrih del, z dobro oskrbo s potrošnimi dobrinami in majhnimi davčnimi darili. Stroške te uslužnostne diktature pa so nosili milijoni Evropejcev, katerih premoženje in podlago njihovega obstoja so razlastili v prid nemške narodne in roparske skupnosti. Avtor kaže, kako so se z izsiljeno prodajo judovskega premoženja, pogosto pod vsako normalno ceno, najprej seveda v Nemčiji še pred začetkom vojne, okoristili razni lokalni veljaki ali vodilni uslužbenci v judovskih podjetjih. Med vojno pa je izkupiček od zaplembe judovskega premoženja povsod po Evropi tekkel v nemško vojno blagajno in s tem tudi v žepe vojakov.

Knjiga ima štiri poglavja. Njihovi naslovi so: Na delu so politiki za ustvarjanje ugodnega razpoloženja; Podvreči in izrabiti; Razlastitev Judov in Zločini v prid naroda. Avtor se uvodoma sprašuje, kako je mogel Hitler, v začetku svojo še skrajno labilno vladavino, v kratkem času utrditi in doseči presenetljivo visoko stopnjo notranje integracije. Njegov odgovor nasprotuje vsem običajnim, dose-

danjim predstavam, ki so izpostavljale teroristični značaj Hitlerjevega režima. Po njegovem je bil Tretji rajh »uslužnostna diktatura« (Gefälligkeitsdiktatur). Hitler in njegovi možje so delovali kot klasični politiki za ustvarjanje dobrega razpoloženja, ki so si skrajno prizadevali, da bi se množica prebivalstva dobro počutila. V ta namen so kot iz roga obilja stresali socialnopolitična dobra dela: izravnavo družinskih bremen, ugodna posojila za novoporočence, otroške doklade, povečanje neobdavčljivega osnovnega zneska in še marsikaj. Hkrati je režim skrbel pod motom Tvegati več priložnosti pri enakosti za močno navzgorno socialno mobilnost. Ostro je posegel v otrdele družbene strukture, tradicionalne hierarhije je krepko obrusil. Velik premik, ki se je po začetku Hitlerjeve vladavine dogajal v Nemčiji, je sprostil krepko družbeno dinamiko. V obetu narodnostne enakosti (völkisches Gleichheitsversprechen), ki je bila združena z izločitvijo tako imenovanih narodnostno tujih elementov, predvsem seveda Judov, je bila poglavitna vabljenost nacionalnega socializma. V drugi svetovni vojni politike socialne oskrbe malih ljudi v ničemer niso zavrli, nasprotno, so jo celo pospeševali. Ali izrecno opozarja, kako močno je bilo vodstvo NS zaznamovano s travmo iz leta 1918 – izkušnjami z nenadnim propadom cesarstva zaradi vojaškega poraza. Drugače kot njihovi wilhelminski predhodniki so poskušali nacionalni socialisti vojna bremena pravično razdeliti. Za družine vojakov je država velikodušno skrbela. Neredko so imele več dohodkov kakor v mirnem času. Veliki večini delojemalcev – delavcem, uslužbenecem in uradnikom – ni bilo treba plačevati nikakršnih vojnih davkov. Celotno obdavčitev nadur, ki so jo uvedli v letu 1939, so čez nekaj mesecev iz čistega populizma odpravili. Pokojninska reforma iz leta 1941 je pomenila občutno izboljšanje za upokojence z majhnimi pokojninami. Uvedba obveznega zdravstvenega zavarovanja je bil velik socialni dosežek. Močnejše obdavčeni pa so bili premožni ljudje in tisti z večjimi zaslužki. Izjemno visoke vojne dobičke so podjetnikom oklestili, povečan je bil tudi davek na dohodke pravnih oseb (večinoma delniških družb). Hišni posestniki so morali plačevati poseben davek. Na kratko: NS-režim je izvajal politiko prerazdelitve materialnih dobrin in denarja v prid malih ljudi. To mu je zagotavljalo množično lojalnost, ki je bila podlaga za notranjepolitično kohezijo do konca vojne.

Seveda avtor nazorno razkriva, da je bilo ta program mogoče izvesti le z brezobzirnim plenjenjem premaganih in zasedenih držav v Evropi. Prvič so v tej knjigi ustrezno temeljito osvetljene metode vojnega financiranja, ki pa so sila zapletene in jih tu ne moremo prikazati. Pri tem stopajo v ospredje režimski funkcionarji, ki so bili dozdej znani le ob robu, kakor npr. zvezni finančni minister, njegov državni sekretar, strokovnjaki zveznega finančnega in gospodarskega ministrstva, Državne banke, državne posojilne blagajne in vojaške intendature. Ta skupina mladih, dinamičnih in skrajno učinkovitih vodilnih strokovnjakov se je hitro naučila poštevanko podrejanja, ropanja in izsiljevanja. Zasedenim državam so naložili nezasluzane zasedbene stroške in kontribucije. Ne samo plače nemških vojakov, temveč tudi vse storitve, surovine in proizvodi so se plačevali v valuti tiste države, v katero je vpadla nemška armada. Tako so Nemci izvažali vojno inflacijo – s pogubnimi posledicami za gospodarstvo in finance premaganih držav. Od tega je imela korist izključno le nemška okupatorska armada, po vsej hierarhiji navzdol do navadnega vojaka. Vojaštvo je dobilo na podlagi manipulativno določenih menjalnih tečajev nenadoma v žepu veliko denarja.

Trume lovcev na ugodne priložnosti in sleparskih kramarjev so se takoj po zasedbi zapodile v veletrgovine, preiskale cela območja in brezobzirno pokupile vse, kar je bilo mogoče kupiti: živila, tekstilije, kozmetične artikle in posebnosti. Milijoni in milijoni paketov vojne pošte so romali v domovino in tam izboljšali prehrano in oskrbo sonarodnjakov, medtem ko so ljudje v zasedenih državah, predvsem v vzhodni Evropi, morali stradati. Pod nadpisom Zadovoljni Hitlerjevi roparji Götz zelo nazorno opisuje te zasebne plenilske pohode praktično po vsej Evropi. Na podlagi pisma desetarja Heinricha Bölla, poznejšega znamenitega nemškega pisatelja in nobelovca Heinricha Bölla, v tej zvezi zelo pomembnega vira, prikazuje korumpirajoč učinek, ki so jih dajale možnosti za individualno okoriščenje, celo na nenacista iz katoliške hiše. Lovci na ugodne priložnosti pa so bili tudi v zaledju, na »domači fronti«. Ko so v drugi polovici vojne številna nemška mesta postala cilj eskader zavezniških bombnikov, so državne oblasti organizirale nebirokratično takojšnjo pomoč. Iz vse Evrope so spravljali v Nemčijo pohištvo in hišno opravo emigriranih in deportiranih Judov in to razdeljevali oškodovancem od bombnih napadov ali pa razprodajali interesentom. Eklatanten zgled za to je mesto Hamburg, kjer je v letih 1941–1945 najmanj 100.000 prebivalcev izlicitiralo predmete iz judovske lastnine. Alyjevi oponenti pa menijo, da to ni nič posebnega, saj kaka nemška gospa, ki je izlicitirala dragocen krzneni plašč, ni nujno mogla vedeti, da izvira od kake Judinje.

Iz razlastitve judovskega premoženja pa seveda niso imeli koristi le zasebni dobičkarji; NS-država je sama plenila v velikem obsegu. V najbolj izstopajočem zaglavju o Načelu državnega ropu v tretjem poglavju postavlja Aly vprašanje, ki ga do zdaj presenetljivo s tako ostrino ni postavil noben zgodovinar: kje je pravzaprav ostalo premoženje razlaščenih in umorjenih Judov. Ključ za to išče avtor v konstelaciji leta 1938. Tedaj je dosegla nemška državna zadolžitev zaradi pospešenega oboroževanja in zaradi davčne in socialne politike v prid širokih ljudskih množic rekordno višino. Državne finance so bile pred bankrotom. V tej situaciji so NS-finančni eksperti prišli na idejo, da se judovskega premoženja polastijo z njegovo preobrazbo v prisilna državna posojila. Ta model so v vojni prenesli tudi v zasedene ali zavezniške države v Evropi. Da bi tudi tukaj zavirali vojno inflacijo in stabilizirali prizadete valute, so nemške zasedbene oblasti usmerile izkupičke iz judovskega premoženja v ustrezne nacionalne državne blagajne. Od tam je ta denar tekkel v proračun (prid) zasedbenih stroškov in s tem končno v prid nemškega vojnega financiranja. Aly Götz opisuje transfer tega premoženja kot »široko zastavljen splošnoevropski postopek pranja denarja«. S takimi tajnimi postopki se navadno ukvarjajo kriminalisti, ne pa zgodovinarji. Aly pa je izjema. On je raziskoval v arhivih finančnih uprav in narodnih bank, kar je sila težavno opravilo, ker so razumljivo bili številni akti namerno uničeni, na drugi strani pa mu številne bančne institucije, npr. na Madžarskem, niso dovolile vpogled v še obstoječe akte.

Kljub temu pa je presenetljivo, kaj vse je pisec ugotovil. Tako je pokazal, kako različna je bila pripravljenost za kolaboracijo v različnih deželah. Kjer so direktorji in uslužbenci zavrnili sodelovanje pri identifikaciji judovskih vlagateljev, kakor npr. v Belgiji, je nemška razlaščevalna politika hitro trčila ob meje. Nasprotno pa so se v drugih državah, npr. v Franciji ali na Madžarskem, oblasti in banke podvzdale in ustregle željam zasedbenih oblasti in pomagale pri konfiskaciji judovskega premoženja. Z »zgodovinskokriminalističnimi mikroraziskavami« je Aly Götz rekonstruiral posebej žalostno poglavje: razlastitev in nato deportacijo 46.000 grških Judov iz Soluna v letu 1943, pri čemer so Nemci in Grki tesno sodelovali, z namenom da bi stabilizirali inflacionarno drahmo.

Alyjeva raziskava je tako rekoč pozen sad materialističnega zgodovinopisja. Medtem ko ameriški zgodovinar Goldhagen kot poglavitni vzrok za zločine šteje morilski »eliminatorski« antimsemizem, torej režimsko ideologijo, je po Alyju odločilna gonilna sila pri holokavstu interes NS-vodstva pridobiti si iz premoženja in lastnine, in celo iz trupel umorjenih Judov čim večji kapital. S tem je to hotelo s politiko »ugodnosti za široke narodne plasti« v kombinaciji z eksemplaričnim terorjem proti tako imenovanim »narodnim škodljivcem« vedno znova pridobiti (kupiti) množično soglasje za svoje ravnanje.

Osnova njihovega delovanja je bil sen o ljudski državi (Drittes Reich als Volkstaat), ki naj bi nastal zaradi izjemnih časov, zaradi velikega (gospodarskega) vzpona, s čimer je bila mišljena odprava strahovite brezposelnosti, ki jo je nasledil Hitler, zaradi nacionalne integracije, zaradi izgube vojne (travma) iz leta 1918 in seveda temu sledečih versajskih pogodb. V tem poglavju je opisana uslužnostna diktatura, ki je poskušala čim več storiti v prid malega človeka. Pri tem je bil v ozadju blesek gospodarskega vzpona in vojaške oborožitve, ariziranje judovskega premoženja za vojne namene, popustljivost pri davkih za male ljudi, ostrina pri predpisovanju in izterjavi davkov pri meščanstvu in velekapitalu ter naposled povsem odvezana državna mošnja za podporo družinam vojakov še v miru in predvsem seveda v prihajajoči vojni. Ta relativna radodarnost do vojakov je bila sila pomembna, da ne bi država še enkrat prišla v krizo kakor v prvi svetovni vojni. Med ljudmi je bilo namreč razširjeno prepričanje, da je Nemčija izgubila prvo vojno tudi zato, ker je zelo slabo skrbela za družine vojakov na fronti in ti naj bi bili tudi zato slabo motivirani za bojevanje, zlasti pa še za nadaljevanje vojne po letu 1917.

S strogo smotnostjo se je po vkorakanju v poražene države doseglo plačevanje kontribucij nemški državi, pri čemer avtor navaja ogromne vsote. V Nemčiji je zaradi popolne usmerjenosti gospodarstva v pripravo na vojno bilo veliko pomanjkanje potrošnih dobrin, ki pa jih je bilo v drugih državah, ki jih je nemška armada zasedla, še veliko na voljo. Vojaki so lahko v začetku s posebnimi posojilnimi boni Državne blagajne (Reichskreditkassenscheine), pozneje pa s papirnatim denarjem ustrezne dežele, kupovali te dobrine in jih množično pošiljali v domovino. Že kmalu pa so Nemci v teh državah začeli s kolektivnimi razlastitvami vseh pomembnih in donosnih podjetij. Nad nemški narod so se usule najrazličnejše potrošne dobrine, ki jih v domovini že zdavnaj ni bilo več. Glede redkejših dobrin so postale zasedene države pravi »boljši trg« za Nemčijo. Ko je bila v Nemčiji poleti 1942 oskrba z živili resno ogrožena, je Göring poglavitnim oblastnikom v zasedenih državah, kjer se je že širilo partizansko gibanje, zapovedal, da pri deloma počasnih komisarjih in vojaških poveljnikih dosežejo drastično

povečanje pošiljanja živil v Nemčijo. »Pri tem, mi je vseeno, če pravite, da vaši ljudje zaradi lakote umirajo. To naj se kar dogaja, samo da en sam Nemec ne umre od lakote«. Nemška zasedbena vlada na Poljskem je nato sklenila, pospešiti množični umor Judov. »Tako odpade preskrba približno poldrugega milijona Judov razen približnega števila 300.000 Judov, ki v nemškem interesu delajo kot obrtniki ali kako drugače. Drugi Judje, približno 1,2 milijona, ne bodo več oskrbovani z živilom«. Že štiri mesece pozneje je bilo več kot milijon poljskih Judov umorjenih. V svojem nagovoru na zahvalni dan 4. oktobra, ki so ga emitirali po vsej državi, je Göring obljubil »posebne dodatke« za božič in je razglasil: »Od danes naprej bo vse trajno boljše; kajti območja z najbolj rodovitno zemljo so v naših rokah. Jajca, maslo, moka, tega je tam v količinah, ki si jih ne morete predstavljati.« Göring je govoril srcem in želodcem, so govor komentirale sonarodnjakinje (Volksgenossinen) na domači fronti. Prav tako se je povezoval ljudski blagor z zločini v številnih, doslej skoraj neomenjenih Hitlerjevih odločitvah. Pri začetnih angleških bombardiranjih Nemčije so državne oblasti prav s pomočjo dobrin iz zasedenih držav lahko hitro in nebirokratično pomagale prizadetim. Poglavitni eldorado za Nemce so bile sosednje države: Belgija, Nizozemska in Francija, kjer so tudi mali ljudje zaradi bližine lahko uživali umetno ustvarjeno blaginjo v prid Nemcem. Po vdoru v nezvesto državo Italijo leta 1943 naj bi Nemci tu praktično ničesar ne plačevali. Dopolnilni prostor za rekrutiranje prisilnih delavcev za nemško državo pa so bile vzhodne slovanske države.

V knjigi je ogromna množina raznih podatkov, ki so podlaga za avtorjeve trditve, seveda pa so tu in tam interpretacije vprašljive.

Jože Maček

OBVESTILA

Navodila avtorjem prispevkov za *Zgodovinski časopis*

Prispevke za *Zgodovinski časopis* sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo *Zgodovinskega časopisa*, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana (info@zgodovinskicasopis.si). Uredništvo bo sprejelo le tiste prispevke, ki bodo oddani v skladu s sledečimi navodili:

- vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja, vključno s telefonsko številko in po možnosti z elektronskim naslovom (e-mail);
- prispevki morajo biti oddani v dvojni obliki: na disketi (ime datoteke (file) naj bo ime in priimek avtorja) in odtisnjeni na papir;
- v kolikor gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (v okvirnem obsegu dveh strani, razen v izjemnih primerih) in sinopsis v obsegu pet do deset vrstic, ki naj vsebuje tudi avtorjev akademski naziv, poklic in delovno mesto ter ustanovo, kjer je zaposlen in njen naslov;
- opombe naj bodo pisane enotno, na dnu vsake strani. Celoten naslov citata naj bo le ob prvi navedbi, nato okrajšano;
- slikovno gradivo (fotografije, zemljevidi, ipd.) naj bo črno-belo in priloženo posebej. Legende (podnapisi) k slikovnemu gradivu naj bodo natisnjene na posebnem listu in hkrati priložene v elektronski obliki, skenirane v resoluciji 300 dpi in shranjene v obliki tif(f). Slikovno gradivo naj bo označeno na način, ki ne bo dopuščal zamenjav podnapisov.

Uredništvo *Zgodovinskega časopisa*